

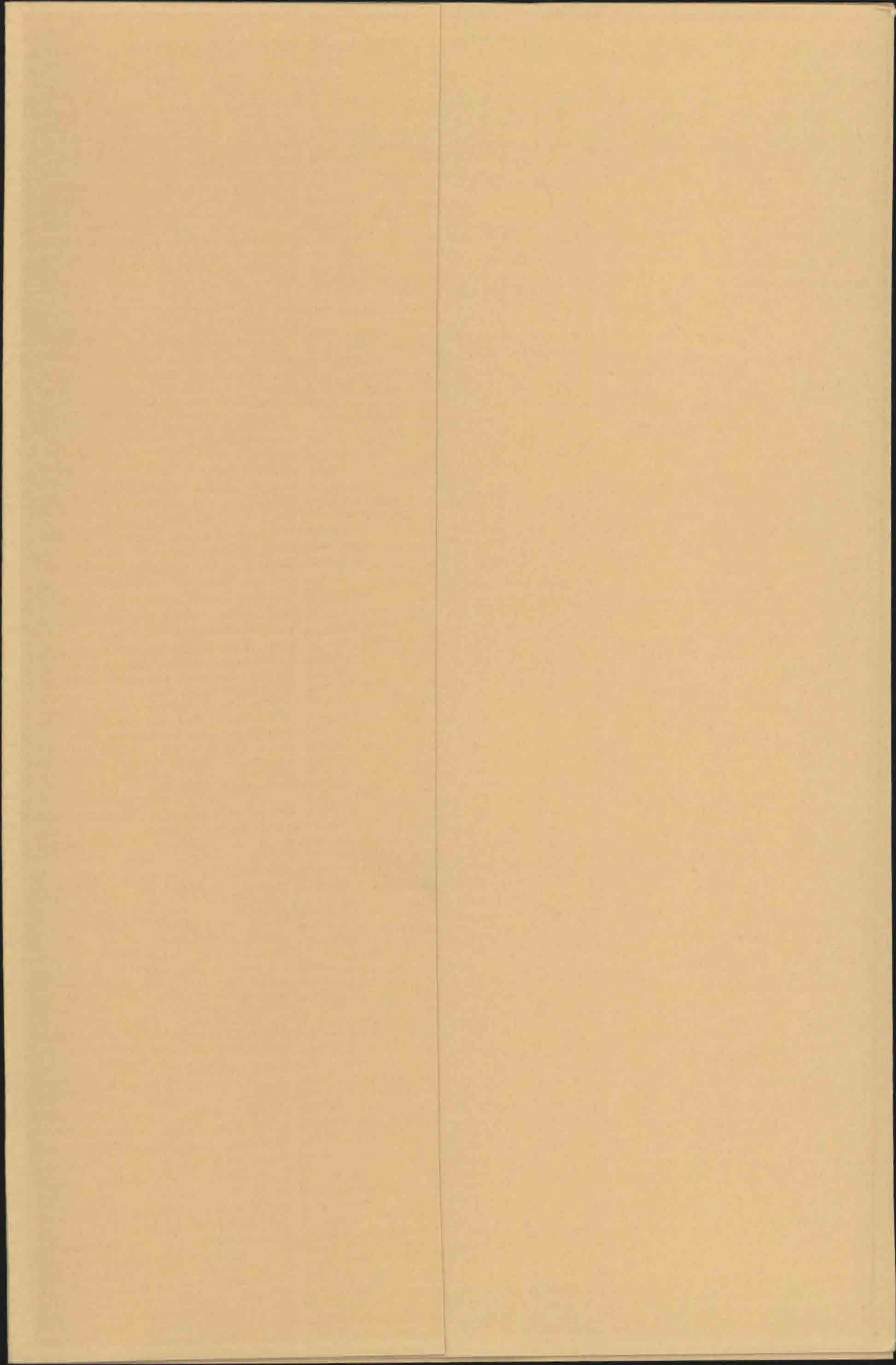
Marchus, Aprilis, Maius, sunt tempora ueris -

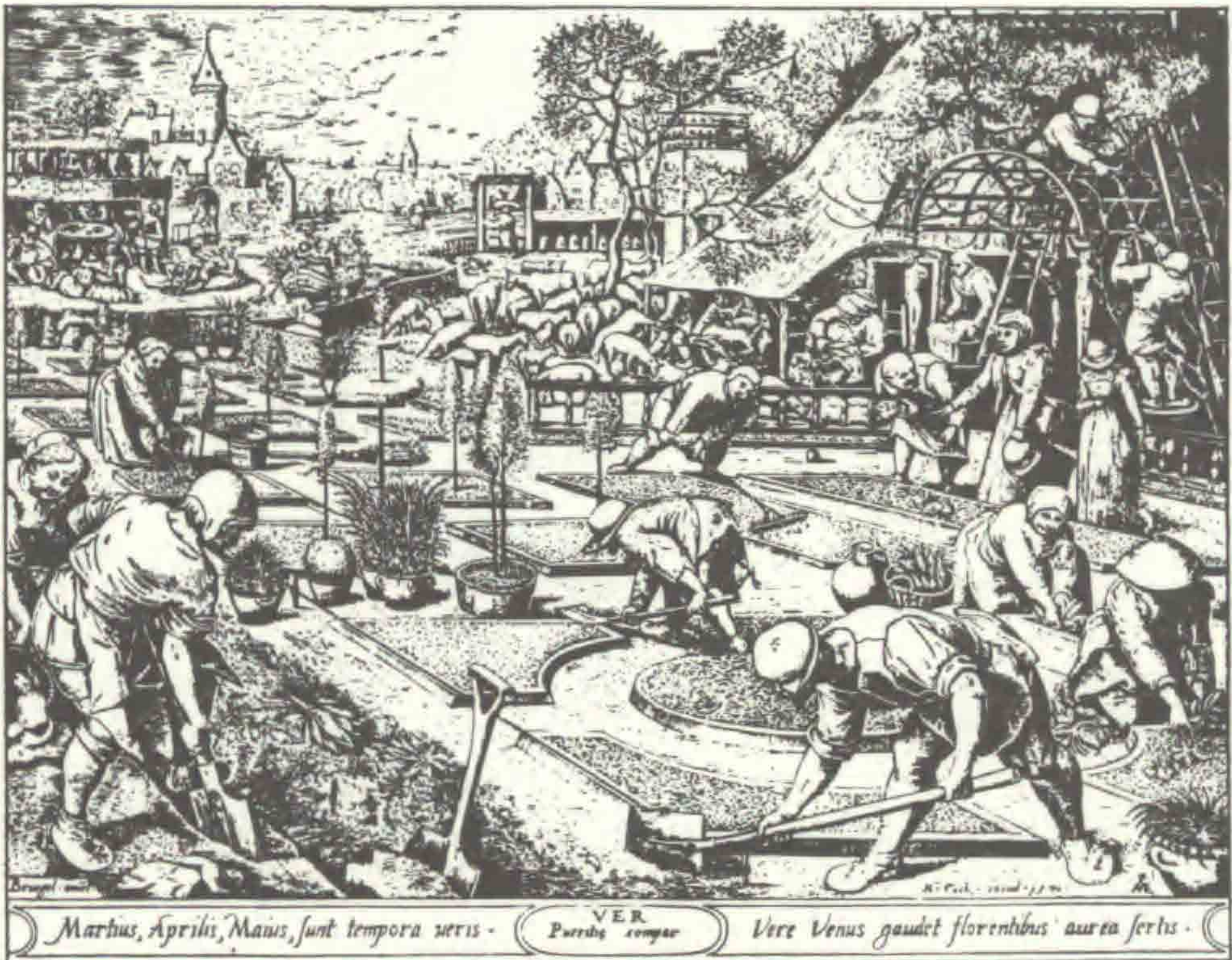
VER
Puerilis ætas

Vere Venus gaudet florentibus aurea fertis -

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR. 30 2000

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR. 30 2000

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

© Havebrugshistorisk Selskab

Layout, tryk og omslag: NYHAVNS DIGITAL CENTER 33 93 05 33

Udgiver og ekspedition: Havebrugshistorisk Selskab, Danmarks Veterinær- og Jordbrugsbibliotek,
Dyrlægevej 10, 1870, Frederiksberg C. Giro 41 69 47 6

Redaktion: Finn T. Sørensen (ansvarh.) og Johan Lange.

Bestyrelse: Jane Schul (formand), Jette Abel (næstformand), Kirsten Lund-Andersen,
Lene Floris, Anne Stine Hansen (kasserer), Johan Lange og Finn T. Sørensen.

Abonnement:

Abonnement tegnes kun gennem medlemskab p.t. 175,00 kr.

For udenlandske medlemmer 200 kr. Livsvarigt medlemskab 2000 kr.

Tidligere meddelelser, der hidtil er kommet med ét nummer årligt, kan erhverves til nedsat pris indtil videre kr. 50,00 pr. stk. for medlemmer og kr. 100,00 pr. stk. for ikke medlemmer.

Trykt med økonomisk støtte fra: Kulturministeriet's Tidsskriftsstøtteudvalg,
Undervisningsministeriet via Tipslottomidlerne og
De danske Haveselskaber.

ISBN 87-88241-23-8

ISSN 0107-895X

Forfattervejledning

"Fra Kvangård til Humlekule" udkommer en gang om året, normalt i december. Artikler og boganmeldelser skal være redaktøren i hænde senest 1. oktober. Artikler på under 2-3 sider anbringes under små meddelelser.

Indlæg til Havebrugshistorisk dagbog og Bibliografi er velkomne. Teksterne må være maskinskrevne eller elektroniske sendt på diskette eller e-mail (fts@kvl.dk) skrevet i WordPerfect, Microsoft Word - eller evt. Som ASCII-/ANSI-fil. Anvend venligst så få skrifttyper og koder som muligt og undlad tvungen orddeling. Gældende retskrivning skal følges. Citationer anføres med citationstegn. Artiklens titel må meget gerne være oversat til engelsk. Noter anføres med et nummer og indskrives altid som slutnoter. I litteraturlisten skrives forfatterens efternavne først, efterfulgt af initialer, årstal, artiklens titel, tidsskriftets navn, volumen, nummer og sidetal. Der bør altid leveres illustrationer til artiklerne i form af dias, papirfoto, stregtegninger eller elektronisk, som uddyber og supplerer teksten. Illustrationerne gengives som regel altid i sort/hvid. Teksten til illustrationerne bedes anbragt sidst i artiklen.

Der bringes ikke artikler, der har været bragt andetsteds.

Indholdsfortegnelse

Asger Ørum-Larsen: Den eventyrlige have ved Villa "Adelaide" i Ordrup	4
Asger Ørum-Larsen: Havearkitekterne G.N. Brandt's og C.Th. Sørensen's samarbejde fra 1925 til bruddet 1929	12
Erik Kalsgård Poulsen: Fire giardini segreti genskabt ved Villa Borghese i Rom	19
Erik Kalsgård Poulsen: 50 års etnologiske studier af folkelige haver i Danmark	26
Lise Tillge: Udviklingen af køkkenurter i Danmark før og efter 1920-erne	39
Lene Floris: Apotekerens Thepavillon - hjem igen!	44
Professor Johan Langes udnævnelse til det første æresmedlem af Havebrugshistorisk Selskab 26.10.2000	47
Jane Schul: Kære Johan	47
Jørgen Nordqvist: Tale i forbindelse med professor Johan Langes udnævnelse til æresmedlem af Havebrugshistorisk Selskab	49
Finn T. Sørensen: Koreansk euodia, Tetradium daniellii (Benn) Hartley hupehensis plantet i Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles have	51
Små meddelelser	
Johan Lange: Konge som førsteled i plantenavne	57
Asger Ørum-Larsen: André Nôtre mindes	59
Jette Abel: Supplement til André Nôtre	60
Aurélia Rostaing: Chronologie... ..	61
Havebrugshistorisk Dagbog okt. 1999 - sept. 2000. Ved A. Ørum-Larsen	63
Havebrugshistorisk Bibliografi okt. 1999 - sept. 2000. Ved A. Ørum-Larsen	66
Boganmeldelser	
Dagfin Moe, Per Harald Salvesen, Dag Olav Øvstedal: Historiske hager	70
Helle Ravn: Havetid	71
Anemette Olesen: Lægeplanter fra danske urtehaver	72
Annie Christensen: The Klingenberg Garden Day-book og Haverne - dengang . Korrektiv til et par nye havebøger	73
Annie Christensen: Haverne dengang	81
Ekskursionsberetninger	
Flynderupgård, 8. juni	83
Register	
Stedregister	86
Navneregister, omtalte personer, citerede bøger osv.	89
Forfatter- og illustratormagister	95
Emneregister, herunder planter	95

Den eventyrlige have ved Villa "Adelaide" i Ordrup

The exceptional garden at Villa "Adelaide" in Ordrup

Keywords: Gardens, Parks, Design, Esthetic values, Amenity, History, Denmark

Asger Ørum-Larsen

Gentofte, Københavns nordlige forstad, er det danske bysamfund, der længst og mest er præget af alsidigt anerkendt havekultur.

I nyere tid, d.v. s. ca. 1871 - 1940 er det særlig Moresco's store have med det professionelt drevne privatgartneri, der satte sit gartnermæssige og selskabelige præg på omgivelserne i de voksende villabyer Gentofte og Ordrup.

Men det begyndte langt tidligere. Allerede inden København blev hovedstad, oprettede Kong Hans og Erik af Pommern kongs- og jagtgårde i Hvidøre og Ibstrup.

Christian IV udvidede i 1610 - 16 af repræsentative grunde Ibstrup til det fine jagtslot Jægersborg med stor festsal og renæssancehave efter Rosenborgs mønster, men desværre med dårlig fundering.

Senere fulgte slottet Gyldenlund i den gamle kystskov, fra 1730 med navnet Charlottenlund, også med kongeligt haveanlæg og slotsgartnere.

De to slotte blev af jagtmæssige og selskabelige grunde forbundet med den kendte Jægersborg Alle i 1706, der gav Charlottenlund en særlig parkmæssig karakter.

Endelig blev Bernstorff Slot fra 1730 bygget og tegnet med tidssvarende haveanlæg af den franske arkitekt J. J. Jardin.

Nogle adelige eller borgerlige patricier-ejendomme blev også bygget ved den smukke Øresundskyst, hvoraf kan nævnes Hellerupgaard, Øregaard i Hellerup, begge tegnet med tilhørende haver af den franske arkitekt J.-J. Ramée. Samt det fornemme Sølyst ved Klampenborg.

For bønderne i Gentofte og Ordrup betød disse smukke ejendomme og haver ikke meget. De passede forsat deres magre køer og kørte hø og halm til Københavns halmtorv, og dyrkede deres kålgårde.

Men to årstal blev skelsættende for Gentoftes bønder. 1765 med Bernstorff's landbrugsreform og påfølgende udskiftning, samt 1798, da alle de 8 sammenbyggede gårde i Ordrup brændte ned.

Da bønderne nu fik rådighed over jorden i de udskiftede gårde og kunne sælge deraf til lystejeendomme, anlagde nogle af dem selv haver. For eksempel Hans Jensen, "den lærde bonde" på Bjerregård og ejerne af Ejgård (1).

Københavns volde faldt i 1850 og Klampenborg-banen blev oprettet i 1863. Dermed var betingelserne tilstede for at en villa- og haveby kunne vokse op.

Københavnere af borgerskabet begyndte tidligt af sundhedsmæssige grunde at leje sig ind på udflyttergårdene for sommerophold. Ofte købte de dem senere selv eller oprettede andre lystgårde i Gentofte, for eksempel Ordruphøj (Hegel), Skovgaard (Puggaard og Rode), Krathus (Puggaard) og Ordrupgaard (Vilh. Hansen).

Som prikken over i'et blev Havebrugshøjskolen Vilvorde oprettet i Charlottenlund af Stephan Nyeland i 1875.

Den store danske havekunstner G.N. Brandt blev født i 1878 og voksede op i Krathusets gartneri, og en stab af professionelle gartnere og havearkitekter bosatte sig i Gentofte for at anlægge og passe de mange små og store haver, der voksede frem i den nye villaby.

Omkring 1800 etablerede en velhavende handelsmand sin lystejeendom Rolighed på noget af den gamle landsbys jord og ved den nyanlagte Ordrupvej. Arealet blev udvidet ved køb af mere jord fra udflyttergårdene Ejgaard og Hyldegaard, så den blev på 4½ ha.

Fabrikant Jacob Heinrich Moresco fra København lejede sig i 1860'erne med familie ind på Rolighed for somrene. Men i 1871 købte han hele ejendommen. Den var ringe og uegnet til helårlig beboelse. Så i 1880 blev Rolighed totalt ombygget i nyklassistisk stil og med palævinduer. Værelserne blev foret med fløjl og udstyret med smukke møbler, malerier og kunst, værker af familiens kunstner-bekendte.

To sidebygninger blev tilbygget med henholdsvis spisesal og vinterhave, tegnet af arkitekt V. Ingemann.

I 1881 flyttede derefter fabrikant Jacob Heinrich Moresco med sin familie og store hushold ind i det nye Ordrup domicil, der nu fik navnet Villa Adelaide, opkaldt efter hans mor (født Italiener).

Men hvem var Jacob H. Moresco? Han kom som navnet antyder udefra. Familien var af gammel spansk sefarisk oprindelse. Faderen Maximilian Moresco (1791 - 1846) var hoftandlæge i København, hentet fra Holland af Kong Christian VIII.

Som ung blev Jacob H. Moresco handelsuddannet i en da kendt københavnsk forretning for damebeklædning. I Paris gennemgik han et tilskærerkursus, og åbnede derefter hjemme i Østergade sin virksomhed med systuer (Pistolstræde), der hurtigt voksede med et meget stort antal medarbejdere. Der blev åbnet filialer i Sverige (Malmø) og i Norge.

Moresco blev kendt som en human arbejdsgiver for sine mange ansatte. Han blev en meget velhavende mand, indtog en førende position indenfor københavnsk forretningsliv, og fik forbindelser indenfor dansk politik og den hjemlige kunst- og kulturverden. I 1898 blev Jacob H. Moresco for sin godgørende og humane virksomhed af Kong Christian IX udnævnt til etatsråd.

Familien Moresco's permanente ophold i denne centrale del af det gamle Ordrup satte i to menneskealdre sit eget præg på villaområdet.

Villa Adelaide og den store have med facade og indgang til og ved Ordrupvej (nr.119) var desuden omgivet af Morescovej - Fredensvej - Ejgårdsvej - Ejgårds Tværvej og Lindegårdsvej.

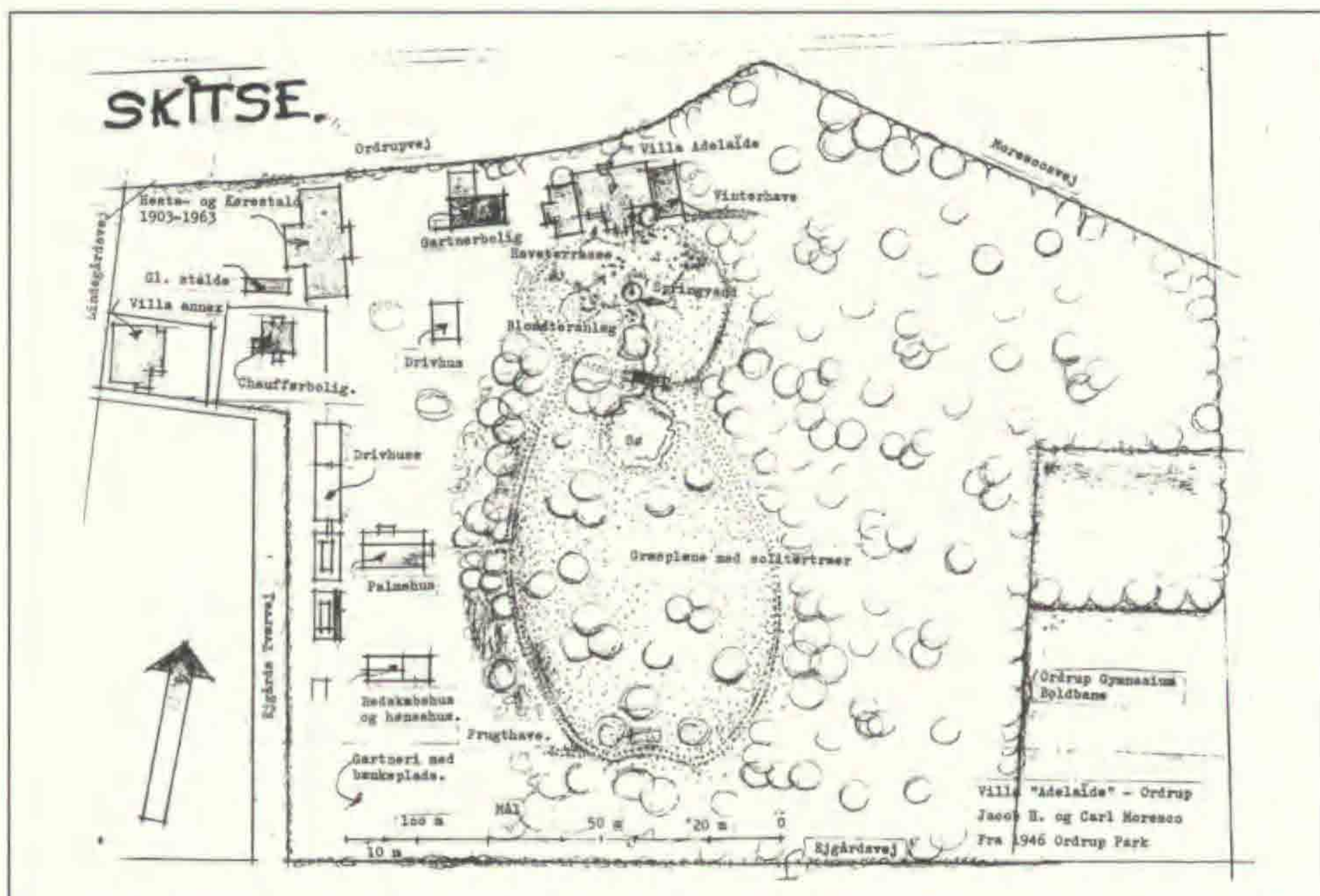

Fig. 1. Skitse af Villa "Adelaide" - Ordrup. Fra 1946 Ordrup Park.

Der blev ansat en såkaldt villagartner med den nødvendige stab af medhjælpere. Den første hed Holger Christensen og virkede fra 1880 til 90. De fleste efterfølgende villagartnere var havebrugskandidater med praksis i herregårdshaver og teori på Landbohøjskolen. Clemens Jensen var en anden villagartner i tiden fra 1904 - 12, hvorefter han blev kgl. Haveinspektør i en kort tid.

Haven ved Villa Adelaide ved Ordrupvej bestod af to dele, lysthaven og privat-gartneriet. Det sidste på 1/2 ha lå mod vest ved Ejgårds Tværvej. Her lå også ved Lindegårdsvej heste- og kørestalde.

Lysthaven strakte sig fra villaen 160 m mod syd til Ejgårdsvej. Den brede haveterrasse med vinterhaven i den østlige side var familien Moresco's yndlings-opholdssted om sommeren. Den var udsmykket med orangeri-træer i baljer og blomster i krukke.

Ingen haveplan findes, så haveanlægget kendes kun gennem bevarede billeder, fotografier og få skriftlige beretninger.

To stier udgik fra terrassen. De omsluttede hele haven. - Foran terrassen lå den store blomsterhave, som sidst var formet som en stjerne med et springvandsbassin i midten. Her var et væld af blomster fra tidligt forår til efteråret. Den var yderst velholdt og blev anset for at være blandt Danmarks smukkeste. I havens sidste tid rislede et lille vandløb fra bassinet ned til en lille sø. Det havde et lille vandfald og var omgivet af små grupper af vand- og sumpplanter. Et arrangement, som familien var meget glad for. Fritgående påfugle og hejrer gav den nærmeste have et eget eksotisk præg.

Græsplænen var på passende steder smykket med interessante solitærtræer og blomsterbede. Lidt nede i haven lå en lille sø, der kunne passeres på en buet hvid bro. Den fjerneste del af haven fungerede som reservat for vilde fugle, der her blev fodret daglig.

Privatgartneriet havde til opgave at forsyne husholdningen (på ca. 30 personer) med frugt og grøntsager, samt blomster og planter til udsmykning af hus og have.

Der var seks drivhuse til dyrkning af vin, fersken med mere. Endvidere et palmehus med orangeri-planter til vinterhaven. Der lå en plads med 150 drivbænke og en frugthave med hovedsagelig æble- og pæretræer. Gartneriet blev drevet med professionel dygtig-

Fig. 2. Villa Adelaide fra havesiden med terrassen. Til højre vinterhaven. Foran blomsterhaven med springvand.

hed af skiftende gartnere, som i de danske herregårdshaver under deres bedste periode. Det var et meget søgt arbejdssted for unge gartnere.

Haveanlægget var til stor glæde for familien Moresco, som fulgte gartnernes arbejde med stor interesse. I de senere år blev der i den afholdt store årlige havefester med illumination og afsluttende fyrværkeri, som de omboende også havde stor glæde af, navnlig børnene.

Familien Moresco blev også kendt i offentligheden for dens store interesse for raceheste og væddeløb. Flere af dens medlemmer var aktive i Foreningen til den ædle Hesteavls Fremme, der gav dem megen omtale. I 1903 lod etatsråd Jacob H. Moresco i hjønet ved Lindegårdsvej - Ordrupvej opføre en mønstergyldig staldbygning til køre- og rideheste(3). Men væddeløbshestene blev holdt andetsteds hos ind- og udenlandske trænere. Ved Fredensvej lå i mange år en fold, hvor hestene græssede.

Det må endelig ikke glemmes, at Moresco også havde interesse for landbrug. Han anlagde i sine senere år en hedegård i Jylland, hvor heden blev opdyrket efter Dalgas' metoder.

I 1906 fejrede firmaet Moresco A/S sit 50-års jubilæum med en stor fest i Adelaide(5). Jacob H. Moresco døde samme år, og blev som chef efterfulgt af broder-

Fig. 3. Fra haven ved Villa Adelaide med udsigt mod syd-øst til Charlottenlund Skov og Klampenborgtoget.

sønnen Carl Moresco (1863 - 1940), der også overtog Villa Adelaide og her videreførte de festlige og patriarkalske traditioner.

Livet i Villa Adelaide satte sit særlige præg på de nærmere omgivelser i Ordrup. To skoler fulde af nysgerrige børn lå i nærheden af haven, Ordrup Gymnasium med boldbanen og Grønnnevænge Skole, men først fra 1920.

Gartnere, have- og staldfolk, der boede i nærheden, strømmede hver morgen til Ejgårds Tværvej for at arbejde i have og stalde.

Ved ni-tiden kørte Etatsråd Jacob H. Moresco standsmæssigt i fin karet med kusk i liberi ad Fredensvej til Charlottenlund Station. Toget, det såkaldte grosserertog, kørte først videre til København, når han og grosserer Puggård var vel ankommet, trods køreplanen! Senere efter 1906 var det Carl Moresco, der kom i bil med chauffør. Det var familiens unge og venner, der på flotte heste red ad Ordrupvej til Dyrehaven. Ofte slap havens smukke påfugle ud og sås for eksempel spankulere på den støvede Hyldegårdsvej, til de blev hentet tilbage af en gartner.

En anden stor begivenhed for navnlig børnene var, da Filmselskabet Palladium optog den morsomme film Han, Hun og Hamlet i Adelaide's have 1922. Børnene var da simpelthen ikke til at holde væk!

Fig. 4. Familien Moresco med personale fotograferet ca. 1906 i haven ved Villa Adelaide i Ordrup. Midt på broen ses Jacob H. Moresco, der døde samme år. Til venstre Carl Moresco. Nedenunder ses haven og gartneriets 5 gartnere med villagartner Clemens Jensen i midten.

Men først og fremmest var det de store havefester i Villa Adelaide, der vakte opmærksomhed. Gæsterne, firmaets personale og andre, kom i særtog til Charlottenlund Station og blev kørt videre i store hestetrukne og pyntede vogne til Adelaide, hvor den røde løber var rullet ud. Haven var illumineret, og festen sluttede ved midnat med et kæmpe-fyrværkeri, som hele Ordrup havde glæde af.

Efter Carl Moresco's død i 1940 købte Gentofte Kommune 3 år senere Adelaide-ejendommen. Gentofte manglede plads til flere offentlige institutioner og ønskede et grønt anlæg til Ordrupvejs etagehus-beboere.

Haven blev nu af kommunegartner G. N. Brandt forenklet. Blomsterhaven og den beundrede vinterhave blev lidt efter lidt afviklet. Søen i haven og stierne blev tildækket og drivhusene nedrevet.

Det må her indskydes, at den kendte haveplanlægger, G. N. Brandt, der boede nær ved Ordrup ellers ikke på noget tidspunkt har været tilknyttet haven ved Adelaide.

I 1946 kunne det nye anlæg åbnes for offentligheden under navnet Ordrup Park med legeplads og en gennemgangssti med bænke og belysning til Ejgårdsvej. Villabygningen gav først plads til det lokale bibliotek og en vuggestue. Men den blev nedrevet i 1968. I stedet kom nye bygninger med børnehave og vuggestue, som ligger ved Morescosvej.

I 1963 nedrev man endvidere den brillante staldbygning, så det lokale bibliotek kunne få eget hus. Et langt kollektivhus Adelaide blev opført ved Ejgårds Tværrøj. Ved Ejgårdsvej 5 ligger nu endvidere plejehjemmet Adelaide, også på et tidligere haveareal.

Under den nævnte udvikling forsvandt lidt efter lidt de fleste af de interessante træer, der tidligere havde præget Moresco's have.

Det er nu efterhånden nogle år siden, at denne eventyrlige have blomstrede midt i det centrale Ordrup-Gentofte. De fleste af dem, der havde tilknytning til haven og gartneriet lever ikke mere.

Efterskrift:

Her er navnene på de anlægsgartnere, som i begyndelsen af 1900-tallet virkede i Ordrup - Gentofte:

Chr. Voigt - Brohohms Allé - med plantesalg

Kristiansen - Schioldannsvej

Bernhard Hansen - Ellensvej - Ordrupvej - også blomsterforretning

Axel Bech & Søn - fra 1921 Morescosvej

Anka Rasmussen - projekterende gartner - Ordrup Jagtvej 44 c

H. H. Sørensen og Niels Nørgård Gartnerstræde - Rygårds Allé 67

E. M. Deichmann - også blomsterforretning - Rådhusvej 2 - Schimmelmansvej

Melchior Hansen - Ordrup Jagtvej

Havearkitekter:

Ingwer Ingwersen - Ordrup Jagtvej 50

Birger Errboe - Høeghsmindevej

Sven Hansen - Lyngbyvej 485 (Mariebjerg)

Troels Erstad - Ordrup Jagtvej 34

G. N. Brandt - Ørnækulsvej 3.

Tak til

Arkivar Hariet Trantum-Jensen, Gentofte Lokalhistoriske Arkiv, Hellerup for værdifuld hjælp med oplysninger og billeder om og fra Moresco's Have.

Ligeledes til Gentofte Kommunes Tekniske Forvaltning - Kommune Service og landskabsarkitekt Johannes Haugstrup for hjælp med tegninger m. m. fra Villa Adelaide.

Noter

1. Hans Jensen (1728 - 1781) var en meget aktiv bonde i Gentofte. Han skaffede sig en relativ stor bogsamling.
2. Ledende gartnere ved Villa Adelaide: Holger Christensen - 1880 - 90, - Jens Elfsen Tramsen - 1890-1901, - Clemens Jensen - 1904 - 1912, - Olav Langkilde - 1914 - ?, Einar Andreasen - 1926 - ?, - sidste Hans Christensen (f. 1903)
3. Om denne bygning se Architecten 1913 C 15. Årg. nr. 47.
4. Deriblandt gartner V.A. Deichmann, der boede på Ejgårdsvej i nærheden. Far til gartnerentreprenørerne Emil M. - Børge og Albert D.
5. Maleren Laurits Tuxen udførte et stort maleri af festen; Man rejser sig fra bordet, der viser familien og honoratiores. En gave fra personalet til Jacob H. Moresco.
6. Moresco's virksomhed findes delvis endnu som Birger Christensen Pelsforretning på Østergade 38. Birger Christensen er gennem sin mor knyttet til familien Moresco. Han skabte for nogle år siden den charmerende passage i København fra Østergade via Pistolstræde til Ny Østergade, hvor Moresco's virksomhed lå.
7. Et stort fotografi, 89x55 1/2 cm i glas og ramme af Moresco-familien med ansatte i hus og have, 22 personer, findes i en af de nye Adelaide institutioner i den tidligere have.
8. Minister Alberti ejede ca. 1800 resterne af de tre gårde, Ejgård, Hyldegård og Holmegård. Da han melder sig til politiet, overtog Gentofte Kommune arealerne til udstykning (1908).

Anvendt litteratur

Dyssel, V. Adelaide. Fra landsted til kollektivbebyggelse. Gentofte-Bogen 1979 - 1981.

Pedersen, H. 1985. Der var engang et sommerland - Forlaget Antiqua

Tholle, J. (red.) 1934. Danske Gartnerivirksomheder I - Dansk Haandbogsforlag, København.

Gotfredsen, L., 1950. Gentofte fra istid til nutid. Historisk-topografisk Selskab for Gentofte Kommune

Havearkitekterne G.N. Brandt's og C. Th. Sørensen's samarbejde fra 1925 til bruddet 1929

Co-operation of the Garden Architects G.N. Brandt and C.Th.Sørensen from 1925 to the break in 1929

Keywords: Garden Architects, History, Co-operation Denmark

Asger Ørum-Larsen

Havearkitekterne G. N. Brandt og C. Th. Sørensen samarbejdede først og fremmest, om de to betydningsfulde haveanlæg, centralkirkegården Mariebjerg i Gentofte og privathaven ved Villa Svastika i Rungsted. De er tidligere omtalt. Disse to projekter må betragtes som hovedværker i nyere dansk havekunst.

C. Th. Sørensen talte senere indgående om disse planer med sine medarbejdere og studerende på Kunstakademiet. Endvidere lagde han stor vægt på disse anlæg i sit faglige forfatterskab.

Men samarbejdet må også have omfattet andre haveplanlægninger, der beskæftigede Brandt i perioden fra 1925 - 1929-30, hvor C. Th. Sørensen var hans medarbejder. I Aksel Andersens senere Brandt-oeuvreliste af 1946 nævnes Dir. Salomonsens have Havslunde ved Springforbi (1926), Frilandsmuseet i Lyngby (1928), Fru Brandt's lille have i Køge (1929) og landbohaven Vindbyholt nær Præstø (1930). Også disse anlæg beskriver C. Th. Sørensen ret indgående i sin omtalte studiebog, så der er grund til at antage, at han også har været medvirkende ved planlægningen af dem.

Villa Havslundes store parkanlæg røbede C. Th. Sørensen også senere kendskab til, idet han omtalte det af bygherren ikke godkendte blomster-bassin, som Brandt måtte standse, og som senere blev overført til Odense Zoo.

En anden af de Brandt-haver, som C. Th. Sørensen omtaler i sin bog er Th. Olesens have i Vedbæk med det markante ovale blomsterbed. Ovalen er en af C. Th. Sørensens kendemærker. Men anlægget er ifølge Aksel Andersen først fra 1935?

Et projekt, som ikke stod i oeuvre-listen var Højesteretssagfører Guy Shaw's friluftsteater i hans Fredensborg ejendom. Dette arbejde glemte C. Th. Sørensen aldrig på grund af visse særlige omstændigheder.

Guy Shaw var uhyre teaterinteressert og kendte store danske skuespillere og dramatikere. Han ønskede derfor i sin have at lade indrette et haveteater, som kunne benyttes ved visse lejligheder, og han bad sin tidligere havearkitekt G. N. Brandt om at

udføre en foreløbig skitse til et sådant anlæg. Efter diskussion og analyse af mulighederne fik C. Th. Sørensen til opgave at udføre den ønskede skitse hjemme på sin tegnestue i Brønshøj, og nogle dage senere returnere med den til Ordrup til aftalt tid, så Brandt kunne bringe forslaget videre til mødet i Fredensborg. Da C. Th. Sørensen indfandt sig som aftalt, fandt han Brandt nærmest opløst af nervøsitet for at han ikke nåede til det aftalte møde med Guy Shaw i Fredensborg. Denne uhyre nervøsitet, som ofte prægede Brandt, hans ærekære væsen og stærke selvkritik, der grænsede til det selvplageriske, ifølge Sørensen, chokerede den rolige, selv-bevidste og jyske havearkitekt. Han forstod ikke Brandt's voldsomme reaktioner og følte medlidenhed med ham.

Denne særlige episode talte C. Th. Sørensen senere ofte om med sine nærmeste medarbejdere. Det må her tilføjes at Brandt, som ikke kørte bil, nåede til Fredensborg, og at friluftsteatret blev indrettet, og ifølge en plan af 1938 forandret lidt.

De to havekunstnere havde, som tidligere nævnt, et udmærket samarbejde. De respekterede hinanden, selv om de så helt forskelligt på det havekunstneriske arbejde.

C. Th. Sørensen forstod fuldtud Brandt's metode: nødvendigt besøg på opgavestedet, samtale med bygherren og nøje studium og analyse af de gartnermæssige og rumlige muligheder med hensyn til eventuelle brug af landskabs-elementer. Den endelige indiskutable løsning blev derefter set klart og husket til nedtegning hjemme i Ordrup af en medarbejder eller medie, som de kaldtes.

C. Th. Sørensen havde en fundamental anderledes arbejdsmetode. Det var den tegnede situationsplan, der var afgørende. Udfra den så han mange muligheder, d. v. s. geometriske eller kunstneriske, som han sagde. Hvis en haveplan så grafisk rigtig ud på papiret, blev det endelige haveanlæg som regel også godt. Et synspunkt som C. Th. Sørensen tidligt havde fundet frem til.

Det var G. N. Brandt's ubestridte stilling som havearkitekt-fagets ledende autoritet, der interesserede C. Th. Sørensen. Han beundrede Brandt's måde overfor andre fagfolk at hævde havekunstens og planteæstetikens værdi på. Her fulgte C. Th. Sørensen nøje i Brandt's fodspor senere i sin virksomhed.

For Brandt var det en dybfølt personlig livsopgave at arbejde for en havearkitektur, hvor planternes rette samhörige brug og trivsel var det vigtigste.

Brandt fulgte derfor med i alt, som angik have- og parkplanlægning, planteæstetik og naturfredning. Skete der noget i offentligheden indenfor disse områder, undlod han aldrig hjemme i Ordrup at komme med sine personlige kommentarer. Herved udformede Brandt en række præcise udsagn om sit fag, som hans medarbejdere aldrig senere glemte. Brandt kunne overraske ved pludselig at komme med kritiske bemærkninger og indlede en spirituel polemik, der nærmede sig insinuationer. Men det var en aftale på hans kontor, at man ikke refererede disse diskussioner udenfor.

Det var disse spirituelle faglige udbrud som hverken C. Th. Sørensen eller andre af hans medarbejdere nogensinde glemte. De løftede deres arbejde op i et højere plan, hvilket de ellers ikke var vant til.

Særlig var Brandt interesseret i naturfredning og den tilknyttede forenings meritter. Han glemte aldrig at være kaldt "forbryder mod skovnaturen" af en vis person herfra. Den 4. dec. 1928 viste han sit ærekære sind ved i et "åbent brev" i Poul Henningsens tidsskrift *Kritisk Revy* nr. 4 harmfuld at melde sig ud af Arkitektforeningen, som han 10 år tidligere var blevet optaget i. Brandt var af denne forening blevet bebrejdet i et foredrag at have kritiseret en udstykningsplan af et andet medlem, - uforskyldt mente han. Et forlig i sagen var ikke som aftalt blevet publiceret. Efter dette udtalte Brandt, at han ikke "ville være i stue med personer fra Naturfredningsforeningen".

Trods Brandt's og C. Th. Sørensen's gode forhold og samarbejde kom bruddet pludselig, som en følge heraf.

G.N. Brandt foretog foråret 1929 en studierejse til udlandet (sandsynligvis til Tyskland). Ifølge Professor Steen Eiler Rasmussen søgte C. Th. Sørensen i disse dage kontakt med kunstmaler Eric Struckmann i København. De blev fotograferet sammen, og billedet blev bragt i en avis, sandsynligvis *Ekstrabladet*. Sørensen var på den tid medlem af Dansk Naturfredningsforening, som på den tid sammen med Statsministeriet arrangerede en konkurrence om plan til Hvidøre Strandpark. C. Th. Sørensen deltog i denne sammen med arkitekt Povl Baumann og vandt. Hvidøre var for øvrigt en del af Gentoften.

Fru Gerda Brandt gemte hjemme i Ordrup den pågældende avis med fotografiet til Brandt's hjemkomst. Med hans heftige reaktion til følge. Måske på grund af den nidkære Fru Brandt, som det mentes af en medarbejder på nærmeste hold af begivenhederne (2). Da C. Th. Sørensen den 20. juni igen mødte i Ordrup som aftalt for at genoptage arbejdet, var døren til Brandt's kontor hermetisk lukket, og hans tegneredskaber og øvrige ejendele anbragt udenfor. Det var et chok for C. Th. Sørensen, som han ofte senere talte om og aldrig glemte.

Bruddet mellem de to havearkitekter rygtedes hurtigt i den lille fagkreds. Brandt's kommentar til sagen i *Havearkitektforeningen* var "Sørensen er en dygtig havearkitekt, men et dårligt menneske"(3). Når C. Th. Sørensen senere talte om sagen på sin tegnestue, nævnte han ikke grunden: "Det beroede vel på en misforståelse, men jeg blev uretfærdigt behandlet".

C.Th. Sørensen blev upopulær hos nogle af medlemmerne, så han følte sig tvunget til at udmelde sig med et tilfældigt påskud. I en årrække stod Sørensen derfor ikke på Foreningens medlemsliste (4). Først i 1954, da han blev udnævnt til professor i Havekunst ved Kunstakademiets Arkitektskole, meldte han sig atter officielt ind.

Fig. 1. G.N. Brandt, nummer 2 fra venstre, sammen med gæster fra Rønne i sin have i Ordrup i 1939. Billedet er fra Brandts eget arkiv.

Men C. Th. Sørensen fortsatte det organisatoriske samarbejde i Foreningen som intet var hændt. For eksempel var han i en periode medlem af udvalget for dens tidsskrift *Havekunst*, og i en anden sekretær for Foreningen.

Grunden til at behandle dette dramatiske brud mellem datidens to betydeligste haveplanlæggere så udførligt på flere sider er, at Sørensen's handlemåde og reaktioner senere i hans karriere kun forstås på denne baggrund.

G.N. Brandt's virke bar præg af frisind. Sikkert grundlagt på hans skole i Ordrup Gymnasium, hvor den da kendte fremsynede pædagog H.C. Frederiksen, også kaldet "Friser" var hans lærer i dansk.

Det var derfor naturligt at Brandt senere blev kampfælle og ven med den toneangivende og talentfulde Poul Henningsen med hans satiriske tidsskrift *Kritisk Revy*.

I tidsskriftet *Vi Gymnasiaster* fra 1930'erne skrev PH en kritisk artikel om professorvældet på Kunstakademiet. Visse kunst-professorer cementerede deres synspunkter i lange perioder, så ingen ny inspiration kunne komme frem. Professor Johs. Bjerg var et eksempel herpå. Selv om Brandt var knyttet til Kunstakademiets Arkitektskole fra 1922 - 1940, så delte han også her fuldt ud mening og syn med PH om denne kunstscoles den-

gang reaktionære virkning.

C. Th. Sørensen så "med grafiske øjne" på sit arbejde. Kun geometrisk (kubistisk) formgivning gav et kunstnerisk resultat, og her anså han sig selv som absolut førende! Da C.Th. Sørensen arbejdede på havearkitekt E. Erstad-Jørgensens tegnestue, erklærede han også senere, at det havde været uden kunstnerisk betydning for ham.

"Som kunstner indtager man en dobbeltstilling. Både at være beskeden i sin fremfærd, men samtidig hævde sine kunstneriske synspunkter og rettigheder uden kompromis".

I 1927 ansatte Brandt anlægsgartner Jacob Bergmann som fast medarbejder i sin virksomhed. Det var efter at Bergmann havde taget den såkaldt teoretiske gartnereksamen på Havebrugshøjskolen Vilvorde i Charlottenlund.

Således modsat Brandt's andre medarbejdere, der kom og gik til og fra kontoret i Ordrup og udførte de ønskede havetegninger hjemme hos sig selv, da de havde ansættelse i andre stillinger. C.Th. Sørensen kendte således J. Bergmann gennem sit arbejde for Brandt.

Bergmann udførte de mange forskellige og nødvendige tekniske tegninger, der var nødvendige i planlægningsarbejdet. Han udarbejdede også arbejdsbeskrivelser, tilbuds-lister og plantelister til Brandt's tilfredshed, men blev dog ikke betroet at arbejde med farvesammensætninger ved staude-beplantningsplaner. Brandt havde desuden en kontordame, som udførte al korrespondance og anden maskinskrivning på kontoret.

Fig. 2. C. Th. Sørensen fotograferet i 1963 af fotograf Lars Borup.

I 1936 blev stadsgartner-embedet, i København, efter V. Fabricius Hansen opslået ledigt. Det blev søgt både af J. Bergmann og C. Th. Sørensen. Men Brandt anbefalede Bergmann varmt, så han fik som bekendt stillingen og blev Københavns nye stadsgartner til C.Th. Sørensens skuffelse og store bitterhed, da han følte sig bedst kvalificeret, trods manglende teoretisk uddannelse.

C.Th. Sørensen skiftede opfattelse af danske kommune- og stadsgartneres kompetence. Store planlægningsopgaver skulle overlades til professionelle havearkitekter, der i kraft af mange aktuelle opgaver fulgte med i udviklingen, medens omtalte gartnere mest giver sig af med parkadministration.

Efter bruddet med G.N. Brandt blev C.Th. Sørensen optaget som medlem af en gruppe progressive arkitekter i København, ligesom tidligere Brandt i 1918. Det var "et plaster på såret". Flere af disse arkitekter var tilknyttet de københavnske boligselskaber og deres store byggeaktivitet på den tid. Her er nogle af arkitektnavnene: Poul Baumann, Ivar Bentsen, Kay Fisker, Steen Eiler Rasmussen og Fritz Schlegel.

Sagen var at nogle danske haveplanlæggere og havebrugskandidater følte manglen af en introduktionsbog om landskabsplanlægning, som man havde en rig litteratur om i Tyskland, England og U.S.A. Gennem det nystiftede Dansk Byplanlaboratorium faldt valget på C.Th. Sørensen som den rette fagmand til denne vigtige opgave. Han skrev bogen med støtte af professor Steen Eiler Rasmussen og kommuneingeniør V. Malling.

I år 1931 udkom så Parkpolitik i Sogn og Købstad. Desuden var det en smukt tilrettelagt og trykt bog. Den var støttet af Ny Carlsbergfonden, så bogen kunne udsendes gratis til landets 1400 kommuneråd. Den omhandler problemerne ved købstædernes og landsbyernes kirkegårde, præstegårdshaver, sportspladser, skolehaver og vejplantninger og giver eksempler på hvordan de bedst udføres. Den nyttige bog udkom i 1979 i en ny udgave.

Der kom mange planlægnings-opgaver til C.Th. Sørensen de næste år, både privathaver, offentlige anlæg og boligparker ved de nye københavnske etagehusbebyggelser for KAB og FSB, som han satte sit tydelige præg på.

Den største opgave var dog parken ved det nye Aarhus Universitet fra 1931 til 47, med bygningsarkitekterne Kay Fisker, C.F.Møller, Povl Stegman samt stadsgartner L. Sandberg.

G.N. Brandt sluttede af helbredsgrunde i 1940 som lektor i havearkitektur ved Kunstakademiets Arkitektskole. C.Th. Sørensen blev fra 1. September udnævnt som hans efterfølger. (Også Troels Erstad meldte sig som ansøger og mente at have stillere nok i Akademirådet).

Brandt fortsatte sin virksomhed som haveplanlægger og faglig rådgiver, dog på svagere blus. Nu i samarbejde med havearkitekt Troels Erstad og overgartner Aksel Andersen (Københavns Parkvæsen)(5). Troels Erstad blev optaget som kompagnon fra 1941 (6).

Aksel Andersen arbejdede meget selvstændigt med den populære terrassehave i Tivoli (1942) og parken ved Marielyst Strandhotel i Helsingør, komponeret og nyindviet i 1943.

G.N. Brandt skrev på to betænkninger. Den vigtigste var en udviklingsplan for Tivolihavens fremtid, som han forfattede sammen med Tivoli's chefarkitekt Poul Henningsen. Den blev afleveret i marts 1945, hvorefter Brandt lod sig indlægge på Amtssygehuset i Gentofte, hvor han døde den 4. maj, dagen før befrielsen.

Noter

1. Brev fra Steen Eiler Rasmussen til Asger Ørum-Larsen, 1984
  2. Orla Kristensen assistent ved Gentofte parkvæsen
  3. " "
  4. "Havearkitektforeningen skulle blive lige så respektabel som Lægforeningen" - var en af C.Th. Sørensen's kommentarer.
  5. Tolv haveplaner mrkt. G.N. Brandt - Troels Erstad findes i Ørum-Larsen's arkiv, dateret fra 1941 og med adressen Ordrup Jagtvej. Navnet Troels Erstad med størst typer på firmaets brevpapir.
  6. G.N. Brandt's samarbejdspartnere og medarbejdere. Forsøg til en kronologisk liste: Kommuneingeniør V.A. Westergård 1903, ingeniør Klixbøll 1905 - konkurrence om den fremtidige Fælledpark, havearkitekt E. Erstad-Jørgensen 1910 - 12 - Staudehaven ved Hellerup Strandpark, arkitekt Edvard Thomsen 1917 - 18 - Rosenhaven ved Hellerup Strandpark, arkitekt Fritz Schlegel 1917 - 1923 (?) - div. haveanlæg, se Axel G. Jørgensens artikel i *Architekten* MB 1919, havearkitekterne Georg Georgsen og Eigil Kiær 1920 (7) - uden nærmere oplysninger, C.Th. Sørensen 1925 - 1929, gartner Jacob Bergmenn 1927 - 1935 (?), kirkegårdsgartner Sven Hansen 1929, havearkitekt Troels Erstad 1940 - 1945 - fra 1941 som kompagnon, overgartner Aksel Andersen 1940 - 45, arkitekt Poul Henningsen - udviklingsplan for Tivoli-haven - 1943 - 45.
- Tidsangivelserne må tages med forbehold, da Brandt ikke selv har oplyst herom.

Nogle af medarbejdernes arbejdsperioder overlapper hinanden.

Litteratur

- Andersen, A., 1946. G.N. Brandt - nekrolog med oeuvre-liste og Brandt's bogliste. *Havekunst* 1(27)
- Borup, H., 1991. C.Th. Sørensen - Curriculum Vitae - Landskabsafdelingen - Kunstakademiet
- Sørensen, C.Th., 1931. Parkpolitik i Sogn og Købstad - Dansk Byplanlaboratorium
- Sørensen, C.Th., 1939. Om haver, Emil Wienes Forlag København
- Ørum-Larsen, A., 1984. G.N. Brandt. *Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab* 14: 27-46
- Ørum-Larsen, A., 1992. Et hundredår - C.Th. Sørensen. *Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab* 22: 42-48
- Ørum-Larsen, A. 50 korte udsagn om haver, havekunst og uddannelse - ikke offentliggjort

Fire "giardini segreti" genskabt ved Villa Borghese i Rom

Four "giardini segreti" restored at Villa Borghese in Rome

Keywords: Gardens, History, Rome, Italy

Erik Kalsgård Poulsen*

Sidste år fik Rom endnu en havehistorisk attraktion. Det skete i december, da fire rekonstruerede "giardini segreti" (hemmelige haver) ved Villa Borghese åbnedes for publikum. Giardini segreti er et karakteristisk; men måske ikke så påagtet indslag i den italienske havekunst. Grundformen, en lille have omgivet af høje mure, opstod helt tilbage i middelalderen. I renæssancen og barokken var haverne i mange tilfælde blevet større end deres forgængere. De blev også mere varierede, og kunne blandt andet være anlagt på en højtliggende terrasse, hvor de åbnede sig ud mod et smukt landskab. Et eksempel er haven ved Villa Medici i Fiesole, hvorfra der er en storslået udsigt over Arno-dalen og Firenze. I store parker blev de klart afgrænsede giardini segreti ofte indrettet som særhaver. Det gælder også for Borghese-parken, hvor de fire rektangulære, muromkransede anlæg er beliggende i villaens umiddelbare nærhed. Disse haver er nu blevet anlagt som et "museum" for 1600-tallets romerske blomsterhaver.

At der er tale om blomsterhaver kan måske undre. Siden midten af 1700-tallet har det været en almindelig antagelse at italienske haver er formelle, består af grøn vegetation, vand- og arkitekturelementer, skulpturudsmykning samt eventuelt Citrus i potter. Blomster derimod har man ment var fraværende. Der er flere årsager hertil. Blandt andet betegnes både en særhave og et større parterrebed, på stik af anlæg fra 1500- og 1600-årene, ofte som en "giardino dei semplici". Nu om dage betyder semplici (på engelsk simples) "lægeplanter", og tanken ledes da naturligt hen på, at der må være tale om samlinger af disse. Tidligere skelnede man imidlertid ikke skarpt mellem nytte- og prydplanter og betegnelsen dækkede derfor over begge kategorier. Hertil kommer at prydplanter ofte blev tillagt medicinsk værdi, og at sjældne vækster i det hele taget var genstand for videnskabelig interesse. Plantesamlinger blev opfattet som en slags "raritetskabinetter" (*musei de curiositá*). Ideen med at genskabe de fire Borghese-haver som et levende museum har derfor et historisk grundlag, og som i 1600-tallet er det meningen at haverne skal tjene som en udendørs pendant til samlingerne inde i villaen. Kunst- og havehistorikeren Georgina Masson, en af de første forskere, der seriøst har arbejdet med studiet af italienske blomsterhaver, har påpeget, at der ikke

kun var fine, pragtfulde samlinger ved nogle få meget store villaer. Det har der også været ved mange paladser og klostre. Hver og en af dem er i dag forsvundet uden spor. Der har også eksisteret mange andre blomsterhaver, for allerede i 1600-årene lå der et utal af både større og mindre villaer i omegnen af Rom. Heller ikke en eneste af disse har overlevet. De forsvandt alle i forbindelse med det store byggeboom, da Rom blev Italiens hovedstad i 1870. På grund af faren for malaria blev hverken villaer eller de mindre landsteder benyttet til beboelse. Der var tale om kortvarige besøg hvor familie, venner og andre gæster kunne slappe af i smukke omgivelser. I den forbindelse kunne ejeren fremvise sine samlinger, små i nogle tilfælde, store og pragtfulde i andre. Landstederne fungerede også som ramme om forskellige former for selskabelighed, lige fra uformelle sammenkomster, små intime koncerter til store pompøse fester for det romerske aristokrati. En stor fest kunne til eksempel henlægges til en "tulipanhave", når blomstringen var på sit højeste.

I 1972 skrev Georgina Masson, at der i dag er yderst få spor tilbage af tidligere tiders romerske blomsterhaver. Det er derfor ikke synderligt meget, der kunne komme ud af at udforske disse spor (det var inden den nu så frugtbare havehistoriske arkæologi blev udviklet). Til gengæld, fremhæver hun, findes der en rigdom af arkivalske kilder. Dem var der på daværende tidspunkt stort set ikke nogen der havde forsket i. Blandt de kilder, Masson nævner, er håndbøger, plantekataloger, brevvekslinger, notesbøger, lister over plantebeholdninger, florilegia (blomsterbøger - med illustrationer af sjældenheder fra bestemte haver) samt naturligvis også diverse kobberstik.

En fin kilde til belysning af interessen for blomster i Europa, såvel som i Italien, er en samling på 31 notesbøger, fra perioden ca. 1560-erne til 1602. De var blevet ført af Ulisse Aldrovandini, passioneret blomstersamler og grundlægger af den botaniske have i Bologna. Her afsløredes et stort netværk af korresponderende blomstersamlere, der strakte sig ud over det meste af Europa. Blandt disse var fyrster, ambassadører, stats- og hofmænd, embedsmænd og munke. De var stort set alle, hvad vi i dag ville kalde amatører, men på højeste niveau. Informationer, frø, planter, blomsterløg og -knolde blev sendt på kryds og tværs gennem landene. Et eksempel kan tjene som illustration. Omkring år 1600 sendte Jean Robin, leder af Henri IV's haver ved Louvre, en liste over frø til Aldrovandini, som han ønskede tilsendt fra Italien. En anden kildesamling dokumenterer, hvordan vækster blev sendt over store afstande. Ikke overraskende gik en rute mellem Nederlandene og Italien. I 1609 sendte hertugen af Parma, en af tidens største samlere, en hel karavane af muldyr til Nederlandene belæsset med planter, blandt andet sjældne jasmin-, appelsin- og citrontræer. Ved den lejlighed skrev prins-greve Charles d'Arenberg fra Bryssel til en kendt plantehandler, en florentinsk adelsmand ved navn Matteo Caccini. Prins-greven bad Caccini sende to sjældne planter med karavanen, en dobbelt jasmin og en "*Helicrison*" (*Helichrysum orientale*).

Til gengæld sendte d'Arenberg så en kasse med 300 narcisser, "jonquils" med en karavane den modsatte vej, - til Caccini, som opholdt sig i Firenze. En tredje samling af kilder handler om en berømt blomsterhave, som var beliggende i nærheden af byen Cisterna, lidt syd for Rom. Denne have tilhørte Francesco Caetani, hertug af Sermoneta (1594- 1683). Hertugen var en af Roms største og mest passionerede samlere af blomstrende vækster, især løg og knolde. Det fremgår af kilderne, at han skaffede sig væksterne fra nær og fjern, fra steder som Konstantinopel, Paris, Bryssel, Wien og Frankfurt, og at han var villig til at betale endog meget store summer for sjældenheder. Nogle vækster fik han af slægtninge, der som han selv var passionerede samlere. I 1625 forærede svigerfaderen, prinsen af Caserta, ham således et eksemplar af den dengang uhyre sjældne tuberose (*Polianthes tuberosa*). Året efter fik han to løg af den lige så sjældne belladonna lilje (*Amaryllis belladonna*). Hertugens have ved Cisterna stod som et mønstereksempel i samtiden. Den blev rost til skyerne af Giovanni Battista Ferrari i "De Florum Cultura Libri IV", en bog om dyrkning af blomster (udkom på latin i 1633, senere også på italiensk). Som eneste eksempel gengav forfatteren i bogen en plan over en del af havens geometriske hovedparterre. Efter tidens mode var de mange bede kantet med "pianelle", sten af brændt ler, der lignede mursten. Hvert bed var tilplantet med to eller tre slags blomster. I hvert bed dominerede én farve, så alle bedene tilsammen dannede et smukt ordnet farvestrålende blomstertæppe. I forbindelse med tilplantning af bedene blev der både taget hensyn til blomstringstid og vækstbetingelser. Til eksempel blev tuberoser plantet i potter, så de kunne gives ekstra vand i blomstringstiden. Potterne med disse stærkt duftende vækster blev derpå gravet ned i midten af de større bede. I 1625 udfærdigede hertugen selv en detaljeret plan over bedene med angivelse af navne, antallet af planter og med indikationer på, hvordan de var arrangeret. Der var først og fremmest tale om blomsterløg og - knolde. Hertugens hovedinteresse var dyrkning af anemoner. Med årene blev samlingen helt enestående, og han høstede stor anerkendelse over det meste af Europa. Han avlede mange nye sorter, og fra bevarede plantelister og kataloger kan nogle af dem spores. Hertugen opkaldte nemlig ofte de nye sorter efter familiemedlemmer eller en af hans mange besiddelser. Af en liste over plantebeholdningen, også udarbejdet i 1625, fremgår det, at samlingen bestod af 72 forskellige slags anemoner, og at det totale antal løb op i 2.329 stk. Adskillige år senere var den vokset ganske betydeligt og bestod da af lidt over 62.000 knolde, hvoraf næsten halvdelen var anemoner. Af tulipaner var der omkring 15.000 og blandt disse fandtes den legendariske "Semper Augustus" - verdens dyreste tulipan. I 1625, da tulipanmanien var på sit højeste i Holland, var den blevet solgt for en helt uhyrlig, næsten ufattelig stor sum penge. Man må formode at den var faldet en del i pris da hertugen købte sine eksemplarer. Af narcisser og hyacinter, dengang en betegnelse for en større vifte af vækster, var der næsten 17.000. Hvor hertugen i 1625 havde været den

lykkelige ejer af en enkelt tuberose, havde han nu ikke mindre end 104 løg.

Måske har blomsterhaverne ved Villa Borghese ikke været helt på højde med hertugen af Sermonetas; men at de har været noget særligt, kan der ikke herske tvivl om. Den engelske adelsmand og særdeles entusiastiske have- og plante-interesserede John Evelyn var på dannelsesrejse i Rom i 1644-45, og da besøgte han mange af byens store haver. I sine rejseoptegnelser fremhæver Evelyn især blomsterhaverne ved Villa Borghese. I en beretning fra 1650 beskrives en "tulipanhave" omgivet med en hæk af hollandske roser og en anden fyldt med blomster og løgplanter. I år 1700 skriver en D. Montelatici, at der findes adskillige blomsterhaver ved villaen. De var blandt andet plantet til med jasminer, roser, tulipaner, nelliker, hyacinter og mange sjældenheder.

I de sidste snart mange år har de hemmelige Borghese-haver ligget stærkt forfaldne hen, og var blevet samlingssted for såvel byens hjemløse som vilde katte. Det var ikke just den mest passende ydre ramme om en af verdens smukkeste og mest berømte kunstsamlinger. I 1984 blev en meget omfattende restaurering af villaen sat i værk. Det var fra starten planen, at også haverne i dens umiddelbare nærhed skulle sættes istand. Det viste sig imidlertid hurtigt, at det var umuligt at skaffe de nødvendige midler. Det lykkedes først, da der blev oprettet en fond i forbindelse med fejringen af årtusindeskiftet, og i 1996 gik arbejdet så endelig i gang. En ufravigelig betingelse for bevillingen var at haverne skulle åbnes for publikum inden år 2000. Selv om alt endnu ikke var færdigt, fandt indvielsen sted en dag i december 1999. Det var selvsagt ikke den bedste årstid at åbne et museum for blomsterhaver på. Selv om der var pyntet op med drevne blomster, for at give et indtryk af, hvordan anlægget ville komme til at tage sig ud, ødelagde stormende vejr stort set oplevelsen for de indbudte gæster. Til trods for den lidt uheldige start og mange besværligheder og kompromiser undervejs regnes projektet nu for at være et gennembrud, hvad angår rekonstruktion af historiske haver i Italien.

Da arbejdet med Borghese-haverne startede, viste det sig, som det kunne forventes, snart at en eksakt rekonstruktion ikke var mulig. Haverne var blevet omlagt adskillige gange, og hertil kom at de arkæologiske undersøgelser mislykkedes fuldstændig i tre af haverne. Hvad årsagen end var, måtte forskerne, da de skulle i gang med undersøgelserne, undrende konstatere, at der i stedet for et tyndt jordlag var fjernet ikke mindre end halvanden meter. Bedre gik det med at skaffe god, brugbar viden ved at studere de relevante kilder i Borghese-familiens arkiv. Hertil kom så at projektets chefkonsulent, landskabshistoriker og havedesigner Ada Segres har drevet omfattende forskning i 15- og 1600-tallets italienske blomsterhaver. De fire muromkransede haver, der skulle rekonstrueres, flankerer villaen med en have mod nordøst og tre mod sydvest. Haven mod nordøst er den ældste, og eksisterede allerede, inden den nuværende villa blev opført af Cardinal Scipione Borghese i perioden 1605-16. Den kaldes

“*Giardino Vecchio*”, og er blevet rekonstrueret som en blandet citrus- og blomster-have. Bedene er tilplantet ifølge traditionen fra slutningen af 1500-årene. Den byggede primært på tolkninger af tekster, overleveret fra antikken. De vækster, der blev anvendt, blev alle tillagt magiske, symbolske, medicinske såvel som æstetiske kvaliteter. En fællesnævner var at både blomstrende stauder og sommerblomster, urter og buske var duftende på en eller anden måde (blomster/blade/rødder). Listen der blev benyttet var meget specifik, også selv om der blev føjet nogle navne til, som følge af nytolkninger af de antikke tekster. Af de vækster, der er benyttet i den rekonstruerede have, udgør roser den største gruppe (17 forskellige).

Af Citrus er der benyttet fire forskellige. Fra listen over blomstrende vækster kan nævnes Digitalis, iris, pæon, nellike, valmue, stokrose, morgenfrue, solsikke, akeleje, gyldenlak og duftviol, samt selvfølgelig også lavendel, rosmarin og salvie.

Den første af haverne mod sydvest “*Giardino dell’ Uccelliera*”, har sit navn efter en stor volierebygning i havens fjerneste ende. Den særprægede og imponerende bygning er kronet med fire kupler af smedjærnsnet, og er antageligt opført mellem 1617 og 1619. Haven er rekonstrueret ifølge de herskende konventioner i begyndelsen af 1600-årene. Parterrebedene er geometrisk udformede og nøje afstemt efter de eksisterende arkitektur-elementer. Mange af de traditionelle vækster fra 1500-tallet er nu forsvundet ud af billedet til fordel for de mange nye, primære løgplanter. Det drejer sig blandt andet om hyacinter, narcisser, anemoner og fritillaria. Tulipaner, som først begyndte at komme i handelen i midten af 1590-erne, var endnu meget sjældne og kostbare. I haven findes derfor kun fem forskellige. Måden at plante bedene til på havde også ændret sig. Bedene var blevet mindre, og det var nu blevet skik i romerske haver, at løgplanter og stauder/sommerblomster skulle plantes i adskilte bede. Ud over de ovennævnte eksempler er der i haven også opstillet en samling af jasminer i potter.

Bag volierebygningen ligger “*Giardino della Meridiana*”. Den har sit navn efter et lille kasino med et solur, beliggende i havens fjerneste ende. Haven blev oprindeligt anlagt i 1680 og var indrettet som et blomsterteater, et “*teatro di fiori*”. Selv om det ikke har været muligt at finde de eksakte oplysninger strakte teatret sig antageligt over hele haven. Det bestod af en trappeformet trækonstruktion, opført på begge sider af en midtergang og omgivet af balustrader. Ovenover var der et stort solsejl, der kunne slås ud og skærme af for stærk sol. De forskudte hylder var beregnet til opstilling af sjældne blomstrende vækster i potter. Et teater af dimensioner som det oprindelige blev anset for at være for bekosteligt at vedligeholde for det offentlige. Kompromiset blev da en mindre og noget kortere, dobbelt trækonstruktion med tre hylder, opstillet på hver sin side af midtergangen. Resten af haven er blevet anlagt efter de konventioner, der var fremherskende i sidste halvdel af 1600-årene, - med lidt større parterrer og den italienske variant af de franske platte-bandes. Beplantningen er sammensat, så den følger

periodens modestrømninger. Den består både af stauder, sommerblomster og løgplanter, især tulipaner, ranunkler, anemoner og duftviol. I modsætning til konventionerne fra århundredets første del er blomsterløg og stauder plantet i blandede bede.

Den fjerde og sidste have, "*Giardino di Coltivazione*", er anlagt i en "særhave", hvor der i 1600-årene fandtes en samling skildpadder. Små haver med skildpadder var tilsyneladende ret almindelige i de store anlæg, og kendes blandt andet fra Luxembourghaven i Paris. Senere, i 1700-årene, blev haven omdannet til en slags planteskole, men i de sidste mange år har den ikke været anvendt på den måde. Nu har den imidlertid fået sin funktion som planteskole tilbage, og skal tjene som en art forsyningshave for de tre øvrige anlæg. Der er anlagt lange bede, som blandt andet skal bruges til for-

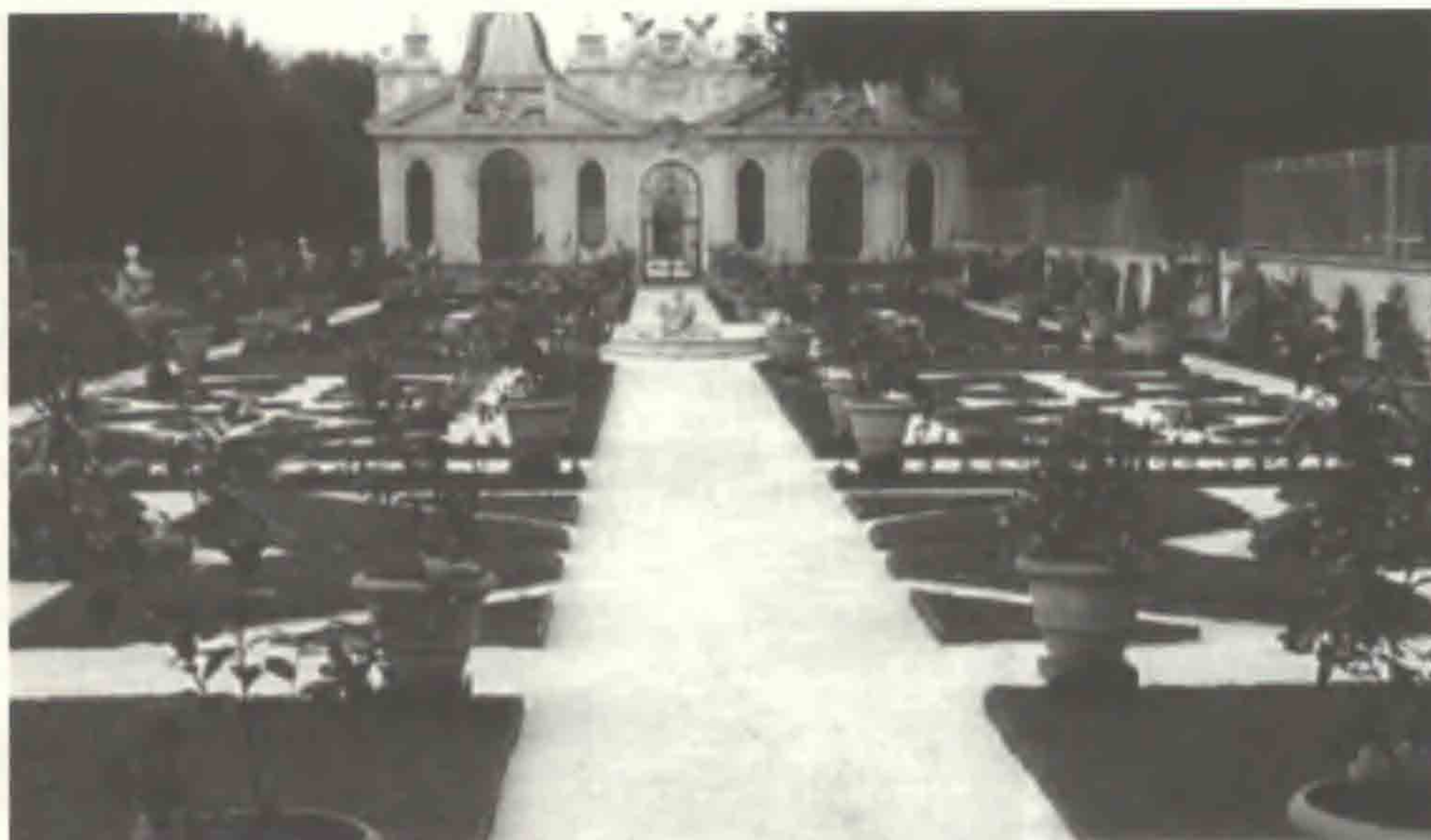

Fig. 1. Udsigt over *Giardino dell'Uccelliera* fra villaen, med Citrus i krukker i forgrunden og den restaurerede volierebygning i baggrunden.

mering af både løgplanter, stauder og sommerblomster.

Fra starten har det været planen, at der skulle være noget at se på for de besøgende over en så lang periode af året som muligt. Allerede i februar begynder de første løgplanter at blomstre og de udgør havernes hovedattraktion til omkring midten af april. Derpå tager stauderne over og er det dominerende indslag frem til begyndelsen af juni. Endelig følger så resten af sommeren de etårige sommerblomster, citrus træer og jasminbuske i potter.

Der findes yderligere oplysninger om Borghese-haverne på Rom kommunes hjemmeside. Teksten er på italiensk; men de latinske navne er benyttet i forbindelse med de

plantelister der er udarbejdet for hver af haverne. Adressen er:

<http://www.comune.roma.it/ambiente/giardini/home.htm>.

I næste nummer af Bulletin, meddelelsesblad for "Forum för trädgårdshistorisk forskning", bringes en artikel om restaureringsarbejdet, skrevet af projektets chef-konsulent Ada Segre.

De anvendte historiske eksempler stammer hovedsageligt fra Georgina Masson: "Italian Flower Collectors' Gardens in Seventeenth Century, Italy" i David R. Coffin "The Italian Garden", Dombarton Oaks, Washington D. C. 1972.

* Erik Kalsgård Poulsen er mag.art. i Europæisk Etnologi.

Var i 1995-98 ansat ved Institut for Arkæologi og Etnologi, Københavns Universitet i et forskningsprojekt finansieret af "Statens Humanistisk Forskningsråd".

Projektets titel er: Kulturanalyse af "den store havekunsts" betydning og funktion ved hoffet og i det adelige aristokrati i det 17 århundredes Frankrig. Arbejder frem til marts 2003 med en bearbejdning af materialet.

50 års etnologiske studier af folkelige haver i Danmark

50 years ethnological studies of vernacular gardens in Denmark

Keywords: Vernacular Gardens, History, Denmark

Erik Kalsgård Poulsen

Studiet af folkelige haver er ganske veletableret indenfor europæisk etnologi, og gennem de sidste 50 år er stadig flere etnologer begyndt at arbejde indenfor dette felt. I det store og hele har den havehistoriske forskning fulgt den generelle udvikling indenfor faget. Gennem alle årene har det samme enkle, men samtidig vanskelige spørgsmål stået centralt: "Hvordan forstår man menneskers måde at leve på?". Imidlertid har de vinkler, man har søgt at besvare spørgsmålet ud fra, ændret sig ikke så lidt over tid. I begyndelsen var fokus hovedsageligt rettet mod studiet af førindustriel folkekultur, sæder, skikke og materielle genstande. Nu har den forskningsmæssige interesse samlet sig om studiet af dagligliv, samt kontraster mellem og sameksistens af forskellige former for levevis indenfor samme samfund. Et af de væsentlige spørgsmål i den forbindelse er, hvordan kulturel kontinuitet og forandring finder sted.

Hvad er en "folkelig have" kan man spørge sig selv? Og hvordan defineres en sådan inden for etnologien? Indtil nu har det ikke været muligt at finde frem til en fuldstændig definition; men der synes at være almindelig enighed om den i store træk. En (dansk) folkelig have er anlagt af en person, der ikke har en formel uddannelse indenfor havekunst eller landskabsarkitektur. Derfor vil de fleste villa-, parcelhus-, landbo-, husmands- og landsbyhaver med flere falde ind under ovennævnte kategori. Det samme gælder et større antal af haverne ved danske godser. I nogle tilfælde er en folkelig have udlagt i overensstemmelse med den herskende tradition, i andre tilfælde er ideerne kommet fra en eller flere inspirationskilder - publikationer eller andre haver, for blot at nævne to. Gode råd og forslag fra venner, familiemedlemmer eller andre kan også spille en rolle. Typisk afviger den enkelte have kun lidt eller slet ikke fra den smag, der er herskende inden for anlæggerens socialgruppe. Nu og da vil det dog være sådan at, planen og udsmykningen af haven sker på baggrund af egne ideer, uden hensyntagen til eventuelle reaktioner fra omgivelserne. At dette har betydning, bunder i at resultatet af anstrengelserne i de fleste tilfælde vil være stærkt afvigende i forholdt til de gængse normer. Igen, i andre tilfælde mangler professionel hjælp ikke helt. Den kan komme fra lokale gartnere, arkitekter eller andre. Hertil kommer at selvlærde amatører har anlagt haver, der er fuldt på højde med de professionelles. Men også det faktum, at arkitekter/landskabsarkitekter har anlagt både villa-, landbo-, parcelhus- og kolonihaver

ver, bidrager til at sløre grænsen mellem den folkelige have og havekunsten som sådan. I hvert tilfælde må forskeren omhyggeligt studere det tilgængelige kildemateriale (og haven, hvis den er bevaret), og på den baggrund vurdere, hvilken kategori anlægget kan siges at tilhøre. At kategoriseringen har betydning skyldes at den kan være afgørende for, hvilken vinkel der egner sig bedst i forbindelse med udforskningen. Under alle omstændigheder vil etnologen dog lægge stor vægt på kulturbaggrunden.

Den etnologiske tilgang til studiet af havehistorisk forskning adskiller sig på forskellig måde fra den traditionelle landskabsarkitektoniske kunsthistorie. Mest iøjnefaldende er uden tvivl forskellen på, hvilken betydning den "rigtige" kunst tillægges.

Kunsthistorikeren/landskabsarkitekthistorikeren vil typisk forholde sig til de kunstneriske kvaliteter, hvilket betyder at en folkelig have, anlagt af amatøren, bedømmes til at være af ringe kunstnerisk eller æstetisk værdi, - i bedste fald et eksempel på andenrangs kunst. En betegnelse som "hverdagens anonyme kunst" må i den sammenhæng vel siges at være nogenlunde positiv. En mere negativ bedømmelse leverer C. Th. Sørensen i en artikel om landbohaver: "Bestræbelserne efter at frembringe "havekunst" er resulteret i dilettantisme og unatur, i værste fald i smagløsheder. Grænsen mellem det naive og det latterlige er hårfin på dette område af folkekultur". Artiklen er ganske vist skrevet for mange år siden; men når den kan bruges, er det fordi der findes eksempler på et tilsvarende syn af langt yngre dato. En sådan vurdering bunder i det, man indenfor etnologien kalder "kultur-blindhed". Den foretages ud fra egen kulturs normer. På den baggrund er resultatet givet på forhånd. Den måde at bedømme kunstnerisk kvalitet på kommer ikke ud af det blå. Det teoretiske grundlag herfor er forestillingen om, at kulturel spredning indenfor kunsten følger et mønster betegnet som "gesunkenes Kulturgut". Ny kunst skabes indenfor samfundets kulturelle og sociale elite, og efterlignes derpå efter bedste evne af andre socialgrupper. Jo længere ned gennem det sociale hierarki nye former indenfor kunsten "synker", jo mere "forvanskes" den, og samtidig bliver den kunstneriske værdi ringere og ringere. Til sidst er der slet ikke tale om kunst, snarere en slags ubehjælpelig formgivning, udsmykning eller dekoration. Konsekvensen er indlysende. Ifølge denne teori tillægges samfundseliten monopol på kunstnerisk skaben, hvilket betyder at andre socialgrupper fratages kapaciteten til at øve indflydelse på kunstudviklingen. Denne teori har været meget udbredt, og det skal retfærdigvis nævnes at den for år tilbage også har været benyttet som forklaringsmodel indenfor dele af etnologien. Det gælder til eksempel i forbindelse med studier af udsmykning på bondemøbler. Nu er holdningen imidlertid den, at det ikke er nok at anskue en genstand, herunder også en folkelig have, som et bedre eller dårligere kunstværk. En undersøgelse af havens æstetik må udføres under hensyntagen til den kulturelle kontekst. Studier har vist, at når kunst, herunder havekunst, indgår i en ny social-kulturel sammenhæng, ændres den under påvirkning af de kreative processer. Både form, betydning og

idé-mæssigt indhold bliver til noget andet i ikke-elitære socialgrupper. Årsagen er, at processerne både er under indflydelse af socialgruppens placering og rolle i samfundet, de sociale og kulturelle sammenhænge, af den herskende ideologi, normer og vurderinger, ideer, opfattelsen af "verden" og synet på hvad, der er "godt" her i livet.

Etnologien står dog ikke ene med nye angrebsvinkler på studiet af folkelige haver. Både indenfor dele af kunsthistorien såvel som andre fagdiscipliner, har der været en stigende interesse for at få folkelige haver anerkendt som legitimt forskningsobjekt på niveau med de allerede etablerede havehistoriske felter. I en erkendelse af, at hverken rene kunst- eller formanalyser er vejen frem, har fremsynede forskere arbejdet ihærdigt på at udvikle helt nye redskaber, både teorier og metoder.

Nogle af disse forskere samledes i 1990 til symposiet "The Vernacular Garden" (den folkelige have) på den toneangivende havehistoriske forskningsinstitution "Dumbarton Oaks Research Library and Collection", (Harvard University). Der blev en række projekter præsenteret, og de spændte lige fra udarbejdelse af en kilde- og forskningsoversigt over et studie af århundredgamle traditioner blandt franske gartnere i Amiens, til undersøgelser af afroamerikanske haver i det sydøstlige USA og folkelig æstetik. Ikke overraskende har flere af deltagerne benyttet sig af sociologiske eller kultur/socialantropologiske metoder i forbindelse med deres forskningsprojekter. Et andet symposium, afholdt 1997 under titlen "Evolution and Perspectives of the Study of Garden History" (Udvikling indenfor og perspektiver på studiet af havehistorie) havde den folkelige have på programmet som et blandt flere temaer. Der kan ikke herske tvivl om, at det blev tillagt betydning, for det blev præsenteret af institutionens nuværende leder Michel Conan, primus motor, når det gælder fremme af nye forskningsområder indenfor havehistorien. Han udvidede det tidligere perspektiv til blandt andet også at omfatte havebrug i såkaldt "primitive" samfund. Conan fokuserede også på de muligheder, der i forbindelse med studiet af haver ligger indenfor socialantropologien. Endelig skal nævnes de to nordiske tværvideenskabelige seminarer, som blev afholdt ved Institut for Arkæologi og Etnologi, Københavns Universitet i henholdsvis 1996 og 1997. Her blev der præsenteret glimrende undersøgelser af folkelige haver, foretaget af forskere indenfor flere forskellige fag.

Hvad angår etnologiske undersøgelser af folkelige haver, har de mest omfattende fundet sted indenfor rammerne af NEU (Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser). NEU blev startet i 1939; men den første egentlige undersøgelse blev først sat i værk to år senere. Emnet var "Høstredskaber". Det vigtigste middel var en ret kortfattet spørgeliste med nummererede spørgsmål, der tillod kortfattede svar. Den rettede sig mod ældre og gamle mennesker og var udformet med henblik på at kaste lys over høstredskaber og deres brug i ældre tid. Listen blev sendt ud til lokale skolelærere, som blev anmodet om at finde meddelere, der kunne besvare spørgsmålene. Siden har NEU ud-

sendt en eller flere systematisk udarbejdede spørgelister næsten hvert år. Med inspiration fra Landsmålsarkivet i Uppsala blev de gjort langt mere udførlige end den første. Formålet var både at skaffe informationer om det valgte tema og om dagliglivet i ældre tid. I begyndelsen var der ikke synderlig interesse for disse spørgelister; men efterhånden blev der etableret en kreds af meddelere. Den er så i tidens løb blevet "holdt ved lige" ved at NEU har bedt lokalpressen trykke opfordringer til at blive meddeler, og til at besvare udvalgte spørgsmål fra den aktuelle spørgeliste. I begyndelsen gik spørgelisterne udelukkende på at belyse forhold indenfor den delvist selvforsynende bondekultur. Senere har listerne rettet sig mere mod forskellige aspekter af dagliglivet i det industrialiserede samfund. Gradvist er der opbygget en meget stor samling af beretninger, og allerede i 1963 bestod den af 18.000 på tilsammen ikke mindre end 170.000 sider. I 1980 var antallet af beretninger steget til 35.000.

Ole Højrup, i en årrække leder af NEU, var den første forsker, der brugte beretningerne i arbejdet med folkelige haver. I 1963 udgav han "Landbokvinden. Rok og kærne - grovbrød og vadmél". Det var en undersøgelse af kvinders dagligliv i det delvist selvforsynende bondehushold, hovedsageligt i perioden fra 1860 til 1890. Blandt en række temaer var "prydhaven", "køkkenhaven", "frugthaven", samt "konservering og brug af produkter fra haverne". Dokumentationen hentede Højrup fra et stort antal beretninger, fra udvalgte spørgelister om arbejdsmetoder og skikke på landet. Højrup fokuserede hovedsageligt på en horisontal (en kort tidsepoke) beskrivelse af kulturelle variationer snarere end en vertikal (over lang tid) beskrivelse af ændringer. Det var på den tid stadig en udbredt antagelse, at kulturelle processer bedst kunne studeres ved hjælp af enkelte udvalgte kulturelementer. Helt i tidens ånd indeholdt Højrups studie nogle udbredelseskort (ingen af disse er om haver eller haveprodukter). Indsamling af data på baggrund af spørgelister blev udført i en række lande, og "historisk kartografi" blev anset for det mest betydningsfulde analytiske redskab. Det var svært at overskue og bearbejde de kolossale mængder af informationer, spørgelisterne kastede af sig. Havde man til eksempel informationer om forskellige typer af høriver, kunne man imidlertid markere "fundstederne" på et kort. Der ville så tegne sig et billede, som kunne vise geografisk udbredelse og lokale variationer. Havde man oplysninger om former og brug over længere tid, var det også muligt at få ny viden om kontinuitet og forandring.

14 år senere, i 1977, startede etnologen Mona Rasmussen en NEU-undersøgelse om den folkelige have under titlen "Haven om huset". Hun udarbejdede en spørgeliste (nummer 42 i rækken) med mere end 500 meget detaljerede spørgsmål. De blev samlet i et hæfte på 15 sider, hvor meddelerne også blev opfordret til om muligt at sende tegninger, planer, fotografier, gamle regninger og lignende ind sammen med beretningen. Materialet ville så efter kopiering blive returneret, hvis meddeleren ønskede det. Rasmussen modtog et imponerende antal beretninger fra hele landet. En af dem hand-

lede om haven ved gården Skrillinge Damgård (Fyn). Beretningen var skrevet af en af gårdens beboere, Fru Mortensen, og dækkede perioden fra 1873 til 1978 (tre generationer). Ikke mindre end 76 håndskrevne sider blev det til, og hertil kom fotografier og adskillige planer udarbejdet af meddelelsen på baggrund af hukommelsen. Andre beretninger var endnu mere omfattende, nogle på langt over 100 sider. Desværre er Mona Rasmussens store materiale endnu ikke blevet bearbejdet og publiceret. Det magre resultat indtil videre er hæftet "Bondens have", udgivet af Frilandsmuseet i 1984, og det er helt igennem empirisk (præsentation af materiale uden egentlig videnskabelig bearbejdning). En grund til at den store undersøgelse endnu ikke er blevet bearbejdet kan måske være metodiske såvel som teoretiske problemer. Som påpeget var det indkomne materiale i forbindelse med NEU-undersøgelserne typisk beregnet på at blive bearbejdet historisk-kartografisk, med de dertil hørende metoder og analytiske redskaber. Imidlertid blev spørgelisterne, selve grundlaget for videnskabelig behandling, over tid mere og mere komplekse. Derfor viste det gamle paradigme (system af videnskabelig teori og metode) sig efterhånden helt utilstrækkeligt. Da haveundersøgelsen stadig på mange måder lå indenfor den historisk-kartografiske ramme, har det antageligt været meget svært at tilpasse det til et nyt paradigme. Det indsamlede materiale gav svar på mange forskellige spørgsmål. Det ville i kartografisk sammenhæng betyde et meget stort antal af udbredelseskort. Samtidig ville det stadig være, om ikke umuligt så meget svært, at få belyst de kulturelle sammenhænge, de mange detaljerede beretninger gav mulighed for. Senere har det til alt held vist sig, at netop denne type af detaljerede beretninger gør dem egnede til videnskabelig bearbejdning ud fra flere forskellige teoretisk-metodiske systemer.

Fig. 1. Kolonihaver. Vignet fra "Havekolonien", 1920.

Allerede i 1968 viste et andet etnologisk forskningsprojekt om folkelige haver, at den historisk-kartografiske analysemetode ikke var alene på banen. Projektet blev udført af Marianne Therkildsen og forsvaret som magisterafhandling i 1970. Denne undersøgelse-

se med titlen "Havekolonien - et lille samfund i storbyen", indvarslede en ny epoke, et nyt paradigme, og kom til at danne forbillede for adskillige andre forskere. Therkildsen valgte Haveforeningen Bavnehøj, grundlagt i 1931, som forskningsobjekt. Foreningen var beliggende i udkanten af København og bestod af 218 små haver anlagt på et lejet areal. "Ejerne" tilhørte typisk den bedrestillede del af arbejderklassen og den lavere middelklasse. Bortset fra personlig interesse fra Therkildsens side var der også faglige grunde til, at en kolonihaveforening var et oplagt emne. Europæisk etnologi var under voksende indflydelse fra social- og kulturanthropologien og den dertil knyttede traditionen for lokalsamfundsstudier (community studies). En voksende skare af unge entusiastiske nordiske etnologer anså nu antropologisk feltarbejde med interviews, deltagerobservation, feltdagbog m.m. for den mest frugtbare forskningsmæssige metode. Der blev lagt stor vægt på social interaktion, og det kom også til at spille en vigtig rolle i Therkildsens projekt. Samtidig var der stigende interesse for arbejderklassens kultur. Også af den grund var en kolonihaveforening et oplagt valg. I afhandlingen påpeger Therkildsen at hendes undersøgelse er kvalitativ. Det vil sige at hovedvægten lægges på "bløde" data, hvor det er brede spørgsmål, der ønskes besvaret. Det i modsætning til kvantitative data, der skaffes ved hjælp af snævre, målrettede spørgsmål, hvilket gør dem egnede til statistisk bearbejdning. Hun pointerer også at arbejdsmetoden er "heuristisk". Hermed forstås, at der som udgangspunkt ikke findes nogen fast problematik. Den udarbejdes så

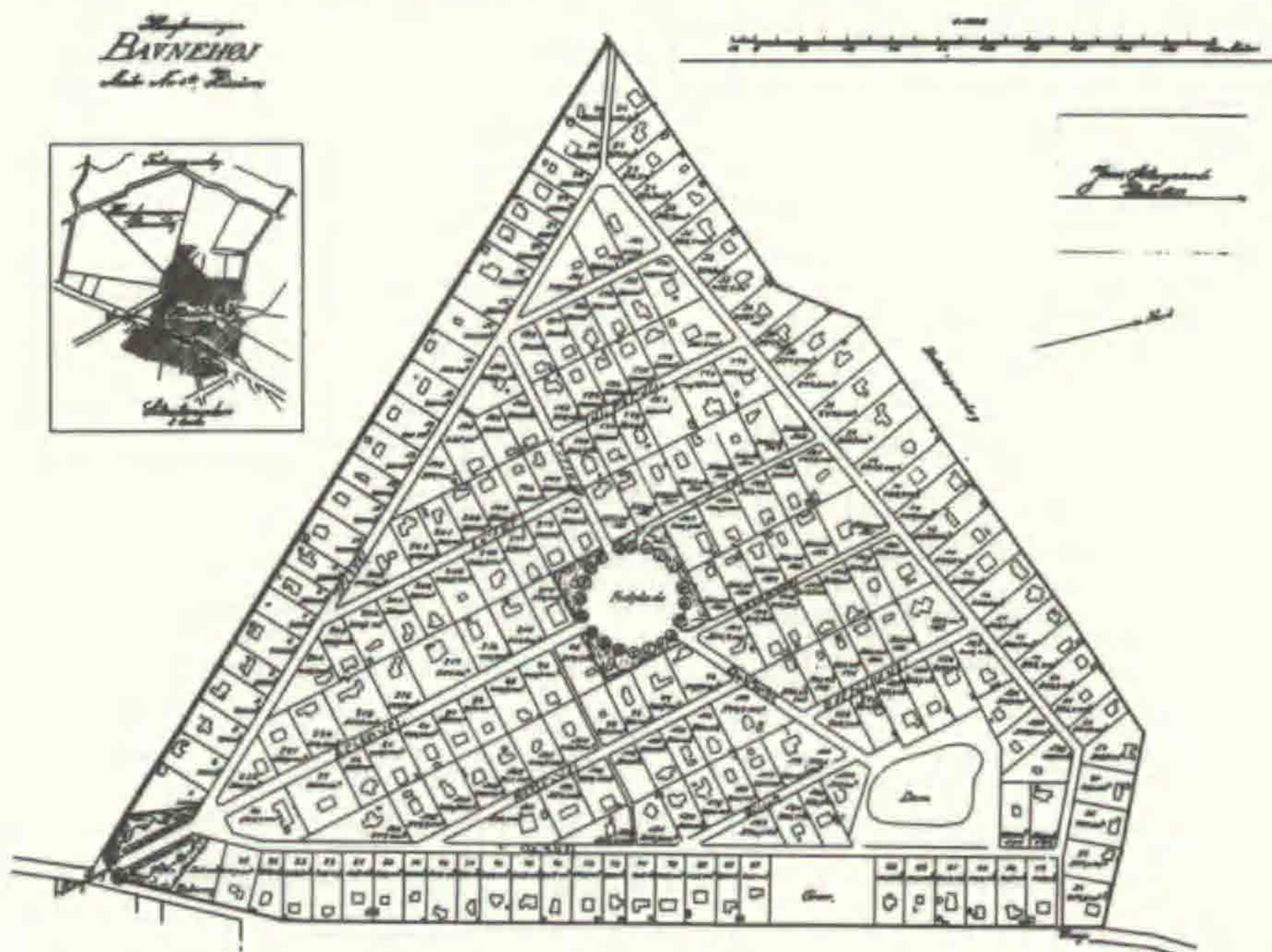

Fig. 2. Plan over Bavnehøj havekoloni. Fra M. Therkildsen. "Havekolonien - et lille samfund i storbyen"

RESIGNATION

Fig. 3. – Hva' beha'r! Står der, at finansudvalget stryger tilskuddet til kononihaverne – så ingen kognakker til kaffen i dag.

Blæksprutten 1957.

at sige efterhånden som forskeren begynder at få overblik over emnet og de muligheder, der ligger i det. Der var hovedsageligt tale om en såkaldt samtidsundersøgelse, men med et tidsperspektiv tilbage til 1931. Therkildsen foretog et stort antal interviews med det formål at afdække en række udvalgte temaer. Hun udarbejdede en detaljeret spørgeliste; men i selve interviewsituationen viste det sig imidlertid i mange tilfælde, at en mere informel fremgangsmåde fungerede bedst. Der var så tale om flere besøg hvor meddeleren fortalte mere bredt om kolonihaveforeningen, og hvor Therkildsen stillede nogle spørgsmål, tilpasset situationen. Efterhånden blev der udvalgt 23 familier, som havde vist sig særligt egnede til at belyse forholdene. De mere dybtgående undersøgelser, blandt andet med detaljerede interviews, blev centreret om netop disse familier. Som det fremgår af ovenstående (og af afhandlingens titel) ønskede Therkildsen at studere kolonihaveforeningen som et lokalsamfund, og i den forbindelse lagde hun hovedvægten på den sociale interaktion (den måde beboerne omgikkes på indbyrdes). Havernes udformning og beplantning bliver i afhandlingen præsenteret i generelle

vendinger uden detaljerede eksempler, ligesom de æstetiske perspektiver er nærmest fraværende. Therkildsen fandt en række lighedspunkter mellem Baunehøj kolonihaveforening og det "klassiske" lokalsamfund (i den antropologiske betydning). Der var tale om en meget integreret og homogen "befolkning", ligesom der i "kolonihave-lokalsamfundet" var en livlig social interaktion. Medlemmerne havde i almindelighed det samme syn på tingene, ligesom de delte de samme interesser. Ikke overraskende drejede det sig først og fremmest om pasning af haverne og glæde ved friluftslivet. I foreningen var der, hvad Therkildsen kaldte en stærk "kolonihaveånd". Den kom til udtryk i det sociale liv såvel som i et antal konventioner, der styrkede "vi-følelsen". Der fandtes således en særlig tone medlemmerne imellem, hvor det blandt andet var almindeligt at have et øgenavn ("Smeden", "Store Jens", "Bornholmeren", etc.). Der blev også lagt vægt på hjælpsomhed, på vigtigheden af at flage, og på små sammenkomster med kaffedrikning med mere. Ifølge Therkildsen var essensen i kolonihavelivet netop denne særlige "kolonihaveånd".

Den ny faglige udvikling, Marianne Therkildsen stod for, blev i det store og hele mødt med misbilligelse fra det etablerede etnologiske miljø. Som det fremgår af ovenstående, var historisk kartografi stadig det dominerende paradigme. Dette hindrede imidlertid ikke, at flere forskere fulgte i hendes fodspor. Det betydeligste af de efterføl-

Fig. 4. Haveforeningen "Venners Lyst". Foto fra 1920.

gende projekter var Inger Tholstrups "kolonihaven". Det blev begyndt i 1976 og indleveret som magisterafhandling i 1978. Det blev udført indenfor NEU's rammer; men Tholstrup havde ingen intentioner om at begrænse projektet til et spørgsmål om ren historisk kartografi. Spørgelisten blev udarbejdet med hensyntagen til de nye problemer, hun ønskede at kaste lys over. Tholstrup indsamlede 154 beretninger på i alt ca. 3500 sider, 1000 fotos samt et imponerende antal tegninger, planer over haver og huse med mere. Dette materiale blev suppleret med omfattende feltarbejde, især deltagerobservationer og interviews. Hvor Marianne Therkildsen havde undersøgt en enkelt kolonihaveforening over en kort periode, kunne Tholstrups materiale bruges til en undersøgelse, der strakte sig over et længere tidsspand, til belysning af kolonihavernes opkomst, udbredelse og vekslende funktioner. Tholstrups holdning til Therkildsens arbejde var i øvrigt kritisk på flere punkter, både hvad angik nogle af indfaldsvinklerne og resultaterne. Therkildsen var nået frem til at "kolonihaveånden" var selve essensen

Fig. 5. Bondehave, Frilandsmuseet. Fra "Historiske haver i Danmark".

i det liv, der udfoldede sig i haveforeningerne. Snarere end at bidrage til egentlig ny viden og indsigt mente Tholstrup, at det medvirkede til at bekræfte herskende fordomme. Det gjaldt blandt andet forestillingen om, at der eksisterede en romantisk kolonihaveidyl ude i foreningerne, og at der var tale om en apolitisk sfære, hvor der var glæde og frihed. Tholstrup afviste også ideen om kolonihaveforeningen som et lokalsamfund. Da kolonihavelivet var et fritidsfænomen kunne der aldrig blive tale om et rigtigt lokalsamfund. En kolonihaveforening måtte, slog hun fast, undersøges i relation både til arbejds- og fritidslivet, og til samfundsstrukturen som sådan. Sidstnævnte blev da også et omdrejningspunkt i hendes egen undersøgelse, og hertil kom aspekter som arbejderklassekultur, -ideologi, og -politik. Tholstrup lagde også langt større vægt på arbejderklassens kreativitet og æstetik end Therkildsen havde gjort. Både havens form og udsmykning blev en integreret del af undersøgelsen. Tholstrup arbejdede også mere med det teoretisk-metodiske fundament. Hun præsenterede i en del af afhandlingen en oversigt over arbejderklasseforskningen og diskuterede forskellige teoretiske indfaldsvinkler samt deres relevans i forhold til studiet af kolonihaver. Blandt de temaer, Tholstrup arbejdede med, var "kolonihaven som hjemstavn", "kolonihaven og hverdagslivet" og "kolonihavekreativitet". Tholstrup indkredser i afhandlingen haveforeningernes opkomst, udbredelse og skiftende funktioner over tid. Det gør hun med ståsted i arbejderklasse-kulturforskningen, og som afslutning forsøger hun sig med et gæt på, hvad der vil ske på kolonihaveområdet frem til år 2000.

I 1980 udkom det komparative (sammenlignende) studie: "New Guinea Gardens. A study of husbandry with parallels in prehistoric Europe". Det lå indenfor et helt andet paradigme end de ovenfor beskrevne, nemlig den såkaldte "arkæo-etnologiske tradition". Studiet baserer sig på et forskningsprojekt, udført af tidligere professor i materiel folkekultur (etnologi) Axel Steensberg over en årrække. For at underbygge en tese, om at havekultur er en forløber for agerbrug, havde Steensberg foretaget omfattende feltarbejde blandt stammerne på Ny Guinea. Han centrerede undersøgelse om de såkaldte "gravestokke", en slags primitive spader, som stammefolkene (kvinderne) brugte på jordlodder, hvor der blev dyrket grøntsager. Senere benyttede Steensberg resultaterne i en sammenlignende undersøgelse med arkæologiske fund af gravestokke fra det præhistoriske Europa. Mens Steensbergs studie stort set gik upåagtet hen i det etnologiske miljø, så blev det mødt med skepsis blandt arkæologer. De påpegede at det aldrig var blevet bevist at der var tale om gravestokke, også selv om de måske nok af udseende kunne ligne dem fra Ny Guinea. De var i Europa stort set altid blevet fundet parvis, og derfor hældte arkæologerne til den antagelse, at der var tale om padleårer (d. v. s. korte årer, der bruges uden støtte på rælingen). Steensbergs forskning fandt sted indenfor rammerne af "Det Internationale Plovsekretariat" (under FN), med hjemsted på Nationalmuseet.

To igangværende projekter udføres af henholdsvis Helle Ravn og Erik Kalsgård Poulsen. Ravn er museumsinspektør ved Langelands Museum, og hendes havehistoriske undersøgelser har strakt sig over en årrække. Bortset fra Ravns personlige interesse for emnet, kan der vist ikke herske tvivl, om at Langelands smukke velholdte haver har virket stimulerende. Først drejede undersøgelsen sig om at samle information om langelandske haver. Ud over omfattende feltarbejde, inklusive interviews og fotodokumentation, benyttede Ravn sig også af arkivalisk materiale i dette arbejde. Undersøgelserne resulterede både i en udstilling på Langelands Museum og en lille publikation. En del af projektet har været genskabelsen af en byhave i Rudkøbing. Haven blev omlagt i 1988, efter at der var foretaget omfattende undersøgelser af anlægget som det tog sig ud i tiden omkring 1900. Senere har Ravn udvidet sine undersøgelser til at omfatte hele landet, alle typer af folkelige haver, på landet så vel som i byen. Hun arbejder blandt andet, med hvilken betydning de ældre traditioner omkring henholdsvis den typiske landhave og den typiske byhave har for vore dages byhaver. Helle Ravn har i år publiceret en række forskningsresultater i bogen "Havetid. Den almindelige danske have, kulturhistorisk set".

Erik Kalsgård Poulsens forskningsprojekt har arbejdstitlen: "Fra bonde- til landbohave 1700 til 1930". Projektet startede i 1979, og baserer sig på den tyske sociolog Norbert Elias' teori om kulturprocesser. Ifølge Elias har, meget kort og ikke helt præcis fortalt, det indbyrdes samspil mellem statsform, graden af kompleksitet i samfundet, samt de herskende normer og psykiske stader indenfor de grupper, der har del i magten, afgørende betydning for kulturprocesserne. Kalsgård undersøger betydningen af disse processer indenfor landbefolkningen i perioden 1700 til 1930. Han fokuserer på de mange ændringer af livsbetingelserne på landet, der førte til nye normer og vurderinger - og til et helt nyt socialt rollemønster i bondebefolkningen. Det var de komplekse processer, der efterhånden førte til at "bonden blev landmand". Det interessante og centrale spørgsmål i projektet er, hvordan disse ændringer influerede på haven. Hvad betyder processerne for de gradvise ændringer af den rolle, haven kom til at spille indenfor landbokulturen? Hvordan afspejlede de normative ændringer sig i havens form, æstetik og brug? Hvilke tegn blev brugt til at kommunikere social position/gruppetilhørsforhold? Og relaterede haven sig i løbet af perioden til ideologi, politik og magt? Det foreløbige arbejde har vist, at det i høj grad er muligt at finde svar på ovenstående spørgsmål. Desværre tillader pladsen ikke en nærmere redegørelse for resultaterne; men et enkelt eksempel kan nævnes. Det drejer sig om politik og magt! I sidste halvdel af det 19. årh. blev bønderne, som de facto havde flertal i Folketinget, holdt ude fra egentlig politisk indflydelse. Argumentet var, at de ikke var i besiddelse af den rigtige (fin)kultur, og at de manglede enhver sans for æstetik. Hvordan skulle en minister uden baggrund kunne begå sig? Og hvor latterligt ville det ikke tage sig ud i udlandet, at der i Danmark var

ministre som var simple bønder? Denne ydmygende holdning førte blandt andet til at bønderne, som netop var ved at blive selvbevidste landmænd, lagde mere vægt på (store) smukke prydhaver end tidligere. Det var nemlig en almindelig antagelse at netop prydhaven virkede forædlende, var med til at højne kulturen. Faktisk havde filantroper allerede fra 1840-erne talt for, at bønderne burde anlægge prydhaver. At landmændene begyndte at gøre mere ud af deres prydhaver, har måske ikke haft den store virkning i forhold til magthaverne, hverken det højere borgerskab eller godsejerne. Dog har det uden tvivl haft betydning for landmændenes egen følelse af selvværd. Erik Kalsgård Poulsen benytter en meget bred vifte af kilder fra andre fagdiscipliner. En del af hans forskningsresultater er publiceret i artikelform.

Fig. 6. Foto fra 1920. Kolonihave i haveforeningen "Vennerslyst". Fra Inger Tholstrup "Kolonihaven".

På de kulturhistoriske museer udføres en del større eller mindre havehistoriske projekter. Historiske bygninger er ikke sjældent indrettet til museer, eller historiske bygninger er flyttet til et frilandsmuseum. I den forbindelse kan baggrunden for et projekt være ønsket om at samle kildemateriale til enten at genskabe en have, eller til bevaring af et eksisterende anlæg. Det kan dreje sig om at skaffe information om en indretning og beplantning på et bestemt tidspunkt. Målet med et projekt kan også være at skaffe doku-

mentation om lokale forhold, både hvad angår haver, planter, dyrkning med mere. Der kan også være tale om indsamling af historisk plantemateriale. I de senere år har kravet om "historisk autensitet" været stigende, og det har betydet en iøjnefaldende kvalitetsforbedring i mange historiske anlæg. Der er dog stadig en del, der ikke lever op til dagens standard. Det drejer sig til eksempel om de såkaldte "krydderhaver", med samlinger af krydderurter og lægeplanter. Sådanne haver, et ganske udbredt fænomen, er i de allerfleste tilfælde helt uden historisk grundlag. En engelsk havehistoriker har fastslået at sådanne krydderhaver måske er det mest markante bidrag til det 20. århundredes udvikling af haveformer. I en del tilfælde er en haves form og beplantning også uden historisk grundlag, så der er nok at gå i gang med for havehistorikeren. For at fremme og koordinere den havehistoriske forskning ved de kulturhistoriske museer, har en gruppe museumsinspektører for nogle år siden dannet en informel gruppe, den såkaldte "havepulje". Sekretær for denne gruppe er Helle Ravn fra Langelands Museum.

I forbindelse med etnologiske undersøgelser benyttes i vid udstrækning ekstrakt viden fra andre fagområder. Det gælder blandt andet de mange detaljerede oplysninger om kulturplanternes historie i Norden som Johan Lange har samlet i den ret nye 477 sider store opslagsværk "Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark" 2. udg. 1999.

De fremtidige udsigter for studiet af folkelige haver ser ret så lys ud. Der er først og fremmest brug for forskning på området, ikke mindst på grund af de stigende antal bevarings- og rekonstruktionsopgaver først og fremmest på Landbohøjskolen. Det har også betydning, at den folkelige have som studieobjekt vinder anerkendelse i disse år, og at den er ved at indtage en plads på samme niveau som de etablerede områder indenfor havehistorien. Det er blevet nemmere at skabe frugtbare faglige netværk, og der arbejdes med teorier, metoder og analyseredskaber, som uden tvivl vil have afsmittende effekt på den traditionelle havehistorie. Den nye informationsteknologi giver i stigende omfang adgang til større og større mængder af forskellige former for kildemateriale. Endelig har det også stor betydning, at der er en stærkt stigende generel interesse for den folkelige have. Det vil ikke blot virke stimulerende, men også gøre det nemmere at skaffe midler til både forskning og bevarelse af historiske anlæg.

Udviklingen af køkkenurter i Danmark før og efter 1920-erne

The development of vegetables in Denmark before and after 1920-ties

Keywords: Vegetables, Cabbage, Spinach, Hamburg parsley, Brussels sprouts, Radish, Carrot, Early garden turnip, Cucumber, Cauliflower

Lise Tillge

Langt tilbage i tiden, ja allerede i oldtiden begyndte mennesker også her i Norden at bruge planter i mad og medicin. Man begyndte så småt at dyrke de vildtvoksende, der blev flyttet nærmere boligen til små indhegnede områder. Det var f.eks. planter som kål og løg.

Da klostrene dukkede op omkring år 1000, kom de rigtige haver til. Det var munke og nonner, der havde bragt planter med fra deres hjemegne; planter der blev brugt i medicinen eller gjorde nytte i køkkenet. Haverne blev anlagt ved klostrene, og urterne plantedes – i det mindste på papiret – i rektangulære bede, hvor der ikke alene voksede mange fremmede, men også danske arter.

Udenfor klostrene dukkede de egentlige køkkenhaver først op ved borge og herregårde, dernæst ved præstegårde og senere i købstæder og i landbohaver.

Man må formode, at det ikke kun var grønkål, men også andre slags kål samt pastinak, kørvel, salat med flere, der indgik i sortimentet. Men nogen egentlige sorter kendte man ikke til endnu.

I 1521 kom der en del hollandske bønder til landet. Det var på initiativ fra Christian II, der ønskede, at hollænderne skulle lære danskerne at bruge flere urter i maden. Hollænderne slog sig bl.a. ned på Amager, og herfra forsynede de københavnernes mange slags nyttige urter, som ikke alene konger og adel, men efterhånden også andre lærte at sætte pris på.

I slutningen af 1800-tallet kom der mere fart i udbredelsen af grønsagerne. Havebrugsforeninger som DET JYDSKE HAVESELSKAB og ØSTIFTERNES HAVESELSKAB gjorde et stort arbejde, og det samme gjorde husholdningsforeningerne, der ansatte havebrugskonsulenter til at rådgive og udbrede dyrkningen af køkkenurter.

På friland er det stort set de samme grønsagsarter, der dyrkes i dag som dengang. Det var dog ikke lige nemt at få alle til at acceptere flere af arterne som f.eks. tomat og kartoffel. Begge var indført fra Amerika til Europa kort efter Amerikas opdagelse.

Tomat blev først dyrket som en slags prydblade, og endnu i 1647 benævnes frugter-

ne som "Poma amoris", Kærlighedsæbler.

Kartofflen fik først en mere almen udbredelse i sidste halvdel af 1700-årene. Et hundrede år tidligere betragtedes den som en sjældenhed, som kun de velhavende havde råd til at spise. I 1719-20 begyndte dog en mere almindelig udbredelse. Det skete først hos beboerne omkring Fredericia, hvor nyindvandrede hugenotter dyrkede deres kartofler, de havde bragt med fra hjemlandene. Efter 1760-erne, da de såkaldte "kartoffel-tyskere" kom til den jyske Alhede, begyndte man for alvor at dyrke kartofler, der i dag er en uundværlig grønsag i det danske køkken.

Fig. 1. Knoldselleri, *Non plus ultra*, anerkendt i 1926, Foto J.E. Ohlsens Enke, 1954.

Køkkenurter, i daglig tale forkortet til FPK. Denne forening foretog afprøvninger på frivillig basis og her deltog både eksperter fra frøfirmaerne, fra forsøgsvæsenet, fra Dansk Gartnerforening og fra avlerne.

Statens Forsøgsvæsen og FPK udarbejdede sammen en række regler som de afprøvede sorter skulle overholde for at blive anerkendt som dyrkningsværdige. Efter endt afprøvning fik de anerkendte sorter efter navnet tilføjet et S og årstal, når Statens Forsøgsvæsen havde anerkendt forskellige stammer at sorterne, eller et P og årstal, når FPK havde afprøvet og anerkendt sorterne.

Inddeling af plantetyperne indenfor køkkenurter er følgende:

Sorter af køkkenurter

I begyndelsen af det 19. århundrede kendte man endnu kun til ganske få sorter af dansk oprindelse. De dyrkede typer af køkkenurter stammede mest fra planter, man havde udvalgt på steder, hvor grønsagerne blev dyrket i større stil. Efterhånden kom der en gradvis ændring, og især efter 1920-erne, da danske havefrøfirmaer for alvor begyndte at tage del i forædling, og nu dukkede der efterhånden mange nye sorter op af dansk oprindelse. Da forædlingsarbejdet så kom i mere faste rammer, blev man klar over nødvendigheden med en vis kontrol af sorterne, så kun de bedst egnede blev anerkendt til almen dyrkning.

Statens Forsøgsvirksomhed startede en række afprøvninger, og i 1919 fulgte foreningen Fællesudvalget for Prøvedyrkning af

1. KLON

En bestand af vegetativt formerede planter kaldes en KLON, idet en bestemt gruppe planter alle stammer fra en enkelt plante.

Eks: Jordbær, Rabarber.

2. REN LINJE

En bestand af planter opstået ved selvbe-frugtning kaldes en REN LINJE.

Eks: Bønne, Salat, Tomat og Ært.

3. STAMMER

Fremmedbefrugtede, hvor planterne har forskellige egenskaber, og hvor tolerancen har en vis variationsbredde, kaldes en stamme. Igennem forædling deles sorten op i STAMMER: disse kan have forskellige egenskaber, der er opstået ved krydsning mellem to eller flere komponenter.

4. F1-SORTER

Hybridsorter, betegnet F1-SORTER. Denne gruppe er almindeligt anvendt. Her indeholder varieteten en eller flere egenskaber, der er opstået mellem eller stammer fra to eller flere komponenter.

I 1972, da Danmark blev tilsluttet den europæiske union, EF, nu EU, etablerede man i lighed med de øvrige EU-lande en fælleskontrol med handel, bl.a. med grønsagsfrø. I dag skal alle de arter og sorter af grønsagsfrø, der falder ind under disse regler og er optaget på en fælles sortliste, være anerkendte og kontrollerede, før de sendes ud på markedet. Det betyder, at mange af sorterne, der allerede i 1920-erne og videre frem blev anerkendt, nu ikke længere findes i handlen.

Følgende liste angiver hvilke sorter af grønsager, der i årene fra 1920 til 1930 blev anerkendt efter prøvedyrkning i Fællesudvalget for Prøvedyrknings marker:

1920

SPIDSKÅL: Wakefield, Tidlig Maj, Wimmingstädter Sildig

HVIDKÅL: Ditmarsker sommer, Københavns Torve sommer, Ruhm von Enkhuizen høst, Brunswiger efterår.

1921

RØDKÅL: Kissendrup, Zenith, Haco, Dansk Stenhoved, Dansk Sortrød, Kleins.

RODPERSILLE: Tyk Sukker, Halvlang Forbedret, Berliner, Halvlang.

1922

KNOLDSELLERI: Non plus ultra, Prager Kæmpe, Erfurter.

ROSENKÅL: Fest und Viel, Pariser, Amager, Odense Torve, Ny Stamme.

1923

SPINAT, sommer: Holdbar Sommer, Victoria, Hjalmar, Bloomsdale.

SPINAT, spidsfrøet: Winter Prickley, De Gaudry, Hørning.

RADISE, tidlig: Rund rosenrød hvidpidset, Københavns Torve, Rund Amager driv, French Breakfast, Oval Amager driv, Emdrup-høj driv, Saxa, Excelsior, Non plus ultra, Istap.

GULERØDDER: London Torve, Guerande, Nantes forbedret, Smørkarot, Danvero, Feonia, Amsterdammer, St. Valery, Pariser Torve.

1924

VINTERHVIDKÅL: Amager høj, Amager vinter, Amager middelhøj, Amager halvhøj, Vinterhvidkål, Amager lav.

1925

BLOMKÅL: Stor Dansk, Erfurter Dværg sildig, Erfurter Dværg middel-tidlig, Snebold.

KRUSPERSILLE: Antvorskov ekstra finkruset, Garnering, Dværg Perfection, Non plus ultra, Ekstra moskruset, Moskruset.

RØDBEDE: Fladrund Ægyptisk, Crosbys, Runde, Ovale-Obelisk, Detroit lang, Erfurter, Halvlang Amager.

1926

AGURK: Langelands Kæmpe, Middellang, Dansk Asie, Langelands Kæmpe-asie, Danmark, Dansk Slange.

KNOLDSELLERI: Non plus ultra, Alabaster, Amager Torve.

PASTINAK: Lang glat, Halvlang hvid, Suttons Student.

1927

GRØNKÅL: Lav grøn, Lav moskruset.

SOMMERHVIDKÅL: Københavns Torve, Ditmarsker, Early favourite.

MIDDELTIDLIG HVIDKÅL:

Enkhuizen, Ditmarsker Asco.

MIDDELSEN SPIDSKÅL: Erstling.

TIDLIG SPIDSKÅL: Jersey Wakefield, Tidlig Maj, Alta, Sukker.

MIDDELTIDLIG SPIDSKÅL: Jersey Wakefield, Wakefield, Express.

HOVEDSALAT: Hjerter Es, Berliner nr. 100, Maikönig, Laibacker, Wonderful.

1928

DRIVSALAT: Leppermann, Stenhoved, Wheelers Tom Thumb.

SCORZONER: Forbedret Stamme, Russisk Kæmpe, Borris Dalgaard.

1929

RODPERSILLE: Tyk Sukker, Berliner, Aarhus Torve, Kort tyk, Sukker forbedret, Bardowicker.

MAJROE: Milan hvid flad, Snebold, Hvid fladrund rødtoppet, Strapleaved purple top, Gul rund, Tidlig gul fladrund.

DRIVGULEROD: Amsterdammer Perfection, Nantes I, Nantes II, Smørkarot, Hafnia.

1930

ROSENKÅL: Ny Kastrupgaard, Fest und Viel, Odense Torve, Liersch, Roskilde, Lyngby.

VINTERGULEROD: London Torve, Chantenay, Amager Vinter, Amager, Randers, Feonia, Odense Torve, Guerande, St. Valery, James halvlang, James Øtofte, James lang.

FRILANDSRADISER: I rund helrød: Vejle driv, Non Plus Ultra Excelsior: II rund rød, hvidspidset: Rund rosenrød hvidspidset, Københavns Torve.

III oval: Halvlang rød hvidspidset, Oval skarlagan hvidspidset. Pernot. IV: Istap.

Frø af de oprindelige sorter, der stort set har dannet basis for mange af sorterne, der dyrkes i dag, bliver opbevaret for eftertiden under forsvarlige forhold i en genbank.

Listen over de anerkendte sorter er hentet fra Årbog for Planteavl i årene fra 1919/20 til og med 1930.

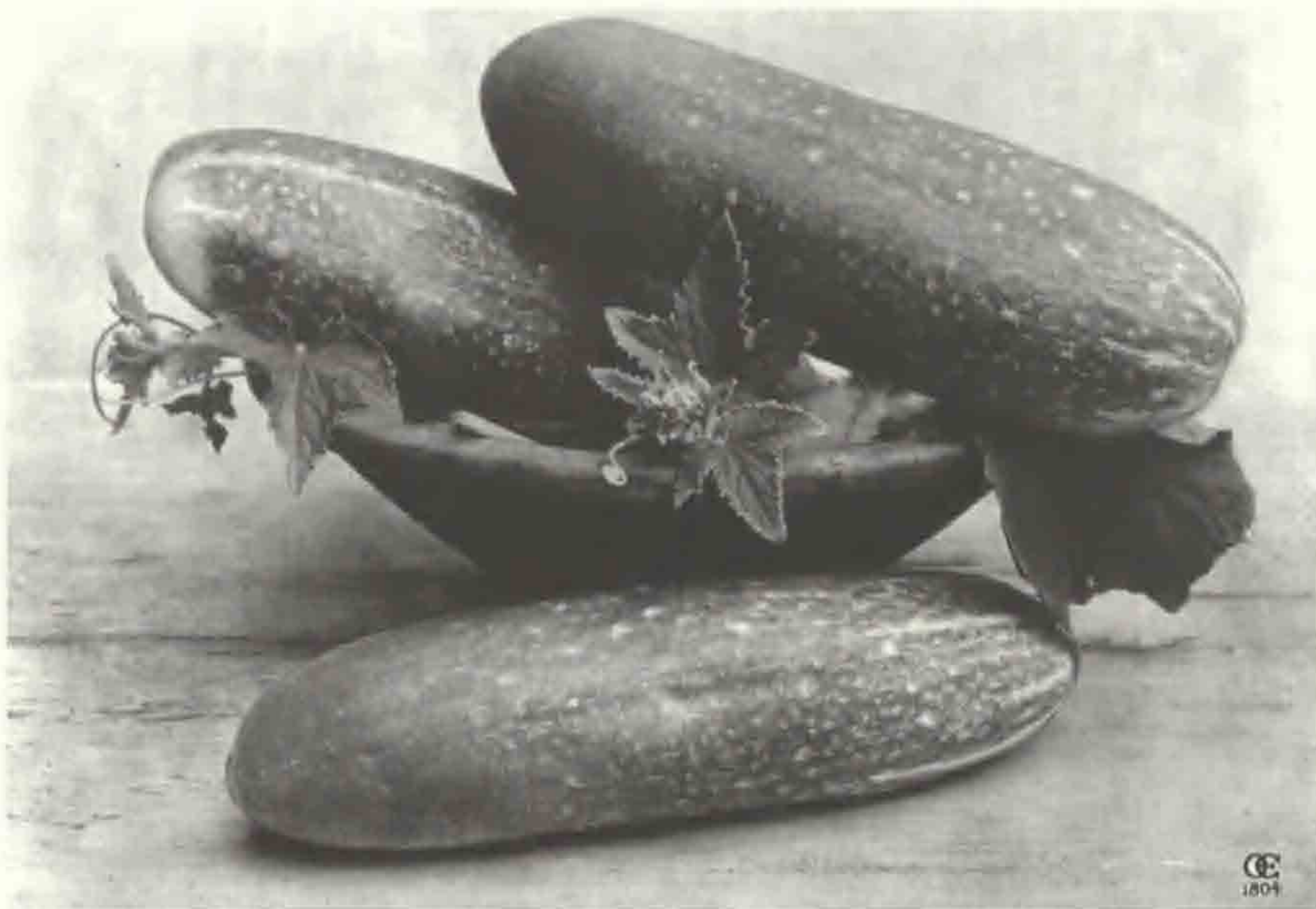

Fig. 2. Agurk, Dansk Asie, anerkendt i 1926. Foto J.E. Ohlsens Enke, 1951

Apotekerens Thepavillon - hjem igen !

Teapavillon of the pharmacist - home again

Keywords: Tea pavillon, Restore, Pharmacist, Garden, Park, History, Museum, Holbæk, Denmark

Lene Floris

Museet for Holbæk og Omegn har i de sidste par år arbejdet på at genopføre Elefantapotekets tidligere thepavillon, så den igen kunne placeres på den oprindelige plads i apotekerhaven midt i Holbæk. Den skulle "hjem igen" – så at sige i museets baghave.

Elefantapoteket og pavillonens historie

Elefantapoteket på Ahlgade i Holbæk er et smukt, fredet bygningsanlæg bestående af forhuset mod Ahlgade (ca. 1600, ombygget 1847, udvidet mod gården 1889), en sidefløj fra 1700-tallet (ombygget 1857), en sidefløj fra 1889 samt et ishus fra 1867, som blev anvendt til opbevaring af is, der skulle bruges i apoteket. Ishuset er nu Holbæk Museums ejendom og anvendes til magasin.

Den første apoteker i Holbæk var Evert Fellmann (død 1714 i Holbæk). Siden har apoteket haft forskellige indehavere, men det er karakteristisk, at der har været stor kontinuitet i slægtskab og ejerforhold på apoteket – enten fra fader til søn eller gennem ægteskab med forrige apotekers enke. Fra 1838 til 1907 havde Elefantapoteket kun 2 ejere: S.C.W. Ipsen (1838-80) og sønnen J.A.V. Ipsen (1880-1907) og det var i denne periode, at thepavillonen blev bygget og haven omlagt fra nyttehøve til egentlig borgerlig prydhøve med landskabelige træer. "Om sommeren kunde man i "unge Ipsen's" Tid ofte se Apotekerparret og deres Gæster efter Middagen spadsere over i den store Have, hvor Forfriskninger blev serveret i Pavillonen i nordøstre Hjørne", skrev museumsleder og købstadshistoriker Albert Thomsen i 1944.

Apotekerhaven omtales tidligt som en nyttehøve, men efter 1800-tallets midte blev den overvejende brugt til rekreative formål, herunder fornøjeligt samvær i thepavillonen. For nærværende kendes pavillonens alder ikke eksakt, men der er ingen tvivl om, at den udgør et typisk borgerligt haveelement fra 1800-tallet. I en brandtaksation fra 1860 omtales et havehus hos apotekeren på følgende måde: En Bygning i Haugens østre Side paa 4 fag, een Etage høi, opført af Fyrrebindingsværk, murede Vægge og belagt med Zinktag, indrettet til Haugehus. Denne bygning, der er forsynet med Bræddegulv og Gibsloft, taxeres til 120 rd. pr. Fag eller i alt 480 rd. Formentlig er det "museets" the-

pavillon, der her omtales eller i hvert fald dens forgænger.

Selvom man på ældre illustrationer, der viser Holbæk i begyndelsen af 1800-årene kan finde eksempler på lysthuse, var det dog et fåtal af borgerne i Holbæk, der havde lysthuse eller pavilloner i 1800-tallet. Men netop apotekerfamilien havde kontakter til andre toneangivende familier, hvor der blev hentet inspiration, og desuden tilhørte apotekerfamilien de øverste sociale lag i byen, der havde økonomisk mulighed for at

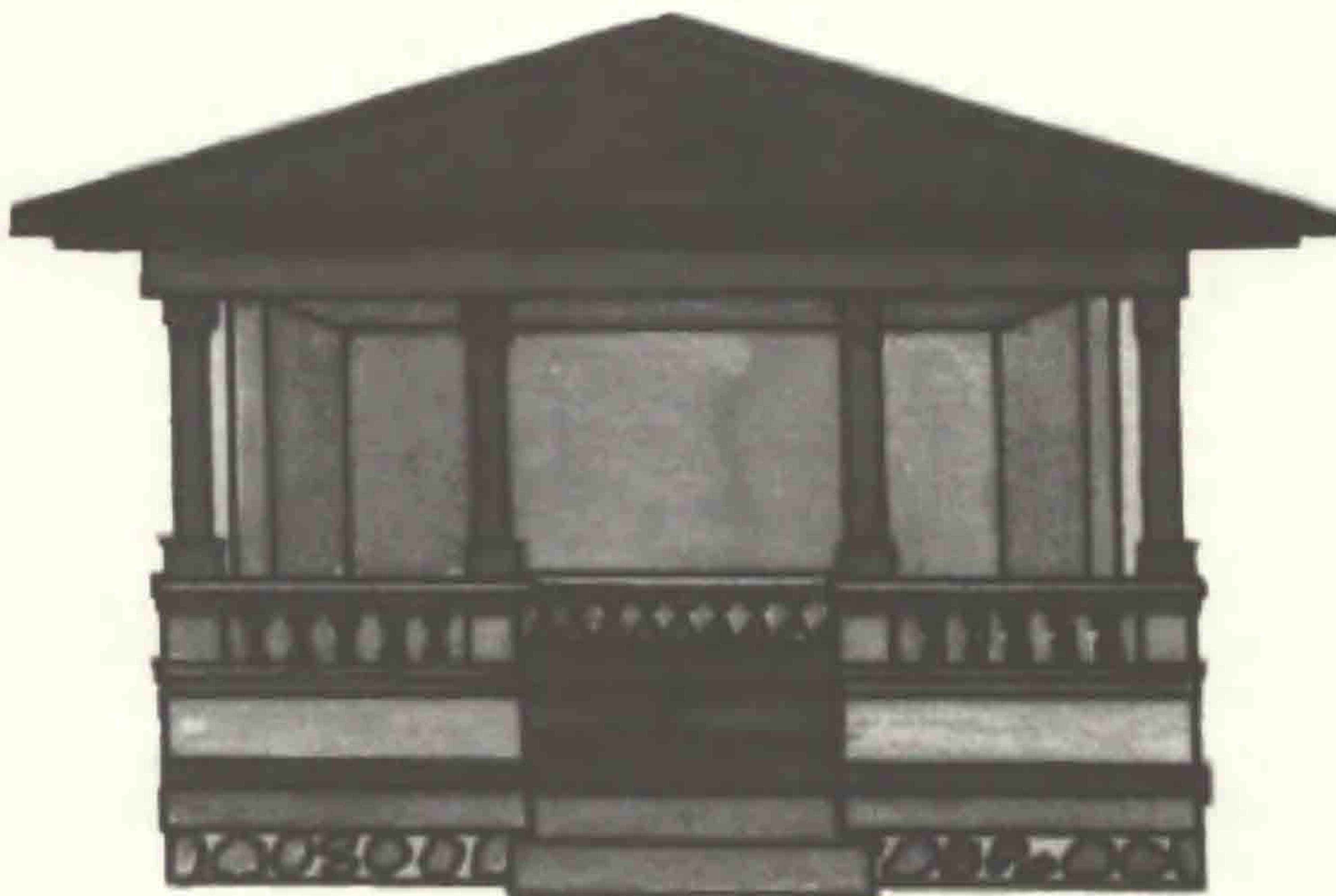

Fig. 1. Elefantapotekets thepavillon - en lille grundmuret bygning med 4 træ søjler. Pavillonen er under genopførelse ved Holbæk Museum i den gamle apotekerhave. Tegning: Kurt Petersen.

investere i nyt haveanlæg. Marie Pedersen f. 1899 husker fra sin barndom og ungdom, hvor hun boede i Bysøstræde (1907-1924): "Apotekerfruen var som klippet ud af en engelsk roman. Hun gik med hat og lang hvid kåbe og havde en kurv til blomster over armen, når hun gik i haven. Hende kom man ikke nær. I haven var der mange blomster og bede og store træer og midt i haven et drivhus med druer og blomster. Pavillonen var fritliggende og man kunne se ind i haven gennem jerngitteret, som afgrænsede haven ud mod Bagstræde. I gården var en blåregn og et stor valnøddetræ, der gav masser af nødder".

Set ud fra et kulturhistorisk, bevarings- og formidlingsmæssigt synspunkt bidrager thepavillonen til billedet af borgerskabets haveliv i Holbæk i slutningen af 1800-tallet og de første årtier af vort århundrede.

Pavillonen flyttes to gange

I forbindelse med Holbæk Museums flytning af den gamle købmandsgård fra Ahlgade (nu Holbæk Amts Venstreblad) til museet i 1937 blev der lavet nye planer for apotekerhaven som blev overtaget af Holbæk Kommune og indrettet som offentlig park. Man ønskede ikke at bibeholde pavillonen i parken men besluttede at flytte thepavillonen. Den blev i stedet genopført ved Garnisonhospitalet/Sct. Elisabeth Hospital. Her blev den bl.a. brugt til patienter, der skulle nyde det gode vejr i læ og under beskyttede forhold. I 1990 blev pavillonen i forbindelse med udvidelse af Elisabeth-centret igen nedtaget efter opmåling og fotografering. Her spillede Bevaringsforeningen for Bygnings- og landskabskultur i Holbæk en vigtig og aktiv rolle.

Efter næsten 9 år i mølpose kunne museet i forbindelse med sit 90-års jubilæum i september 2000 fejre rejsegilde på pavillonen, som nu er kommet hjem igen. Forud for selve genopførelsen er der udført et stort arbejde med at skaffe oplysninger om bygningen: konstruktion og byggematerialer m.v. og gamle håndværksmetoder havde været i anvendelse, takket være et godt samarbejde med lokale håndværkere og arkitekt.

Vi håber, at den lille fine tidstypiske pavillon vil berige "apotekerhaven" og samtidig give museet en mere åben facade mod vest, så museets bygninger kan komme bedre til deres ret.

I samarbejde med Holbæk Kommune er det tanken at skabe en idealtypisk apotekerhave med planter, der kan illustrere, hvilke planter man tidligere anvendte til medicinsk brug. På plancher og i undervisningsmateriale skal pavillonens, havens og planternes historie fortælles, ligesom der skal være arrangementer, hvor publikum gennem aktiviteter selv kan lugte til, føle og smage på denne del af kulturhistorien. Og endelig skal der naturligvis være mulighed for at nyde en kop the ved thepavillonen, hvor museet glæder sig til at være vært ved musik- og teaterarrangementer, der kan finde sted i unikke rammer.

Museet byder velkommen til en kop the i smukke omgivelser den 3. maj år 2001 samtidig med at særudstillingen "Havens Huse" åbnes. Udstillingen tager udgangspunkt i Elefantapotekets thepavillon, men fortæller også om andre småhuse i danske haver: legehuse, lysthuse og nyttehuse: hundehuse, hønsehuse, vaskehuse m.m.

Projektet har modtaget økonomisk tilskud fra:

Bergiafonden

Danmarks Apotekerforening

Apoteker Kjeld Andersen

Snedker Jørgen Holm Olsen

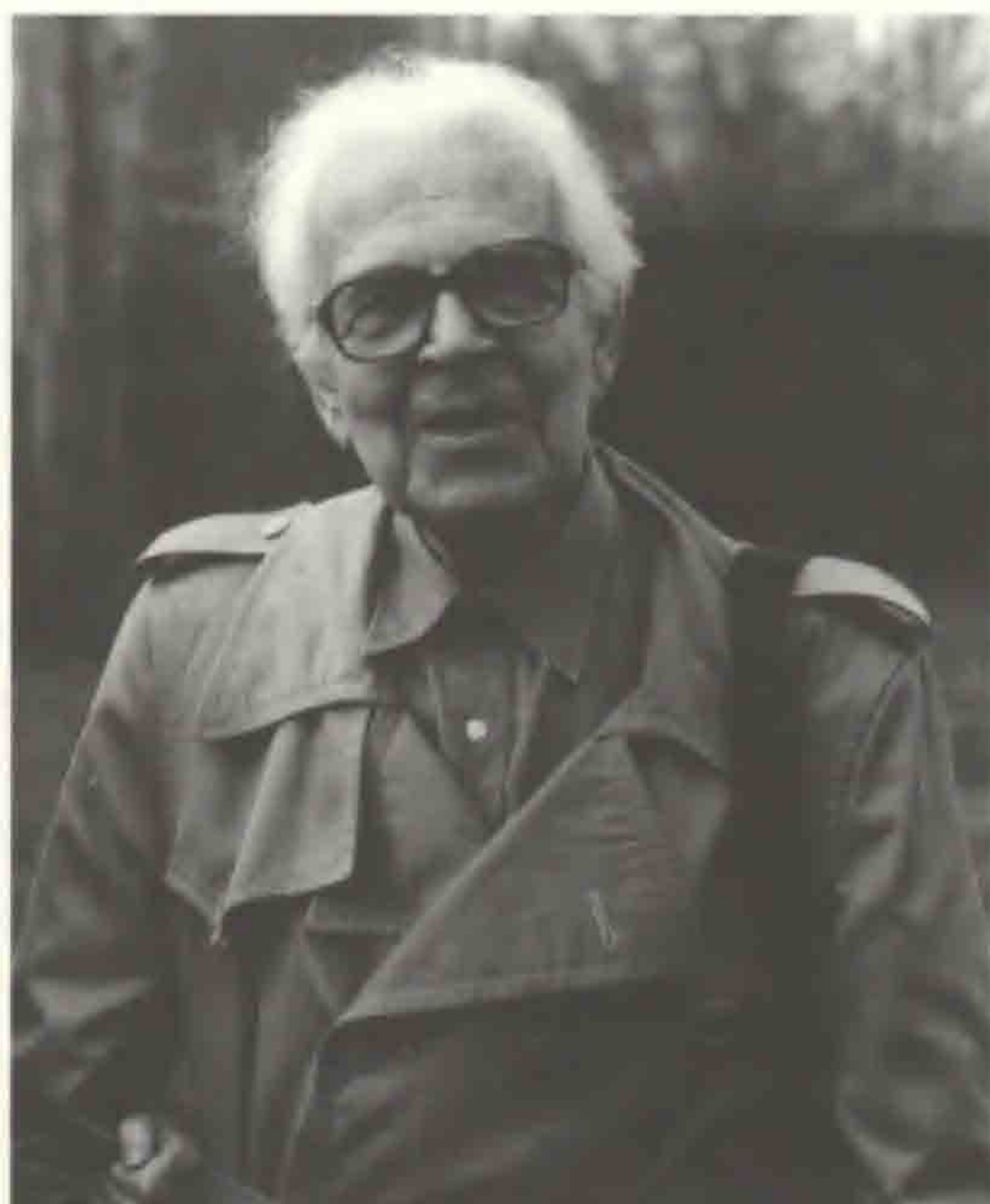
Fonden for Bygningsbevaring og Landskabskultur i Holbæk

Friluftsrådet

Professor Johan Langes udnævnelse til det første æresmedlem af Havebrugshistorisk Selskab den 26.10.2000.

Ved en sammenkomst af medlemmer fra Havebrugshistorisk Selskab og med deltagelse af rektor Bent Schmidt-Nielsen, først i Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles have og derpå på Sektion for Landskab blev Johan Lange udnævnt til æresmedlem af Selskabet. Der blev holdt taler af formand Jane Schul, Jørgen Nordqvist, Nationalmuseet og Johan Langes efterfølger i havebrugsbotanik, professor Niels Jacobsen.

Kære Johan

At bestyrelsen for Havebrugshistorisk Selskab har ønsket at hædre dit virke for selskabet ved at udnævne dig til selskabets første æresmedlem er så selvfølgelig, at det næppe kræver ord.

Men hvad gør man, når man skal holde tale til et menneske som dig? Først er det selvfølgelig nærliggende at slå op i den Blå Bog, for at få fat i fakta. Her ser jeg så til min overraskelse, at du fylder 90 næste år. Utroligt! Hvordan bærer man sig ad med at

blive næsten 90 og stadig være en arbejdskraft, man kan regne med. Ikke bare i velvil- lig forstand, men som et menneske, der forsker, udgiver bøger, skriver artikler og end- da er i stand til at læse korrektur på vores andres værker, og det uden en smutter.

Så kunne man måske mene, at vi ligeså godt kunne have ventet til næste år med at hylde dig på fødselsdagen. På den anden side, så var vi gået glip af muligheden for at fejre dig nu - og god gerning kan ikke gøres for tit. Desuden er denne lejlighed ikke be- regnet til at hylde dig fordi du har opnået en bestemt alder, men fordi du har udrettet noget bestemt. - Og ikke bare noget bestemt, men noget meget aflæseligt i forhold til selskabet. Derfor i dag.

Mange af de her tilstedeværende, som har studeret ved KVL har haft dig som enga- geret og inspirerende underviser og professor i botanik. Selv begyndte jeg desværre først efter du var gået af, men jeg har til gengæld haft meget stor glæde af at stifte be- kendtskab med dig i forbindelse med vort lille, men gode selskab.

Du har været med i Havebrugshistorisk Selskab fra starten i 1970, først som selv- skreven formand helt frem til 1989 og som redaktør af årsskriftet sammen med Finn T. Sørensen fra 86 og til i dag. Altid grundig og omhyggelig, altid venlig og imødekom- mende, men ingenlunde kritikløs. Listen over dine videnskabelige værker er lang og den over dine artikler i Kvangården og diverse især kulturhistoriske bøger og tidsskrif- ter er endnu længere.

I disse tider, hvor man taler så meget om kløften mellem naturvidenskab og huma- niora er du et lysende eksempel på, at de rette mennesker kan få tingene til at hænge sammen, være oprigtigt tværfaglige. Takket være dig har en lang række museumsfolk og interesserede havemennesker fået en fornemmelse af både, hvor vore føde- og have- planter kommer fra - og ikke mindst hvornår de kom. Levende fortidsminder. Hvilke planter, der vidner om tidligere tiders brug; som bulmeurten f.eks. ved borgruinen Hammershus, vi selv havde lejlighed til at iagttage og fotografere ved selskabets besøg der for et par år siden.

Værket om kulturplanternes indførselshistorie er blevet noget nær en bibel for dem af os, der arbejder med restaurering af haver og parker. Hvis den ikke står i Langes bog under det rigtige årstal, bør den ikke bruges!

For alt hvad du har ydet, for din viden og din aldrig svigtende venlighed, åbenhed og beredvillighed vil vi gerne hædre dig ved plantningen af dette træ, *Tetradium daniellii*, hvis eksistens jeg med skam at melde ikke var klar over, før Finn Sørensen foreslog det og Anne Stine påtog sig at skaffe det fra sine gode hollandske forbindelser. For dette træ vil vi ønske: *Vivat, crescat, floriat*. Gid det må leve, vokse og blomstre. Må det få et mindst lige så langt liv som dit!

Jane Schul

Tale i forbindelse med professor Johan Langes udnævnelse til æresmedlem af Havebrugshistorisk Selskab.

Kære Johan.

Rygtet om din udnævnelse til æresmedlem af dette ærværdige selskab, hvis tilblivelse og tilværelse helt frem til voksenalderen du frem for nogen har æren af, nåede helt ind til Nationalmuseet, som har så meget at takke dig for.

I al ydmyghed tillader direktionen sig på denne dag at hylde dig for dit afgørende bidrag til den aldrig afsluttede erkendelsesproces, som er de kulturhistoriske museers mål og mening.

Dit bidrag til kulturhistorien har afsæt i botanikken, men man kunne med lige så stor ret hævde, at du bruger botanikken som et kulturhistorisk værktøj. Dit værk er stort og banebrydende, men jeg er ikke kvalificeret og heller ikke kaldet til at søge at formulere en sammenfatning af dets betydning.

For mit eget vedkommende lærte jeg dit navn at kende for 32 år siden. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening holdt dengang sommerkurser for museumsfolk, og Johan Lange var et tilløbsstykke. En ung daværende kollega på Nationalmuseet formåede ikke at overbevise vor fælles afdelingsleder om det uafviseligt nødvendige i, at hun deltog, med det resultat, at hun betalte sit kursus selv. Uden at have mødt dig, fik jeg en betydelig respekt for en mand med en sådan faglig tiltrækningskraft.

Året efter, i 1969, havde Nationalmuseets Arbejdsmark, som museets årsskrift hedder, 15 artikler, af hvilke de to var væsentlige. Begge bar de botaniske titler og begge har de vist blivende værdi. Den ene bar titlen: Ved den brændende tornebusk og var skrevet af etnologen Henny Harald Hansen som præcist og bevægende beskriver sit ophold i Skt. Katharinaklosteret i Sinai.

Den anden artikels titel var: Om levende fortidsminder, og allerede i sin titel rummer den det centrale budskab: Sammen med, og undertiden fremfor de arkæologiske anlægsspor, kan kulturplanteme fortælle om livet på gården eller borgen, ved kirken og hvor mennesker nu har slået sig ned. Og det er ikke pollen, men levedygtige frø der tales om. Artiklen afsluttes med en manende appel om omtanke, når det gælder omgangen med disse levende fortidsminder:

Reliktplanterne skal ikke overleve i særlige, beskyttede drivhuse. De skal fortsætte deres liv der hvor menneskene er, som bidrag til vores forståelse af den menneskelige

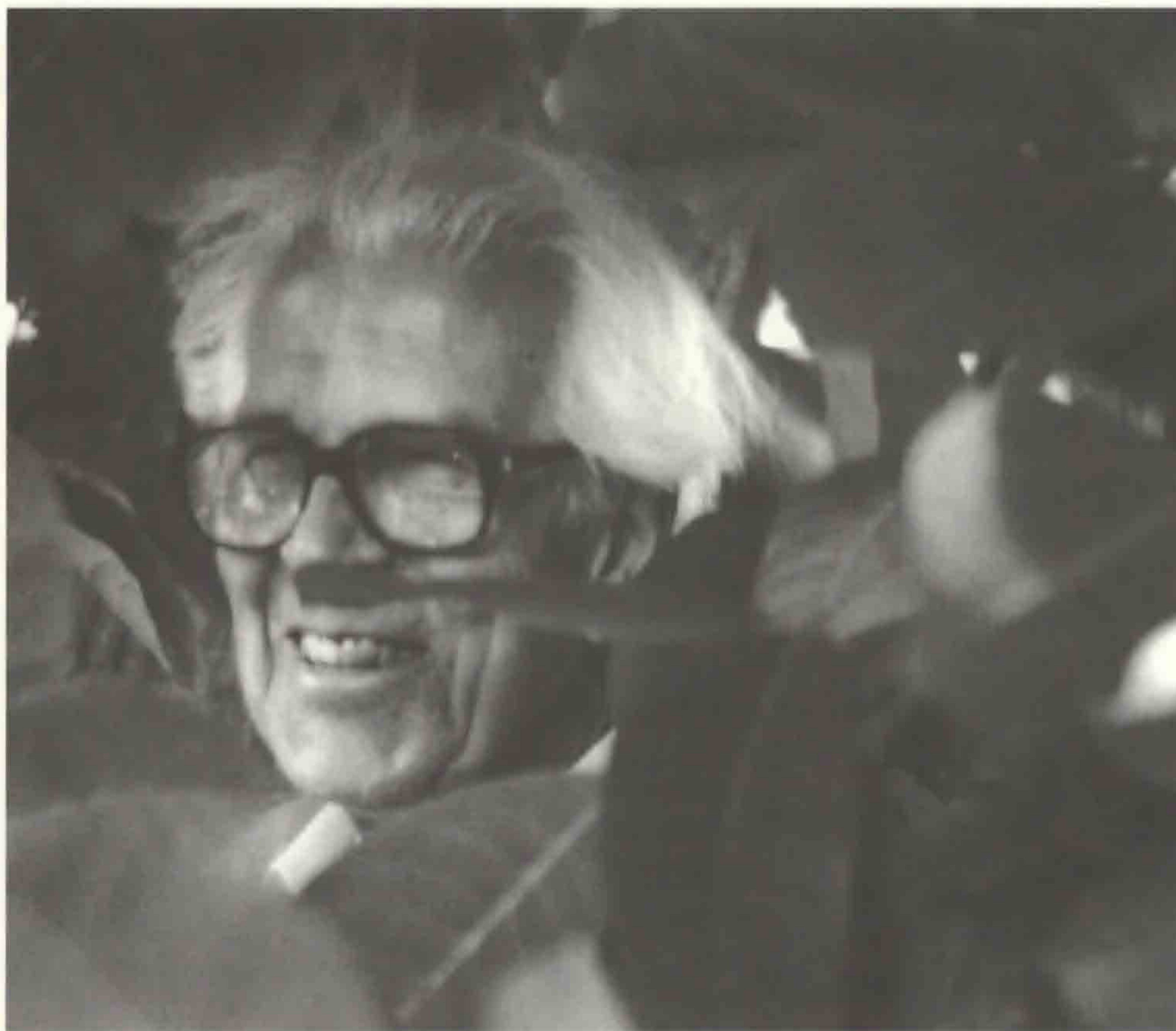
adfærd nu og dengang.

Med dette udsagn har du Johan samtidigt været pioner for det syn på den menneskelige kulturs aftryk på det landskab, mennesker lever i, som i dag sammenfattes i kulturlandskabs-begrebet.

Jeg går ud fra, at denne evne til at være foran, må være en væsentlig del af forklaringen på, at du ikke bare holder dig godt, for det er noget man siger til 70-årige, der stadig kan huske deres eget navn, men nærmest synes upåvirket og upåvirkelig af tid.

Nationalmuseets direktion siger hjertelig tillykke på dagen og håber på en fortsat frodig produktion fra din hånd.

Jørgen Nordqvist

Professor Johan Lange, der den 1. marts 2001 fylder 90 år, er her fotograferet mellem valnøddeblade i Ribe Katedralskoles gård.

Koreansk euodia, *Tetradium daniellii* (Bennet) Hartley hupehensis, plantet i Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles have.

Korean euodia, Tetradium daniellii (Bennet) Hartley hupehensis, planted in the garden of the Royal Agricultural University.

Keywords: Euodia, Evodia, Tetradium daniellii, Denmark

Finn T. Sørensen

I anledning af professor Johan Langes udnævnelse til æresmedlem af Havebrugshistorisk Selskab, blev der den 26. oktober plantet en koreansk euodia, *Tetradium daniellii* (Bennet) Hartley Hupehensis i Den kongelige Veterinær- og landbohøjskoles have. Træet der er ca. 1 m. højt, deler sig ved jordoverflade i tre grene.

Familie og slægt

Koreansk Euodia er under danske forhold et lidet kendt træ, der hører til Rutaceae.

Træet blev først fundet i Manchuriet i 1860 af dr. W.E. Daniell, en britisk kirurg, og senere i 1882 ved Peking af dr. E. Bretschneider. De to fund blev henført til slægten *Zanthoxylum*, men med hver sit artsnavn. *Z. Daniellii* og *Z. Bretschneideri*. De to artsnavne slås i 1886 sammen af botanikeren W.B. Hemsley under navnet *Euodia Daniellii* (Jensen, 1955). Slægtsnavnet *Euodia* er dannet af Foster, far og søn, i 1776, men når det græske prefix 'eu-' følges af en vokal, skal det skrives 'ev-' derfor er slægtens rigtige stavning 'Evodia'. *Evodia* betyder vellugt, idet blomster, blade og bark har en krydret duft. Det er dog ikke alle, der mener, at der fremkommer en behagelig duft, når to grene gnides mod hinanden. I en tid var slægtsnavnet derfor *Evodia*, men efter nutidens regler for nomenklatur er den originale skrivemåde genindført (Bean, 1981). Slægten *Euodia* omfatter omkring 50 arter, der forekommer fra Australien, Ny-Guinea over Østasien, Sydasiens til Madagaskar. I det centrale Kina fandt botanikeren A. Henry en *Euodia* art, der af L.A. Dode i 1908 fik navnet *Euodia Hupehensis*. I 1981 slås *Euodia Daniellii* og *Euodia Hupehensis* sammen under navnet *Tetradium daniellii* (Benn) Hartley. Til slægten *Tetradium* er i dag henført 9 arter (Hartley, 1981).

Botanik

Koreansk *Euodia* er løvfældende, særkønnede, store buske til træer fra 4 m til 20 m højde. De har nøgne vinterknopper, modsatte, uligefinnede op til 44 cm store blade med

(5)-7-9(-11) ovale til aflangt ovale, 5-12 cm store småblade. Ældre grene og stammer er glatte, grå og har med uregelmæssige intervaller hævede barkporer. Barken minder noget om bøgens bark. De 3-4 mm store blomster er 4-5 tallige. De hvide blomster er samlet i en 10-15 cm stor halvskærmformet eller pyramideformet top. Blomstrer i slutningen af juli og i august. Sent på efteråret kommer de røde til sorte frugter. Frugten er en flerfoldsfrugt bestående af 3-5 kapsler hver med 1 til 2 sorte til sortbrune frø (Jensen, 1955, Dirr, 1990, Rehder, 1990).

Fig. 1. Blomsterstand af *Tetradium daniellii*.
Foto J. Grøntved (Jensen, 1955)

Naturlig udbredelse

Tetradium Daniellii vokser i Nord-, Central-og Østkina og Korea. Formen *Daniellii* (tidligere *E. Daniellii*) vokser udbredt i løvfældende skove bestående bl. a. af især eg (*Quercus aliena*) og ask (*Fraxinus chinensis*) op til knap 1000 m højde. Formen *hupehensis* (tidligere *E. Hupehensis*), der betragtes som en sydligere form af *daniellii*, vokser i blandede løvfældende og stedsegrønne skove (Ayers, 1996).

Indførelse til dyrkning

Koreansk *Euodia* indførtes til dyrkning i Arnold Arboretet i 1905 under navnet *Evodia Daniellii* og i 1907 under navnet *Evodia Hupehensis*. Til Europa kommer den i 1907, hvor den introduceres i Kew Garden, London fra Arnold Arboretet (Jensen, 1955).

Til Danmark kommer 2 eksemplarer af koreansk *Euodia* i 1920 fra Kew Garden til Botanisk Have i København, som *Evodia hupehensis*. De udplantes i 1937. De frøs tilbage i vinteren 1940-41 og er antageligt derfor i 1955 formet som store buske. I 1950 giver de frø. I 1924 indføres frø fra Brooklyn til Botanisk Have i København under navnet *Evodia Rutaecarpa*. De plantes ud i 1928 og i 1938 bestemmes de til *Evodia Daniellii*. Gennem årene, bl. a. i 1951, 1955, 1966 og 1971 har Botanisk Have i København modtaget *Euodia* med forskellige artsnavne, men alle har senere vist sig at være *Tetradium Daniellii*. Eksemplaret fra 1924 var i 1955 ca. 10 m højt og er i år 2000 næsten 20 m højt (Jensen, 1955, Arnklit, 2000).

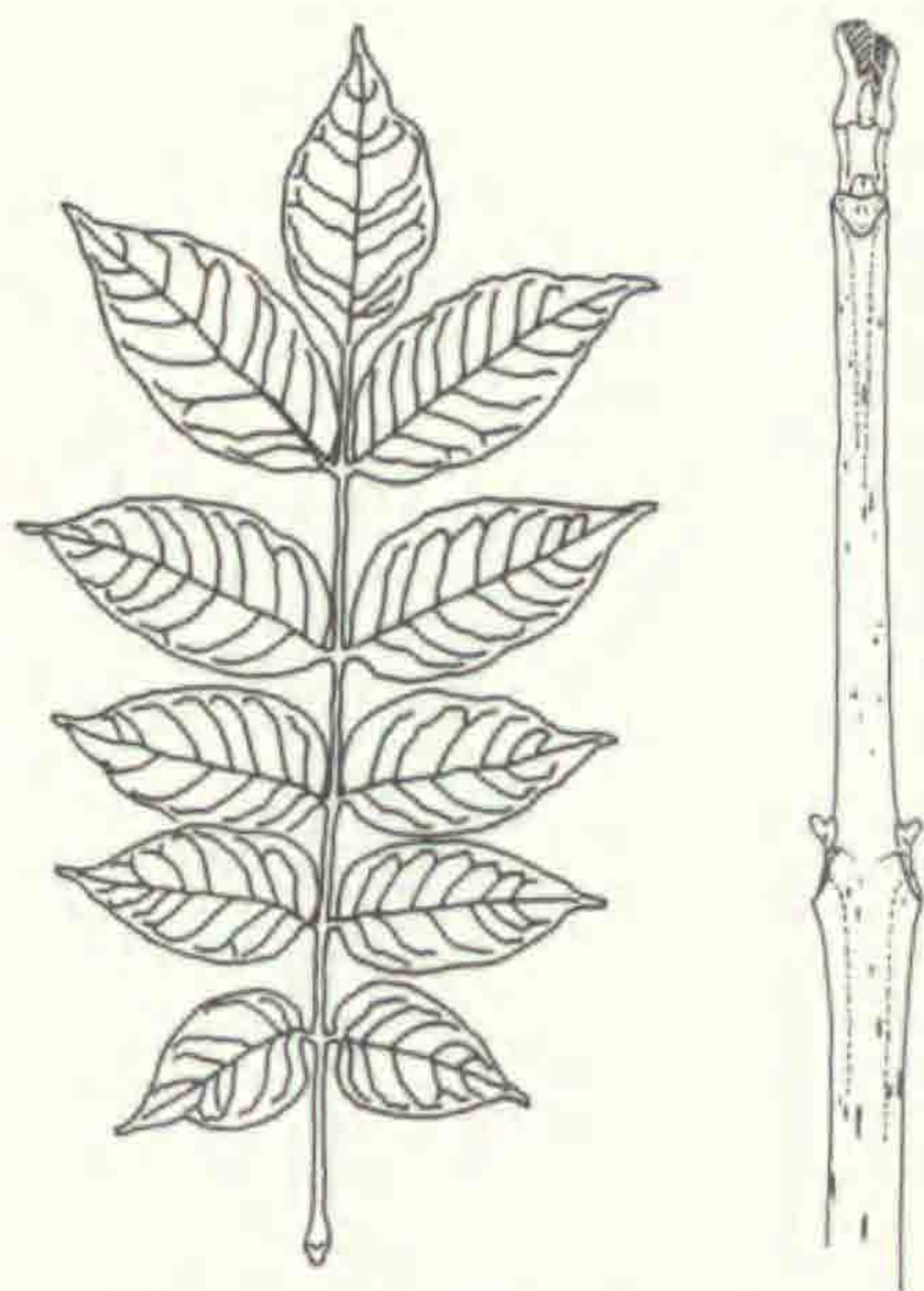

Fig. 2. Blad og gren med nøgen vinterknop og barkporer. (Dirr, 1990)

I 1931 plantes koreansk *Euodia* i Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles have under navnet *Euodia hupehensis*. Træet stammer fra Hesses planteskole i Tyskland. I 1968 fældes træet. Der er ikke nogen angivelse af, hvorfor det fældes (Jensen, 1955, Fønnesbech, 2000). I 1952-1953 har Arboretet i Hørsholm unge planter i opvækst. I 1986 får Arboretet koreansk *Euodia* fra Sydkorea. Arboretet har stadig disse planter fra 1952-53 og 1986. (Leverenz, 2000, Jensen, 1955).

Formentlig findes eller fandtes der i Danmark kun ganske få eksemplarer af koreansk *Euodia* i privat og offentlig kultur. Professor Helge Vedel oplyser, at han har haft et eksemplar i sin have fra midt i halvtredserne til midten af firserne,

da det døde. Dødsårsagen er ukendt, men formentlig hård frost, da der i midten af firserne var vintre med over 20 graders frost i længere perioder. Træet blev omkring 6 m højt. Træets oprindelse er ukendt, men det er sandsynligvis fra de unge planter som Arboretet havde i kultur i 1952-1953.

Dyrkning

Koreansk *Euodia* stiller ikke specielle krav til jorden og dens pH. Den vil trives i en vel-drænet og rimelig næringsrig jord og i fuld sol. Dog kan den være ømfindtlig over for tørke, så ved plantning og senere vil vanding være gavnlig i regnfattige perioder. Koreansk euodia udplantet i 1928 har i vintrene 1940-41 og 1952-53 haft frostspalter på stammen, men synes ellers ikke at have taget skade af frosten. To koreanske *Euodia* plantet i 1937 frøs tilbage i 1941-42. Efter disse erfaringer fra Botanisk Have i København synes koreansk euodia at være hårdfør i Danmark, dog kan unge planter fryse tilbage i ekstrem hårde vintre. Koreansk *Euodia* indført som *Euodia Daniellii* er mere hårdfør end koreansk *Euodia* indført som *Euodia Hupehensis* (Jensen, 1955). Amerikanske erfaringer viser også, at unge planter udsættes oftere for tilbagefrysning om vinteren end ældre planter, men under ekstreme forhold fryser også ældre træer tilbage og i ekstrem kulde kan de dø. Tilsyneladende blomstrer yngre planter af *E. Hupehensis* før *E. Danielli*. Koreansk *Euodia* er fri for skadedyr og rimelig fri for

Fig. 3. *Tetradium daniellii* f. *hupehensis*, 16 år gammelt træ i Københavns Botaniske Have 1952.
Foto J. Grøntved (Jensen, 1955)

sygdomme (Ayers, 1996). I Nikita botaniske Have, Yalta, Ukraine døde en 32 år gammel koreansk *Euodia*, efter at man i nogen tid havde iagttaget bladklorosis. Under barken og inficeret i roden fandtes ægte honningsvamp, *Armillaria mellea* (Isikov, 1986). Fra Jiangsu-provinsen i Kina kendes en meldugart, *Phyllactinia Evodiae* fra *Tetradium Daniellii* (Yu, 1993). Det synes at hård frost og tørke er koreansk *Euodias* største fjender under dyrkning i Danmark.

Formeringen sker ved frø, hvor erfaringen har været, at de spirer med næsten 100%. Den er let at omplante. Ifølge amerikanske erfaringer går der 8 år fra udsåning til

blomstring, men der er eksempler på blomstring på 4 år gamle planter. Koreansk Euodia betragtes undertiden som et kortlevende træ 15-40 år, men bl.a. i Botanisk Have i København vokser der eksemplarer der er over 70 år gamle (Arnklit, 2000). I Arnold Arboretum er det ældste eksemplar også omkring 70 år gammelt (Dirr, 1990, Ayers, 1996).

Formen Daniellii bliver normalt omkring 10 m høj, men kan blive op til 15 m høj. Formen Hupehensis kan blive op til 20 m høj (Dirr, 1990).

Væksthastigheden er middel til hurtig. Unge kontainerplanter kan vokse med op til 1-1,5 m om året (Dirr, 1990). Der er et eksempel fra Morris Arboretum i Philadelphia, på at et træ nåede en højde på 6 m på 4 år (Ayers, 1996).

Landskabsværdi

På verdensplan er koreansk Euodia kun et lidt kendt, middelstort parktræ af stor landskabelig værdi. Det blomstrer på et tidspunkt, hvor andre træer ikke blomstrer. Det har et smukt, blankt sygdomsfrit løv og så får træet senere store røde eller sorte frugtstande. Frugtstandene kan holde sig ud på efteråret og undertiden til først på vinteren, så man kan høste frøene sent. Træet kommer mest til sin ret, når det står på en åben solbeskinnet plads (Ayers, 1996).

Bi-træ

Ses der på de amerikanske/engelske navne på koreansk Euodia, Honey Tree, Bee Tree, Super Honey Tree, Honey Plant, Bee Bee Tree, Korean Evodia og det tyske Honigbaum er man ikke i tvivl om en af dets gode egenskaber - at tiltrække bier. Helge Vedel oplyser, at haven er fuld af bier, når koreansk euodia blomstrer. Ligeledes omtales koreansk Euodia i bi-litteratur fra Ungarn, Rumænien, Tyskland, USA m. fl. Det er ikke kun blomsterne der tiltrækker bierne, frugterne gør det også.

Kvaliteten af honning fra koreansk Euodia er ukendt. Amerikanske biavlere har været spurgt om deres erfaring. Kun en enkelt biavler reagerede med at indsende et glas flere år gammel mørkfarvet honning fra koreansk Euodia. Han mente iøvrigt, at kvaliteten af honning fra koreansk euodia var mindre god. Det er bl.a. blomstrings-tidspunktet i juli-august, hvor få andre træarter blomstrer, der gør koreansk Euodia interessant for biavlere (Ayers, 1996).

Anden anvendelse

Tetradium og Euodia slægternes arter indeholder en række sekundære kemiske forbindelser, der gør at de lokalt indgår i traditionel naturmedicin. Tetradium ruticarpum indgår i stor udstrækning i traditionel kinesisk naturmedicin både i Kina og på Taiwan. Koreansk Euodia anvendes også i naturmedicin, men i mindre grad. Koreansk Euodia

indeholder bl.a. alkaloider, kumarin, flavonoider, olier m.m.. Man har prøvet om olierne kunne erstatte diselolie til biler. Frugterne indeholder stoffer der tiltrækker bierne, men samtidig indeholder de også stoffer der er skadelige for insekterne (Gellert, 1982, Reisch, 1985).

Litteratur

- Arnklit, F., 2000. Personlige oplysninger fra Botanisk Have i København.
- Ayers, G.S., Ayers, S., 1996. Designing a bee forage system-The development of a short list of trees (Part III). *American Bee Journal*. 136 (9):658-664.
- Bean, W.J., Clarke, D.L., Taylor, G. (Ed.), 1981. *Trees and Shrubs hardy in the British Isles. Volume II, Eighth Edition Revised side 144 – 146.*
- Dirr, M.A., 1990. *Manual of Woody Landscape Plants. Stipes Publishing Company.*
- Fonnesbech, M., 2000. Personlige oplysninger fra Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles have.
- Gellert, M., Szendrei, K., Reisch, J. 1982. A kinai mezesfa (*Evodia hupehensis* Dode) fenolglükozidjainak vizsgalata. *Herba-Hungarica*. 21(2-3):173-178
- Hartley, T.G., 1981. A revision of the genus *Tetradium* (Rutaceae). *Gardens -Bulletin*. 1981, 34(1): 91-131
- Isikov-VP, 1986. Infection of *Euodia daniellii* [*Tetradium daniellii*] by the honey fungus. *Bulleten-Gosudarstvennogo-Nikitskogo-Botanicheskogo-Sada*. No. 61, 69-72
- Jensen, H.N., 1955. Om slægten *Evodia*. *Dansk Dendrologisk Årsskrift III*, 243-247
- Leverenz, J., 2000. Personlige oplysninger fra Arboretet, Hørsholm, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.
- Rehder, A., 1990. *Manual of Cultivated Trees and Shrubs Hardy in North America. Dioscorides Press, Portland.*
- Reisch, J., Hussain, R.A., Szendrei, K., Adesina, S.K., 1985. Extractives from *Evodia hupehensis* fruit hull, peduncle, twig and leaf. *Pharmazie*. 40 (11):812-813.
- Yu-SR, 1993. Studies on the powdery mildews in Yuntaishan, Jiangsu Province, China. 1. Three new species of powdery mildews. *Acta-Mycologica-Sinica*. 1993, 12: 4, 257-264

Konge som første led i plantenavne

Ordet konge indgår som førsteled i en række almindelige ord, hvoraf betydningen helt klart er: hørende til regenten, bekostet af kongen eller ejet eller brugt af samme. Eksempler er: kongedømme, kongemagt, kongeslot, kongekrone, kongeloge; en fjernere tilknytning foreligger i: Kongeåen, Kongens Bro, Kongelunden, kongerøgelse, kongebrev osv. I en lille afhandling i det sprogvidenskabelige tidsskrift *Mål og Mæle* kommer jeg ind på min vistnok velbegrundede forestilling om at konge som led i stednavne normalt intet har med noget kongeligt at gøre, men har den sikkert ældgamle betydning bakke af en hvilken som helst form, størrelse og plantebevoksning eller mangel på samme. Der kan som eksempler nævnes Kongsmark (1), Kongsted (8), Kongstrup (4), Kongsøre (3). Cifrene i parentes efter hvert stednavn angiver hvor mange gange navnet er anført i det topografiske atlas *Danmark 1:100000* l. udg. 1982. Også i det svenske sprog træffer vi ord, der indeholder det til da. konge svarende kung i Kungshat, Kungsör. I tysk har vi Königshorst, Die drei Könige osv. og i engelsk Kingston (over 20 steder), Kingsmount, Kingscliffe osv. Den samme betydning ligger da formentlig i en lille række plantenavnes forled, fx. kongelys, kongespyd, kongespir, kongescepter, alle om de *Verbascum*-arter, der har en (normalt) uforgrenet, smalt valseformet blomster- og frugtstand. Den ujævne og hårede overflade tager let imod (og fastholder) brændbare stoffer, hvorfor den afskårne, ca. meterhøje stand er blevet brugt til fakkel.

En vis undren og tvivl efterlader de navne, der rummer to led med betydningen bakke, høj eller bjerg. Hvorfor skal det samme element udtrykkes to gange som i bjergkonge, kongshøj, kungsbacka, königsberg? Jo, dertil har vore filologer en forklaring, nemlig den der ligger i betegnelsen pleonasme (dobbeltkonfekt). Derimod må et par stednavne som Kongsdal og Kongskilde nok indeholde den gammelkendte betydning "konge", "regent".

Den gængse filologiske tydning af ordet konge virker meget teoretisk. Den i vore håndbøger anførte tydning af konge lyder: Hører til oldn. konr, ætling, (fornem) mands søn. I Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog stilles konr og konung ikke i forbindelse med hinanden og konr oversættes kun ved 1) "ætling", "søn", 2) "mand", ikke fornem, der synes tilføjet af senere forfattere for lettere at få det med kongen med i billedet. Om det herefter kan være løsningen på ordet konges betydning, finder jeg meget tvivlsomt. Som modsætning kan anføres følgende: Mange af det primitive samfunds våbenføre foregangsmænd og ledere fik (eller gav sig selv) hædersnavne som TanmarkaR but, der kan oversættes Danmarks (største) hærfører og værner, (Siden Saxo 1995 nr 2 s.41) nemlig kong Gorm. Den gamle fra Saxo stammende historie om dronning Thyra som bygmester til Danevirke, er forlængst aflivet. Af andre hærfører- og kongenavne kan nævnes 1) Karl Martel 2) EirikR Pexla 3) SigmundR Sperra (hvh

'hammer', 'økse', 'spyd'). Det er et førervalgsprincip, der nu officielt er forladt, men sagens kan eksistere i det små i snævre kredse. Visse faste vendinger som fx lauk til kar og laukje i lage har i hvert fald i Norge været brugt under omtale af en afholdt og anset mand. Det hænger sammen med at flere vilde løg-arter, no. lauk, kunne bruges som små slagkøller, når de mest stridbare blandt børnene efterlignede de voksne og med ufarlige våben som kæmpeformede, tætte og yngleløgtunge stande gik til den; laukje bliver derved også i de voksnes kredse en rosende betegnelse for den i flere henseender slagfærdige (helt bogstaveligt) og i visse kredse beundrede mand. Han blev betragtet som kredsens konge og fik en betegnelse, der angav at han i forskellige evner ragede op over sine kammerater. Konge betyder altså den i flokken især i overført forstand opragende mand.

Johan Lange

André Le Nôtre mindes

I år er det tre hundrede år siden at den berømte franske havekunstner André Le Nôtre døde: 1700 - 15. september - 2000. Det var i Tuileriesne i Paris, han blev 87 år gammel. André Le Nôtre er først og fremmest kendt som skaberen af de enestående slotshaver Vaux-Le-Viscomte og Versailles i Frankrig ved Paris. Men også mange andre storslåede barokhaveanlæg, som blev skelsættende i fransk og europæisk havekunst.

Det mindes i Frankrig og England ved forskellige arrangementer og festligheder. I Paris ved en stor Le Nôtres udstilling og festligheder i Versailles. I England genskabes til Le Nôtres ære i årets Chelsea Flower Show et typisk Le Nôtre barokbusket en miniature.

Et gammelt manuskript af Pierre Jacques Fougereux fra 1728 om Le Nôtres besøg i England udgives, samt et særnummer af det engelske havehistoriske tidsskrift *Garden History* helliget Le Nôtre.

Tidligere i 1964 fejrede man i Paris 350 året for Le Nôtres fødsel ved en omfattende udstilling i *Bibliothèque Nationale: Le Nôtre et L'Art Jardin* - med Le Nôtres mange haveplaner.

Desværre blev halvdelen af Versailles parkens gamle allétræer væltet omkuld ved en orkan 3. dec. 1999. De var plantet i tiden under Napoleon, og var gaver fra Amerika.

Også denne gang har amerikanske skovfolk fra Georgia skænket Versailles 5000 ungtræer, ahorn, ceder, løn, hvideg og cypres til erstatning. Men de skal først i nogle år plejes i Versailles planteskole, inden de kan udplantes efter Le Nôtres oprindelige planer, som stadig findes i Versailles.

Men under alle omstændigheder fejrer man mindet om Le Nôtre i hans hovedværk Versailles slot og park, solkongen Louis XIVs gamle residens.

Asger Ørum-Larsen

Litteratur:

Ernest De Ganay, 1962. *André Le Nôtre* - Editions Vincent. Fréal & Cie – Paris

Som supplement til A.Ørum-Larsens notat om Le Nôtre kan tilføjes:

At der i dagene 5.-7. oktober 2000 blev afholdt et kollokvium dels i Versailles dels i Chantilly om Le Nôtre med titlen "Le Nôtre un inconnu illustre..."

Det var arrangeret af direktøren for l'Architecture et du Patrimoine og præsidenten for den franske sektion af ICOMOS.

Som et bidrag fra kollokviet bringes her en kopi af et curriculum for Le Nôtre udarbejdet af Aurélia Rostraing, conservateur du patrimoine.

Jette Abel

[Historisk oversigt over André Le Nôtres liv og værk (Paris, 1613-Paris, 1700)]

Chronologie de la vie et de l'œuvre d'André Le Nôtre (Paris, 1613 - Paris, 1700)

1613. Naissance à Paris d'André Le Nôtre, fils de Jean Le Nôtre, jardinier ordinaire du roi aux Tuileries, et de Marie Jacquelin. André Le Nôtre aurait fréquenté l'atelier de Simon Vouet et collaboré avec François Mansart.

1637. Succède à son père dans la charge de dessinateur des jardins du roi.

1640. Epouse Françoise Langlois. Tous leurs enfants meurent en bas âge.

1645-1646. Fontainebleau (parterre du jardin de la reine). (1660-1664, parterre du Tibre; 1684-1685, cinq bassins).

1655-1661. Vaux-le-Vicomte.

1657. Achète la charge de contrôleur général ancien des bâtiments du roi.

Avant 1658 ? Bemy.

Vers 1662. Greenwich.

1662-1684. Chantilly.

1663-1672. Saint-Germain-en-Laye.

1663-1687. Versailles.

1665. Visite du Bernin en France (Paris et ses environs). Le Nôtre lui montre Versailles et Colbert lui parle du grand dessein du Louvre et "de la sortie de Paris par les Tuileries" (les Champs-Élysées, dont Le Nôtre a le plan).

1666-1672. Les Tuileries et les Champs-Élysées.

1674. Premiers projets pour la Venaria Reale de Turin.

Entre 1670 et 1683. Sceaux.

Vers 1672-1676. Saint-Maur.

1673-1675. Le Palais Royal.

1674-1678. Clagny.

1676-1686. Maintenon (surtout vers 1686).

1679. Voyage neuf mois en Italie, où il est envoyé par le roi, à sa demande, pour nourrir son inspiration. Rend visite à l'aller à Fouquet, emprisonné à Pignerol. Examine les groupes du Bernin et de Do-

menico Guidi, et les travaux des élèves de la jeune Académie de France à Rome tout en visitant les jardins romains et leurs jeux d'eau.

Fin des années 1670. Saint-Cloud.

1680. Choisy-le-Roi.

A partir de 1680. Meudon.

1681. Fait chevalier de l'ordre de Saint-Lazare par le roi. Le Nôtre choisit pour armes "un gros chou-cabus dont les premières feuilles pendent des deux costez, comme des plumes". Il assiste à partir de cette année à certaines séances de l'académie d'architecture.

Entre 1681 et 1686. Issy.

1687-1689. Les Rochers.

1687. Saint-Cyr. Trianon (vers 1687: bosquet des Sources).

Fin des années 1680. La Caucherie.

A partir de 1691. Gaillon.

1692. Le Nôtre partage sa charge de dessinateur des plants et parterres entre ses petits-neveux Michel III Le Bouteux et Claude Desgots.

1693. "Retraite". Le Nôtre cesse de s'occuper de Trianon et de Marly. Il offre au roi une partie de ses collections de sculp-

tures et de tableaux. Il conserve l'intégralité de sa collection de médailles, dont il est particulièrement féru, ses estampes, et quelques petits bronzes et tableaux.

1693-1695. Pontchartrain.

1694. Il envoie à Tessin, en Suède, le plan commenté de Trianon.

1698. Projets pour Windsor et la Venaria Reale de Turin.

1700. Mort à Paris, dans son appartement des Tuileries. Enterré à la chapelle Saint-André de l'église Saint-Roch, où son buste en marbre blanc, par Antoine Coyzevox, est encore en place.

Contribution:

Aurélia ROSTAING

Conservateur du patrimoine

Havebrugshistorisk Dagbog

Okt. 1999 - okt. 2000

Ved A. Ørum-Larsen

1999

Oktober

En udstilling om Land Art kunsten i U.S.A. på Arken Museet i Ishøj - specielt om Robert Smithson.

Ann-Britt Kvernrod: Botanisk Have - en lærd oase i København - en række radioudsendelser i DR P1 - 8 -8.45 den 4. - 5. - 6. - 7. okt.

Hortonomstudiet på Landbohøjskolen i København samarbejder med det svenske Landbrugsuniversitet Alnarp i Skåne.

Skolebørn og studerende på Frederiksberg planter egetræer i anledning af årtusindeskiftet - med deltagelse af Kronprins Frederik - 26. okt.

November

Hanna Damsholt holder foredrag om Abbed Vilhelm og Æbelholt Kloster i Helligåndshuset i København kl.16.00 - 6. nov.

Pladsen foran Thorvaldsens Museum - planlagt af landskabsarkitekt Torben Schønherr vil blive udsmykket med et spejlbassin af billedhuggeren Jørn Larsen - 11. nov.

En TV2 udsendelse (Lorry) om det danske landskab i serien Danmark i 100 år - kl. 22.40. Den 15. nov.

Et æble på 1410 g af sorten Mutsu høstes i en plantage på Fejø, og er dermed Danmarks største æble - 19. nov.

Ved udførelsen af et haveanlæg på siden af Frederiksberg Slot frilægges et gammelt frysehus C 30. nov.

December

En orkan vælter træer og ødelægger drivhuse over hele landet -3. dec.

Carlsberg Fonden tænker på at sælge sine Tivoli-aktier.

En udstilling om Dansk Havearkitektur åbnes i Møstings Hus på Frederiksberg - arrangeret af Slots- og Ejendomsstyrelsen - 16. dec.

Orkan vælter ca. halvdelen af de gamle allétræer i Versailles Slotsparken ved Paris - 27.-28. dec.

2000

Januar

Frø- og gartnerfirmaet Dæhnfeldt i Odense er 150 år gammelt - iflg. notits i haveartikel i Weekendavisen - 28. jan.

Februar

En udstilling åbnes i Fåborg Kunstmuseum om de fynske maleres -(Fynboerne) - billeder med blomstermotiver - 3. febr. - 30. april. Udstillingen overføres senere til Sophienholm i Lyngby.

En undersøgelse viser at skovene er danskernes foretrukne udflugtsmål

April

En international udstilling om orchidéer åbnes i Bella Centret i København fra 6. - 8. April
Kolonihaveforeningen H. F. Dalgas på Frederiksberg fredes endelig. Tivoli i København åbner ny sæson. I anledning af det kinesiske tårns 100-årsdag er pladsen foran med ny kinesisk udsmykning - blandt andet med en tempelport - 14/4.

I Anledning af Dronning Magrethes 60-års fødselsdag 16. april udsmykkes Kgs. Nytorv i København med et bælte af bede med 200.000 tulipaner i hvide - røde - gule - og orange farver. En gave fra blandt andet Københavns City Center.

Maj

Et kartoffelmuseum oprettes på herregården Hofmangave i Otterup på Fyn. - 6. maj.
Søndag 7. maj: Skovens Dag - med arrangementer i 65 danske skove. Dansk Skovforening udgiver en brochure herom.

En gasekspllosion ødelægger fest-auditoriet på Landbohøjskolen. Genopbygningen vil tage ca. 2 år og beløbe sig til 35 - 50 millioner kr. - 29. maj.

Juni

Ved Frederiksborg Slot åbnes i Havehuset - Rendelæggerbakken 2 - en udstilling om de kgl. danske haver - arrangeret af Slots- og Ejendomsstyrelsen C i plancher vises planer af Frederiksborg - Rosenborg - Frederiksborg og Fredensborg-haverne.

Mit hjem er mit slot - udstillingen afholdes i år i Haveselskabets Have på Frederiksborg - 1. - 5. juni.

Carlsberg-Fonden sælger sine Tivoli-aktier til Skandinavisk Tobakskompagni.

De vilde blomsters dag den 18. juni - arrangeret af Dansk Botanisk Forening - med blandt andet besøg på Vestvolden i København for at botanisere.

August

Den 2. august fejrer Botanisk Have under Københavns Universitet sit 400-års jubilæum med forskellige arrangementer og festligheder: et nyt automatisk drivhus indvies af Prinsesse Alexandra - Huset er finansieret af Augustinus-Fonden, og er med 5 forskellige klimaer til blandt andet truede planter og Gunnar Seidenfadens Orchidésamling. - Der holdes offentlige forelæsninger og rundvisninger i haven.

Danmark er nu af EU anerkendt som vinproducerende land - der er 500 vindyrkere i landet, den største i Avedøre.

Jens Meulengracht-Madsen fortæller i Radioen D1 om Botanisk Have, dens historie og betydning - søndagene 6. og 13. aug. kl. 9.10 - i serien Natursyn.

Annie Christensen fortæller om sit store værk Haverne - dengang - i radioen P1 - 9.10 - 10 - og senere. Om Kong Christian den 4. Rosenberg Have og dens planter - og de nye tulipaner fra Holland og deres betydning.

Golden Days in Copenhagen Festival - 25. aug. - 10. sept.

En udstilling om Guldalder Botanik i Botanisk Museum i København.

September

Det Kinesiske Lysthus og Apistemplet åbnes for publikum. 3. sept. Bygningskulturens Dag i Europa i år helliget skure ved huse og i haver, lysthuse m.m. - Brede Værk - Nationalmuseet og Frilandsmuseet i Lyngby arrangerer omvisninger til skure på landet - 9. og 10. Sept.

Havens Dag - 10. sept. - Planteskoler og Plantecentre er åbne for publikum. Der er 25 producerende planteskoler i Danmark.

André Le Nôstre (12/3 1616 - 15/9 1700) - den store skelsættende franske havekunstner mindes i anledning af 300-året for hans død, blandt andet med en udstilling i Versailles - 15. sept.

Ib Friis ved Botanisk Museum i København fortæller om fortidens danske botanikere til Helle Halding - Radioen P1 13.30 - 20. sept.

Den geografiske Have ved Kolding har i sommer haft en udstilling om - Archer - buer - broer og portaler, indgange og overgange i haver - varer til 30. sept.

Zoologisk Have i København arbejder med en plan til udvidelse i Søndermarken, men under protester!

Havebrugshistorisk Bibliografi

Okt. 1999 - okt. 2000

Ved A. Ørum-Larsen

1999

Oktober

Kristine Kern: Store armbevægelser i naturen - anmeldelse af Land Art - udstillingen i Kunstmuseet Arken, som drejer sig om den amerikanske kunstner Robert Rauschenberg
Politiken 2. sek.-2. okt.

Lene Floris: Den lille have i vindueskarmen - om potteplanter - Søndagsavisen -
23. okt.

November

Anne Wolden-Ræthinge (Ninka): Jeg er dansk. Dronning Ingrid fortæller erindringer fra Gråsten Slot - Aschehoug Dansk Forlag - anmeldt i Politiken af Henrik Steen Møller - 20. nov.: Ingrid med slør.

December

Søren Ryge Petersen: Den gamle gartner på Mors. - Et liv med planter - om P.G.O. Nørsgaard, der dyrkede historiske kulturplanter - Politiken - Bolig og Have - 11. dec

Johan Lange: Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark - 2. udg. med 20 nye planter - revideret udg. Indbundet - DSR Boghandel - Landbohøjskolen.

2000

Februar

Else Bjørn: Fynske blomster - omtale af udstillingen på Sophienholm i Lyngby om blomstermalerne fra Fåborg Kunstmuseum - Politiken 2. sek.-4. febr.

Birger Thøgersen: Pæredansk i olie - om udstillingen på Sophienholm. Politiken 4. febr.

Ritzau: Skovene drager os mest - Politiken 17. febr.

Marts

Heidi Engelund: Bopæl i de kongelige gemakker - interview med slotsgartner Lars Friis om hans arbejde i Frederiksberg Have og Kongens have i København. - Frederiksbergbladet Boligen 14. marts.

Peter M. Hornung: Mal det med blomster - anmeldelse af udstillingen Fynboernes blomster på Sophienholm Museum - til 24. april - Politiken 2. sektion 15. marts.

K. Waage Sørensen: Charlottenlund - Danmarks mest besøgte skov. Dansk Dendrologisk Årsskrift Bd. XVIII

Kamilia Walsøe Frederiksen: Forår og grønne fingre - artikel i serien Arbejdsliv - Politiken 3. sek.-29. marts.

April

Michel M. H. Kristensen: Tulipanen - fra kostbarhed til masseproduktion - om tulipanens indførelse i Europa og Danmark - Politiken sekt. Vid og Sans - 2. april.

Annie Christensen: Haverne - dengang - Rhodos 400 s. - stort ill. værk - senere anmeldt af Marie-Louise Paludan i Weekendavisen 12. - 17. Maj.

Søren Cock-Clausen: Drivhuset i 1700-tallet - DSR Forlag Landbohøjskolen.

Maj

Heidi Engelund: Grønne tanker på Frederiksberg om det Økologiske inspirationshus på Frb. - Frederiksberg Boligen - 9.maj

Leif Ahm: Kulturel slotsaftapning - artikel om Slots- og Ejendomsstyrelsen's nye brochure om 200 arrangementer i danske slotte og deres haver i sommeren 2000 - Politiken - 19. maj.

Juni

Erik Kalsgaard Poulsen: Vernacular Gardens. A brief Survey of Danish ethnological studies and research. Forum för trädgårdshistorisk forskning: Bulletin nr. 10

Ebbe Mørk: Solgt til tobak - artikel om Carlsberg-Fondens salg af sine Tivoli-aktier Politiken 20. juni.

Marie-Louise Paludan: Blomster på Vestvolden - artikel i anledning af De vilde Blomsters Dag - Weekendavisen - 16. - 20. juni.

Helle Ravn: Den almindelige danske have - kulturhistorisk set - bog fra Langelands museum - anmeldt af Marie-Louise Paludan: Haven i skred - Weekendavisen - 7. - 13. juli.

Juli

Jens Kerte: Flowerpower - Fjeldhestehov fra Flora Danica – helsides-illustration i farver - Politiken Kultur og Debat - 29. juli - og
Planteriget midt i København - artikel i anledning af Botanisk Have's 400-års jubilæum
Politiken . Kultur - 29. juli.

August

Golden Days in Copenhagen Festival - 25. aug. - 10. sept.

September

Hanne Gabel Christensen: En levedygtig idé - Kolonihaver. Artikel med fotografier -
Politiken . - 2. sept.

Rebekka Pape: Kulturen i skuret - artikel om skur-byggeriet i Haveforeningen Frederikshøj i anledning af Bygningskulturens Dag 10. sept., der er helliget skure ved huse og i have + lysthuse - Politiken 10. sept.

Kim Skotte: Hjælp Botanisk Have visner - interview med Ole Hamann om betydningen af nedskæringer af havens budget - Politiken 12. sept.

Thorkild Kjærgaard: Den danske skov - om skovenes betydning i det moderne samfund.
Weekendavisen 15. - 21. sept.

Mette Winge: Familiefortælling - anmeldelse af Anna Pavord's bog Tulipanen - om dennes historie og Jane Fearnley-Whittingstall's bog om pæonen og dens betydning i Kina og i Europa - under overskriften Blomsterherligheder - Politiken - 16. sept.

Ib Asger Olsen: Miljø og trafik - kronik om de gamle indfaldsveje til København og deres event. omdannelse til lokale alléer eller parkveje. - Politiken 22. sept.

Mikkel Venborg Pedersen: Augustenborg Slotspark som herskabsmanifestation. Folk og Kultur. Årbog for Dansk Etnologi og Folkemindevidenskab 2000. Side 36-52.

Lulu Salto Stephensen: Dansk Havekunst. Forædling – fornyelse. Carlsbergfondet – årsskrift, 2000. Side 136-141.

**Opgaver af havebrugshistorisk og havekunsthistorisk interesse, udarbejdet ved
Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Sektion for Landskab 1999/2000:**

Sepstrup, Ann-Mett, 1999: Bevarings- og fornyelsesplan for Næstved gamle kirkegård

Bjørneboe, Thor, 2000: Solbjerg Parkkirkegård

Christensen, Anette Lindegaard, 2000: Forslag til restaurering af Marienlyst slotshave
og Gl. Kongens Have

Jacobsen, Maria, 1999: Helhedsplan for Bispebjerg hospitals friarealer

Lassen, Kristine Kløve, 1999: Slotsbanken i Vordingborg

Nielsen, Lene Skaarup, 2000: Bramstrup. Dispositionsplan for landskab og have ved
herregården Bramstrup

Hansen, Peter Nordskov, 2000: Solbjerg Parkkirkegård

Meldgaard, Paula, 2000: Renovering af Aldershvile slotspark

Boganmeldelser

Historiske haver

En nordisk hagehistorisk artikelsamling ved 100-årsfejringen av Musehagen i Bergen mai 1999.

Historical Gardens with English subtitles and abstracts.

Redaksjon: Dagfinn Moe, Per Harald Salvesen, Dag Olav Øvstedal

Forlag: Alma Mater, Bergen, Norge. Pris NKr. 298,00

ISBN 82-419-0261-1

Bogen er en artikelsamling eller rettere proceedings fra et haveseminar i Bergen 28-29 maj 1999 i anledning af Musehagens 100-års jubilæum.

Musehagen er en botanisk have anlagt omkring det naturhistoriske museum i Bergen for 100 år siden.

Det må have været et intensivt seminar, for der er 23 artikler fra 23 forfattere, herunder også en af Henrik Wergeland, der dog næppe var til stede, da han døde i 1845.

Blandt bidragyderne er naturligt nok botanikere, bl.a. Dagfinn Moe, professor i botanik på Botanisk Institut ved Universitetet i Bergen, endvidere norske kunsthistorikere, kemikere, landskabsarkitekter, heriblandt Anders Kvam, stadsgartner i Bergen og en række svenske forskere.

Artiklerne handler om en række historiske haver på Norges vestkyst. Museumshaven og de botaniske haver i Bergen gennem tiderne, personalhistorier om tidligere kendte botanikere og havebrugere, planteindførselshistorie og planteudbredelse og planternes naturalisering.

Der er en interessant artikel om de nyeste undersøgelser af køkkenhaven ved baroniet Rosendal ved Hardangerfjorden 100 km syd for Bergen. Undersøgelserne har nu givet anledning til en restaurering af køkkenhaven fra 1600tallet.

Den romantiske have ved Nes Verk er også blevet underkastet en nøjere undersøgelse med både arkivstudier af plantelister og nyere registrering og det samme gælder mange andre haver langs den norske vestkyst.

En artikel om Bjørnstjerne Bjørnsons hjem og have Aulestad i Østre Gausdal bygger ud over studier i de traditionelle arkiver på gennemgang af breve og fotos fra personer, der har besøgt forfatteren.

Ved seminaret har der medvirket en række svenske forskere, hvilket giver et vigtigt indblik i svensk forskning og restaurering af svenske haver bl.a. en artikel om orange-rier og drivhuse i Sverige, og en rapport om en igangværende haveinventering i Stockholm, som kunne være til inspiration for København og Frederiksberg.

Som dansker får man et indtryk af, at det land, som mange forbinder med snedækkede vinterlandskaber eller stormomsuste klippeøer og dybe fjorde med stejle fjelde, i virkeligheden gemmer en utrolig rig havekultur, som er veldokumenteret og respekteret.

Jette Abel

Helle Ravn

Havetid

Den almindelige danske have - kulturhistorisk set

Langelands Museum 2000, pris kr. 195,-

ISBN 87-88509-19-2

Bogen er opdelt i en række hovedafsnit, der hver især gennemgår havens udvikling gennem 300 år: To danske havetyper, Forandringer i haven, Hus og have, Pyntelighed, Nyteverdi, Børn og haver, Haven som ramme for kontakt til andre mennesker, Havens og familiens livscyklus, Metode og kilder, og den afsluttes med et engelsk resume.

Det er en stor fornøjelse at læse en bog, der tager haven alvorligt. Ikke blot som havekunst eller praktisk håndbog, men som et udtryk for menneskers engagement i det nære grønne, hvad enten det er til nytte eller til pynt. Bogen er skrevet af museumsinspektør ved Langelands Museum, Helle Ravn, som er uddannet etnolog. Det præger selvfølgelig også bogen - på godt og ondt. På godt netop på grund af tilgangen til emnet: Mennesket i haven. Det er spændende og vedkommende at læse de mange personlige beretninger om livet i haven, både det praktiske, æstetiske og det senere mere fritidsrelaterede. Ligeledes at læse fx at Simon Paulli i 1648 beskriver at peberrods grokraft var så voldsom at den blev forvist fra haverne og til "... vænger og enemærker, end-og på gærder..." Det kan være forklaring på, at man selv i dag relativt ofte støder på "forvildede" grupper af peberrod på grøftekanter o.l. Måske er de slet ikke forvildede, men vel planlagte og plantede. Disse beretninger giver liv til bogen og er båret af forfatterens videnskabelige baggrund.

På ondt, fordi det desværre medfører en række havefaglige uklarheder og unøjagtigheder. Selve grundideen med at følge Vestergård, en fiktiv gård og haves udvikling gennem 300 år er problematisk, idet det indebærer en antagelse af, at haver landet over har set ens ud i perioden fra 1760 til 1970, uanset jordbundsforhold, tradition og antal herregårde på egnen, blot for at nævne nogle af de faktorer, der kan spille en rolle for havens udseende. En have i Ringkøbing amt, på dårlig jord og uden nævneværdige herregårdsforbilleder inden for rækkevidde, må naturnødvendigt se anderledes ud end haverne i Fyns amt, med både god jord og Egeskov, Erholm, Glorup, Hindsgavl, Hof-

mansgave osv. inden for synsvidde. Disse forhold fremgår da også af de senere dele af bogen, men kolliderer i dette lange, indledende kapitel lidt med det videnskabelige præg, bogen ellers lægger op til, med fyldig litteraturliste, noteapparat og engelsk resume.

Der gemmer sig ligeledes en god del idyllisering af bondens have og dens planter i bogen. På Tåsinge blev der iflg s. 19 "tvangsplantet" frugttræer ved Valdemar Slots fæstegårde og -huse. Mon ikke det har været gjort i en god mening og ikke for at straffe? Og datidens løjtnantshjerner og riddersporer duftede lige så lidt som nutidens arter og sorter. Betragtninger af denne art og behandlingen af nutidens haveforhold er bogens svaghed. Her er forfatteren ikke i samme grad på hjemmebane, og der er en del betragtninger, der virker overfladiske, næsten poppede. Et samarbejde med - eller en gennemlæsning af et fagmenneske inden for denne del af stofområdet, havde nok været en fordel. Ikke desto mindre er bogen stadig en fornøjelse at læse for dens kulturhistoriske værdi.

Jane Schul

Anemette Olesen

Lægeplanter fra danske urtehaven.

Frydenlund København. 181 sider,

pris kr 198

En stærkt stiliseret tegnet, stor, grov, helt igennem gul blomst på en lidt uskarp, til dels mørk, fotografisk baggrund, hvor man ser et par ret utydelige hvidløg, to utydelige rødbeder foruden andet ubestemmeligt, især andre grønsager og endelig en halvstor hvid skål med ubestemmeligt grynet indhold på omslagsforsiden skal formodentlig vække en eventuel købers nysgerrighed. Ret iøjnefaldende er de ialt 160 tegninger af ialt vel ca. 400 arter, der står ordnet alfabetisk efter det danske navn. Antallet af omtalte arter veksler på hver side fra 2 til 6, alle med et stærkt fremhævet dansk navn, ligesom hver art slutter med plantens latinske navn i klare versaler.

De lidt sparsomt forekommende tegninger af udvalgte arter i en grov streg er ofte svære at genkende, med mindre planten er meget karakteristisk. En majscolbe og en påskelilje-blomst ta'r man jo ikke fejl af, mens en vejpileurt og en mosepost i den udførte form kan ligne næsten hvad som helst. Hvad poplerne angår har man på forhånd opgivet, at prøve at skelne mellem flere eller blot et enkelt par arter. Man har afbildet en *Populus nigra* lignende art eller krydsning og kaldt den Poppel, *Populus*.

Det fremgår da heller ikke klart af bogens indledning, hvem tegneren er. Forklarin-

gen, som forfatteren har givet mig, består i grove træk deri, at en række eksisterende billeder gennem en computer er blevet overført til det tryklare manuskript. Derved opnås bl.a. et ganske ensartet billedresultat, hvis værdi naturligvis kan diskuteres. Omtalen af hver art mangler helt eller næsten helt en botanisk beskrivelse, hvorimod nævnes mer eller mindre konsekvent vigtige, især lægelige indholdsstoffer, deres virkning og herkomst.

Under åkande/nøkkerose nævnes visse indholdsstoffers indvirkning på kønsdriften og mænds sædudgydelse, se også Brøndegaard, Folk og Flora.

Interessant er afsnittene sidst i bogen efter s. 162, også selvom meget af det nævnte er overtro og magi. Bemærk også afsnittet om signaturlæren: Visse lungeurters hvide pletter på bladene mentes på grund af disses lighed med lungevæv at angive evnen til at helbrede lungesygdomme. Endelig er der et afsnit om lægemidlet theriak, som har spillet en enorm rolle, især hos godtroende folk; det dukkede senere op i folkelige kredse under navne som teragel og teragelse.

Anemette Olesen er en dygtig og erfaren skribent med en let flydende pen. Det lille værk er da også særdeles lettilgængeligt for både læg og lærd. Vi har fået en god bog med mange og fængslende oplysninger.

Johan Lange

Korrektiv til et par nye havebøger.

*Annie Christensen: "The Klingenberg Garden Day-Book 1659-1722"
og "Haverne – dengang"*

Havehistorikeren Annie Christensen har skrevet to digre værker, "The Klingenberg Garden Day-Book 1659-1722"* fra 1997 og "Haverne – dengang" fra 2000, begge udgivet af Rhodos med støtte fra henholdsvis Carlsbergfondet og Ny Carlsbergfondet. Begge i stort format på henholdsvis 300 og 400 sider indeholdende mange nyfundne informationer om gamle danske haver.

Forud for bøgernes tilblivelse ligger et omfattende arkivarbejde, og oplysninger er noteret på forbilledlig måde. Bøgerne fortæller levende om haverne og disses mangfoldige vækster samt hvordan man dyrkede både blomster og køkkenurter. Beklageligvis har der indsneget sig fejl i oplysningerne om mistbænke og væksthuse, formentlig fordi forfatteren har mistolket kilderne.

Under de af mig citerede afsnit af bøgernes tekst, her i kursiv, er anført kommenta-

rer til disse. Afsnittene er anført i nummerorden, 1) - 14) og markeret med angivelse af sidetal, spalte samt linietal (K.s.,sp.,l.), for "The Klingenberg Garden Day-Book 1659-1722" og (H.s.,l.) for "Haverne – dengang", og hvor der henvises til Heinrich Hesse's bog "Neue Garten-Lust" fra 1696, er dette markeret på tilsvarende måde (HH.s.,l.) Om denne kan oplyses, at en ny udgave med samme indhold som førsteudgaven, udkom i 1703, og et eksemplar findes både på Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles Bibliotek og på Det Kongelige Bibliotek.

1) (K.s.178,sp.2,l.4-8).

During the seventeenth century the technique of [...] window panes of large dimensions (Douglas) . In the eighteenth century a size of 70 x 62 inches was attained.

Italieneren, Bernardo Perotto, opfandt rigtig nok allerede i 1688 en metode til støbning af store plane glastavler. De var meget tykke og tunge samt kostbare. De brugtes efter slibning og polering blandt andet til spejle i Versailles-slottet. På grund af vægten og prisen har glastavlerne formentlig aldrig været brugt hverken til mistbænke eller orangerier.

Ellers kunne man vist i det 17. århundrede ikke lave ruder større end 40 x 20", og var det ikke først i begyndelsen af det 19. århundrede, at det lykkedes at lave ruder på 48 x 36"?

2) (K.s.183, samt s.184 sp.2,l.18-19) og (H.s.231,sp.2,l.28-36)

Salomon de Caus's representation [AC mener formentlig: presentation] of the old orangery in Heidelberg in Hortus Palatinus Heidelbergia, 1620. This building was erected in the autumn every year and dismantled in the spring. In 1618 a new orangery was built and all the trees were moved into it. The new building was of brick and only the roof was removed each spring.

Salomon de Caus skrev i "Hortus Palatinus" 1620: "Et antal 60 år gamle pomerans-træer blev flyttet [iflg. Serres skete det før 1605] til den nye slotshave, hvor de hver vinter blev omgivet af et rejst bindingsværkshus". Det er dette hus AC gengiver. Det murede orangeri, som AC omtaler, var et projekt af Salomon de Caus, og det skulle konstrueres så ikke alene taget - som AC anfører - men også vinduerne kunne demonteres, men på grund af 30-årskrigen blev den murede bygning imidlertid aldrig opført.

3) (K.s.230,sp.2,l.7-16).

Hesse's "Neue Garten-Lust" is referred to in a book catalogue in 1688, but it was not pub-

lished until 1696. What Hesse has written above [AC mener formentlig: about] is very unclear. It may be that he died before completing the text and that the pseudonymous Theodorum Phytologum, who apparently compiled the book, failed to understand Hesse's notes. It is also possible that Hesse got the text from someone else and that he mixed up several different explanations.

Da Hesse's tekst er ganske klar, er kommentering af ACs bemærkninger unødvendig.

4) (K.s.230,sp.2,l.24-27).

Hesse writes that the construction he describes is the common form of hotbed in the royal gardens of Stockholm and Copenhagen and that these hotbeds are also common in Danish gardens.

Under hensyn til forståelsen af AC's udsagn er det nødvendigt at referere Hesse's tekst om mistbænke i sin helhed.

(HH.s.317,l.5 til s.320,l.35) "Man vælger et solbeskinnet sted i haven, helst på sydsiden af en lægivende mur. Findes ingen passende mur på stedet, må man opføre en. Den kan med fordel opmures som en halvcirkel, så den beskytter mod kolde vinde fra både øst, vest og nord. Mistbænken anlægges som en grav foran muren i form af en halvmåne, 4-5 fod dyb og 5 fod bred. Det er bedst at lave den om efteråret - venter man til foråret, kan jorden endnu være frossen, hvilket vil gøre arbejdet mere besværligt. Foran graven opsættes en 2 fod høj kant af brædder. Egetræsbrædder er mest holdbare, men også dyrest, billige fyrretræsbrædder kan også anvendes. Brædderne fastnagles i egetræspæle, som bankes ned ved gravens hjørner og langs dens langside med passende afstand [.....]".

Det fremgår tydeligt, at det er en almindelig mistbænk anbragt foran en halvcirkelformet læmur, som Hesse her beskriver.

Derefter fortsætter han med beskrivelse af andre typer mistbænke: "Der findes flere andre typer mistbænke, som er særdeles kostbare og som hører til i de kolde nordiske lande, men til efterretning for den interesserede liebhaver redegøres for hvorledes sådanne laves. I de nordiske Kongelige Haver, som i Stockholm og i Copenhagen og i andre danske haver bliver mistbænke af følgende slags lavet, og den hengivne læser har længselsfuldt ventet på forklaringen".

Det er formentlig på grundlag af denne beskrivelse, at AC anfører: *Disse mistbænke er almindelige i danske haver.*

Ja - men sådan skriver Hesse nu ikke. Han skriver kort og godt: at mistbænke af

følgende slags laves i de nordiske Kongelige Haver, som i Stockholm og Copenhagen og i andre danske haver.

Uden at forklare hvorfor ændrer AC Hesse's ord til: Disse mistbænke er almindelige i danske haver.

Hesse slutter sin mistbænkbeskrivelse med omtale at to typer mistbænke med underliggende ildkanaler, og det er netop mistbænke af denne type, der blev anlagt i de kongelige haver [...]

5) (K.s.230,sp.2,l.28).

His text is accompanied by a drawing.

Det er ikke rigtigt. Hesse's beskrivelse af mistbænkene som laves i de kongelige haver [...], er ikke ledsaget af en tegning, men AC forestiller sig formentlig, at tegningen som gengives (K.s.229) viser en af disse. Men det gør den ikke, den viser en anden type mistbænk beskrevet af Hesse (HH.s.320,1.36 til s.321,1.16), (læs nr.10, sidste afsnit)

6) (K.s.230,sp.2,l.29-31).

My theory is that Hesse has confused two different constructions, because he had not worked with such installations.

ACs teori holder ikke. Det er ikke Hesse der har uorden i to forskellige konstruktioner, det er derimod AC, der sammenblander Hesse's beskrivelser af mistbænke og et "Pomerantzen Haus" (HH.s.33-34) eller et orangeri, om man vil.

Det er heller ikke korrekt, som AC skriver, at Hesse ikke har arbejdet med sådanne konstruktioner, for han skriver jo (HH.s.321,1.4-6), at han selv har lavet en mistbænk af denne type (læs nr.10, sidste afsnit).

7) (K.s.230,sp.2,l.31-33).

This is the only conclusion to be drawn from his account of placing horse dung on top of the heating ducts.

Det er ikke korrekt, fordi Hesse skriver jo (HH.s.320, 1.22-26) : "Naar det er meget koldt, laver man en kraftig ild under hvælvingen, og hvis det er mindre koldt laver man en sagte ild. Derved opvarmes gødningen og holdes varm hele tiden, og de (med ordet de henviser Hesse formentlig til gartnerne i de kongelige haver) kan derfor dyrke tid-

lige urter som hos os". Og det er denne type mistbænke med underjordiske ildkanaler, som Hesse skrev bruges i kongelige haver [.....].

8) (K. s.230, sp.2,l.34)

I find it best to divide the text [Hesse's] into two parts.

(K.s.231, sp.1,l.2 og s.231,sp.1,l.8-9)

The first part is about a free-standing plant cellar in the garden, sunk a metre and a half into the ground, with windows facing south and a stove.

The second part concerns the installation of ducts under an orangery.

Første del af Hesse's tekst handler ikke om en "fritstående plantekælder", men om en almindelig mistbænk (HH.s.317,l.5 til s.320,l.5), (nr.4, den første del af Hesse's beskrivelse af mistbænke) . AC nævner formentlig vinduer og ovn, fordi man ser begge dele på illustrationen (K.s.229), der af Hesse er beskrevet som en type mistbænk opbygget af rigtigt tømmer (HH. s.320,l.36-5.321,l.8).

Anden del af Hesse's tekst handler ikke om kanaler under et orangeri, men om kanaler under mistbænke (HH.s.320,l.13-35) . Måske skriver AC orangeri, fordi AC erindrer Hesse's beskrivelse af et Pomerantzen Haus [også kaldet orangeri] (HH.s.33,l.2 til s.36,l.33) samt viser en tegning af dette, som gengives af AC (H.s.232)

9) (K.s.231, sp.1, l.4-7)

I don't think that an installation of heating under the hotbeds was ever contemplated. The horse dung provided all the heat that was needed.

Det har AC ganske ret i, fordi Hesse skriver intet sted, at man under en almindelig mistbænk skulle indrette ildopvarmning, men han skriver derimod, at der var ildopvarmning under de mistbænke som blev bygget i de kongelige haver [...] (HH.s.320,l.22-26).

10) (K.s.231, sp.1,l.22-24)

Hesse makes no mention of either the stoves or the windows. These are seen only in the accompanying illustration.

Ja - men illustrationen som AC henviser til, er den under nr.7 omtalte, gengivet af AC (K.s.229), under hvilken AC skriver:

This drawing accompanies Heinrich Hesse's explanatory text in Neu(e) Garten-Lust.

The drawing and the text imply that hotbeds were made on the floor of detached plant cellars in gardens in Scandinavia.

AC mistolker påny Hesse's tekst, fordi den omtalte tegning viser ikke en mistbænk af typen, om hvilken Hesse skrev "laves i de Kongelige Haver [...]" (nr.4, den midterste del af Hesse's beskrivelse af mistbænke), men en anden type mistbænk også beskrevet af Hesse (HH.s.320,l.36 til s.321,l.16):

"Her til lands laver man også en hel anden type mistbænke af rigtigt tømmer, som ville man opføre et hus. Det forsynes mod syd med et to fod bredt udhæng understøttet af lægter. Udhænget kan opdeles i sektioner. En sådan mistbænk kan de fleste år holdes frostfri. Da jeg arbejdede som overgartner hos General Major von Uffeln i Corbey lavede jeg en mistbænk at denne type".

11) (K.s.231, sp.2, l.1-3)

However, I find it difficult to believe that large underground heating installations were in use in Denmark in the seventeenth century [.....].

Mens AC tidligere har omtalt underjordiske varmeinstallationer, taler AC her uden forklaring om store underjordiske varmeinstallationer.

12) (H. 204, spl.2,l.3-15)

Heinrich Hesse, der i 30 år var svend på Gottorp, refererer i sin bog en samtale, han havde haft med Clodius om resultatet af forsøget i pomerantzhuset i Newenwercke. Det fremgår af denne, at de udplantede pomerantztræer ikke blomstrede så godt, som dem Clodius drev i baljer i væksthuset. Clodius forklarer, at det er fordi gartneren ikke har mulighed for at give træerne den rigtige pleje. Når de drives i en potte, kan de omplantes med passende mellemrum. Gamle udtjente rødder kan bortskæres og ny næringsrig jord tilføres. Desuden kan roden holdes varm ved opvarmning af rummet.

Hesse skriver (HH.s.28-29)

"Som du ser, er mine træer som står i kasser, altid smukke og bærer mere fuldkomne frugter end dem, der står [fastplantede] i Pomerantzen-Häuser, så hvorfor skulle jeg da gøre dem ringere. Et træ som skal vokse i dette kolde klima, fordrer varm jord og må hjælpes ved forbedring af jorden, og i disse potter eller kasser vil træet give blomster og frugter. Hvis jorden er for kold, og de ikke får nogen hjælp, bliver frugten ikke perfekt. For træer, der står i kasser, forholder det sig sådan, at de for det første får bedre varme såvel vinter som sommer, om sommeren fra varmen fra solen og om

vinteren ved fyring i ovne, og derved bevarer de deres kraft. Når rødderne er lukket inde, giver de ved vanding kraft til stammen, stammen til kvistene, og kvistene til frugten, så kraften på den måde kommer frugten til gode. I tidens løb har jeg flittigt holdt øje med dem og altid fundet dem meget gode, og efter den indvundne erfaring har jeg i disse kolde lande aldrig rådet herremænd til at lade deres træer plante på friland men til at plante dem i store baljer, som om vinteren blev opbevaret i fuldt opvarmede huse”.

ACs referat af samtalen ovenfor gengiver ikke dens væsentligste indhold korrekt.

For det første var Johan Clodius's udtalelser ikke baseret på ét forsøg, men på erfaringer fra et i en periode konstateret resultat af en dyrkningsmetode. For det andet var det væsentligste i Clodius's dyrkningsmetode, at træernes jord blev holdt varm både sommer og vinter, og ikke som AC skriver, at gartneren fik mulighed for at give træerne den rigtige pleje [.....].

13) (H.s.229, sp.2, l.33-41)

I betragtning må her tages en meget mærkelig fremstilling, Hesse giver i Neu(e) Garten-Lust, der blev udgivet i slutningen af århundredet. Hans forklaring har jeg citeret og behandlet nøjere i Klingenbergbogens bilag IV. Hesse skriver, at i Skandinavien, bl.a. i København, dyrkedes planter i mistbede anlagt i bunden af kældre med vinduer. På de ledsagende illustrationer, fig. 37, ses oven i disse kældre.

Den øverste tegning (H.s.232), viser det af Hesse beskrevne Pomerantzen Haus (HH.s.33,l.24 til s.36,l.33), mens den nederste viser den af Hesse beskrevne mistbænk (HH.s.320,l.36 til s.321,l.16), (nr.10, den sidste del af Hesse's beskrivelse af mistbænke).

14) (H.s.232, fig. 37)

Disse to tegninger findes i Heinrich Hesse's Neu(e) Garten-Lust udgivet i 1706. Hesse omtaler, at i Skandinavien og i hvert fald i København bruger man sådanne huse til drivning af planter.

Ovenfor ændrer AC faktisk Hesse's ord, for han omtaler ingen steder: at man i hvert fald i København bruger sådanne huse, og AC fortsætter: *Det er klart, at han ikke selv har set dem.*

AC begrundet ikke sin opfattelse af, at Hesse **ikke** skulle have set husene. (HH.s.321,l.4-6) Hesse skriver jo, at han selv byggede et, nemlig mistbænken

gengivet (H.s.232) nederst (nr.10, den sidste del af Hesse's beskrivelse af mistbænke), som han derfor har set.

Om disse tegninger (H.s.229) se nr.13.

Søren Cock-Clausen

*Ingrid A. Schubert og Clemens Wimmer har en grundig anmeldelse i Die Gartenkunst 2000, 12 (1):161-163.

Annie Christensen:

Haverne Dengang

Rhodos 1999, Pris: kr. 325,-

ISBN 87-7245-792-9

Annie Christensen har med denne bog ydet en meget stor indsats for at afdække 1600-tallets havebrug og havekunst, primært under Chr. IV og Fr. III's regeringstid. Alle tænkelige arkivalier i Rigsarkivet og Det Kgl. Bibliotek, som kunne rumme oplysninger om ansættelse af gartnere, indkøb af planter og frø, toldregnskaber, dagbøger osv, er gennemgået med utrolig ihærdighed. Det samme gælder datidens danske og udenlandske havelitteratur og botaniske værker.

Bogen gennemgår udviklingen af haver og havebrug i vort klima- og kulturområde i 1600-tallet, have for have. Der gives meget fyldige beskrivelser af udviklingen af Gottorp-haverne, Nykøbing Slots haver, haven omkring Rosenborg, Dronning Sophie Amalies haver, efterfulgt af en gennemgang af 1600-tallets mindre haver. Bogen afsluttes med en opsummering af havernes tilstand i 1600-tallet, af detaljerne i deres opbygning og beplantning og til sidst af en vurdering og konklusion. Bogen rummer også fyldige noter, kildeangivelser, engelsk summary og to meget interessante appendiks med oversættelser ved henholdsvis prof. Johan Lange og nu afdøde dr. John Harvey af lister over datidens anvendte planter i pommerantzhus og af Otho Sperlings liste over Chr. IVs planter fra 1642, Sperling var læge og inspektør for haverne. Desværre går denne oversættelse kun den ene vej, fra nutidigt botanisk latin til de præ-linnéiske navne. Det er beklageligt, da det reducerer brugen af bogens lister noget. Dels kan de ikke bruges som hjælpemiddel ved arbejdet med andre, gamle plantelister og dels kan de heller ikke bruges ved læsningen af bogens egne, datidige lister.

Bogen er meget smuk, papirkvaliteten glimrende og billedgengivelsen fin, selv om man godt kunne ønske sig at flere af planerne, heriblandt en del, der ikke hidtil har været publiceret, havde været gengivet i farver. Fra samtidens havebøger er hentet tegninger af væksthuse og plantekasser. Endelig er den store bog forskønnet med ca. 40 farvegengivelser af datidens planter hentet fra plancherne i Gottorf Codex. Omslaget på bogen fortjener en særlig omtale. Det er en gengivelse af et farverigt maleri af O. Ellinger, der viser Fr. III og Sophie Amalie til hest, omgivet af blomster og løvværk. Herligt at få det frem fra Rosenborgs gemmer.

Det er en væsentlig bog, både i sig selv og som supplement til første bind af trebindsværket *Danmarks Havekunst* af Hakon Lund, der så at sige ikke beskæftiger sig med planteverdenen. Det fremgår indirekte af A.C.s bemærkninger om de efter hendes mening manglende led i kunsthistorikeren Paarmanns undersøgelser af Gottorps haver, at hans manglende botaniske og gartneriske viden giver problemer ved tolkningen af

kilderne. Netop denne baggrundsviden besidder A.C. som uddannet hortonom og det mærkes på den meget fyldige gennemgang af den mere praktiske side af havernes historie. Af beskrivelserne af plantesortimentet, dyrkningsfaciliteterne og datidens tekniske formåen. Denne behandling af den praktiske forudsætning for tidens kunstneriske udvikling har i høj grad været en mangelvare. En kunstnerisk stilart udvikler sig næppe løsrevet fra dens praktiske forudsætninger, men vel i høj grad som et resultat af disse. Derfor modtages bogen med stor taknemmelighed.

Lidt malurt er der dog også i bægeret. Ved læsning af de første afsnit er det lidt frustrerende, at planerne til de omtalte haver ikke findes på samme side som teksten, men skal søges via et planchenummer et eller andet sted længere fremme i bogen. En skematisk skitsering af de beskrevne forløb og ændringer af havernes udvikling ville ligeledes have lettet forståelsen af teksten. Som læser er det svært altid at holde fast i tråden i beskrivelsen af haverne fra øst til vest og højre til venstre, når man ikke er i besiddelse af det samme, grundige kendskab til planer og kilder som A.C. og plancherne ikke er i nærheden. Væsentlig er dog bogens konstatering af, i hvor høj grad haveplaner kan være at betragte som signaturer. Dette kan være nødvendigt at holde sig for møje, hvis man beskæftiger sig med haverestaurering.

De mange skriftlige kilder gengives direkte som fundne. Det er et bevidst og gennemtænkt valg fra A.C.s side, men den manglende tolkning er ikke uproblematisk for læseren. Det er selvfølgelig en fordel at læseren får mulighed for selv at arbejde videre med afsæt i A.C.s kilder - men det gør bogen ganske svær at læse for den interesserede, men ikke nødvendigvis rutinerede læser af gamle kilder og gammelt dansk. En tolkning indføjet i parentes, med de fornødne forbehold, ville have gjort indføringen i kildelæsningens kunst lidt lettere.

Det er et gennemgående problem, at megen viden forudsættes bekendt. Eksempelvis begreber som "Maillebane" og "pilkentavl". Netop fordi der ikke er skrevet ret megen anden litteratur om havernes historie ud fra A.C.s synsvinkel, kan det være ganske svært for læseren at få "hul" på teksten. Det er så meget mere ærgerligt som den rummer en rigdom af spændende oplysninger. Interessant er det få at vide, at fænomenet "rullegræs" er så gammelt, at det allerede optræder i beskrivelserne af, hvordan græsplæner anlægges i slutningen af 1500tallet. Også metoden med desinficering af jorden med kogende vand er gammel.

Jeg er dog ikke helt enig med A.C. i alle hendes betragtninger vedr. mere "almindelige" haveforhold. At det kun skulle være acceptabelt at dyrke fremmedartede planter i haverne i dag, kan efter min mening ikke være rigtigt. Hjemmehørende planter som storkenæb, kattehale, røllike og storkonval, *Geranium sanguineum*, *Lythrum salicaria*, *Achillea millefolium* og *Polygonatum sp.*, blot for at nævne nogle få, har i diverse sorter haft deres plads i haverne i en længere årrække. Tvært imod er der i dag en stærkt

stigende interesse for brugen af hjemmehørende eller forvildede danske planter i haverne.

Man kan også spørge sig selv, om A.C. har helt ret i det synspunkt at udviklingen går i stå under kriser og krige. En god del af Chr. IVs regerings tid var vel politisk set én lang krise med forgældelse af landet tilfølgende, men man kan næppe sige at det var en periode, hvor udviklingen af arkitekturen og havekunsten stod i stampe. Eller hvad med udviklingen af kunst og videnskab efter statsbankerotten og det høje stade af kunst og arkitektur i trediverne?

Disse bemærkninger til trods er det stadig en utrolig væsentlig bog inden for et område af havekunstens historie, som længe har savnet en ordentlig, tilbunds gående behandling. Derfor er vi Annie Christensen stor tak skyldig. Det er et smukt og imponerende arbejde.

Jane Schul

Ekskursionsberetning

Flynderupgård den 8. juni 2000.

Torsdag den 8. juni havde medlemmer af Havebrugshistorik Selskab lejlighed til at besøge Flynderupgård i Espergærde. Flynderupgård har været vort mangeårige medlem Lise Tillges barndomshjem og blev i 1978 overdraget Helsingør Kommune, der har indrettet stedet til lokalhistorisk museum. Vejret var dejligt og vi blev meget fint modtaget, både af museumsforvalter Ågot Bryde Andersen og af Lise Tillge selv, der meget engageret berettede om det dejlige hus og den tilhørende haves historie.

Stedet har navn efter en nu forsvunden landsby, der hørte under Esrom Kloster. Efter reformationen i 1536 blev klostergodset overdraget kronen, som en menneskealder senere – i 1562 – overdrog det til Helsingør Almindelige Hospital. Frem til 1803 forpagtedes stedet ud til en række forskellige fæstebønder, der så skulle svare landgilde i form af smør, havre, lam og ål til hospitalet.

I perioden fra 1803 og frem til 1978 når Flynderupgård at have 18 forskellige ejere, hvoraf kun de færreste var landmænd. Stedet blev for en stor del brugt som landsted, men dog nu med en forpagter i stedet for en fæster til at stå for driften. I 1835 byggedes den nuværende hovedbygning af F.F. Hansen, rektorsøn fra Helsingør og i en periode retsprokurator på de vestindiske øer. Han nåede dog ikke at få megen fornøjelse af stedet, men døde allerede i 1839, hvor huset knap nok stod færdigt. Stedet blev solgt på auktion og i samtidige beretninger i Helsingør Avis kan man for første gang læse om

haven, som ifølge beskrivelsen rummede mange frugttræer og et lysthus.

Fra 1869 til 1895 havde Flynderupgård sin længste tid i én ejers besiddelse. Vingrosserer Amnitzbøll lod hovedbygningen forhøje og taget belægge med tegl i stedet for de gamle stråtage. De karakteristiske kamgavle kom ligeledes til i denne periode. Fra 1900 til 1914 ejedes stedet af grosserer Falck, der lod haven omlægge og udvide til 10 tdr. land. De 10 tdr. land blev holdt ved hjælp af 3 mand.

"I den nye del førte en midtergang ned til skoven, og på begge sider var dels nytte- og dels prydhaver med mange blomstrende buske og stauder. Der var mange forskellige sorter, både af æble og pære samt kirsebær og blomme og ikke at forglemme frugtbuske samt 2 lange hegn med nødder". (Lise Tillge: Flynderupgård - en lystgård ved Egebæksvang)

Det er denne have, der i 1914 overtages af Carl Jacob Rasmussen, Lise Tillges fader. Huset bygges om, får centralvarme, nyt indgangsparti, terrasse og havenedgang. Der bygges drivhuse, blev dyrket afskæringsblomster og fine grøntsager som artiskok, kardon og hvide asparges. Det er ligeledes dele af denne have, der i dag søges genskabt efter en plan af havekonsulent Birgit Leer, baseret på Lise Tillges erindringer. Huset var dengang tilplantet med blåregn og rådhusvin og på trappen stod der store krukker med Agapanthus. Der var ligeledes en stenhøj, beregnet til aftenophold, hvor familien kunne nyde synet af solnedgangen. Til højre for terrassen lå et rosenbed, ligeledes genskabt i dag

I 1929 købte direktøren for filmselskabet Palladium Svend J.F. Nielsen stedet, som de kommende år fungerede dels som landsted dels som kulisse for flere af hans film, bl.a. "Fem raske Piger" med Marguerite Viby. En udsigtshøj med indbygget grotte tjente under krigen til opbevaring af filmselskabets mange film. Stedet blev i denne periode ligeledes brugt til cirkus, der trænede hestene i den store lade.

I løbet af de næste år frem til salget i 1978 når Flynderupgård at have 3 ejere; der blev købt jord og solgt jord, haven blev udvidet og indskrænket, men selve hovedbygningen står i dag næsten uændret fra Lise Tillges tid og både den og haven er bestemt et besøg værd.

Jane Schul

REGISTER TIL HEFTE XXXVI-XXX

Årgange 1996-2000

A. Stedregister

B. Navneregister, omtalte personer, citerede bøger osv.

C. Forfatter- og illustratortregister

D. Emneregister, herunder planter

A. Stedregister

Adelaide, Villa XXX 4-11
 Aldershvile Slotspark XXX 69
 Alling Kloster XXVII 36
 Alnarp XXX 63
 Alperne, Hofmangave XXVIII 8,10,13,14
 Alter Friedhof XXVIII 62,64
 Althaldesleben, Magdedburg (planteskole) XXVIII 6
 Alvildahøj, Hofmangave XXVIII 7
 Amaliehaven XXVII 57
 Andersen, H.C.-Haven XXVII 17
 Andreas Christiansens Have XXVIII 63
 Apistemplet XXX 65
 Arboret, Viborgs IXXX 65
 Arboretet, Hørholm XXXVIII 34, XXX 53
 Arnold Arboretet XXX 52,55
 Arresødal XXVII 26
 Assistens Kirkegård XXVII 55, IXXX 72
 Assistens Kirkegård, Kapellet XXVII 52,55
 Augustenborg Slotspark XXX 68
 Aulestad, Øster Gausdal XXX 70
 Bakkekammen, Holbæk XXVIII 70,71,72
 Bavnehøj, Haveforeningen XXX 31,33
 Beder Gartnerskole XXVII 49,50,IXXX 64
 Beder havebrugsskole IXXX 58
 Bernstorff Slot IXXX 40 XXX 4
 Bernstorff Slotshave XXVII 61
 Bibliotekshaven XXVII 55
 Bispeholmen, Odense Å XXVII 15
 Bochs Kollegium IXXX 81
 Borchs Haandgjerningsskole XXVIII 71
 Borghese, Villa XXX 19-25
 Botanisk Have XXVII 27,55
 Botanisk have, Bergen XXX 70
 Botanisk have, Bologna XXX 20
 Botanisk Have, Gammelholm, Charlottenborg XXVI 25
 Botanisk Have, København XXVII 53 XXVIII 27,31, IXXX 74 XXX 52,53,54,55,63,65,68
 Botanisk museum IXXX 73 XXX65
 Botaniske have, Moskva IXXX 67
 Bramstrup, herregård XXX 69

Breitenburg slotshave XXVI 22
 Brilledammene, Scackenberg IXXX 84,85
 Bryggerens have XXVII 53
 Brændesmark Urtegaard XXVII 32
 Böttigersholm XXVIII 5
 Carlsberg Have XXVIII 31
 Carlsberghaven XXVI 25
 Carlsbergs Æresbolig XXVI 26
 Carlsbergs Æresboligs Have XXVI 25
 Carlsborg XXVIII 25,26
 Cathrinesminde Teglværk IXXX 72
 Charlottenlund Skov XXVIII 34 IXXX 65
 Chelsea flower Show XXX 59
 Christian-Albert Universitet, Kiel XXVII 51
 Christiansen Gården XXVIII 64
 Christiansen Park XXVIII 60,62,63,IXXX 72
 Christiansens Have XXVIII 64
 Clausholm XXVII 36,52 XXVIII 59 IXXX 78
 Collegium Regium IXXX 82
 Cramy's mindesten IXXX 21
 D.T. Poulsen Planteskole XXVIII 31,43
 Danevirke XXX 57
 Danmarks Veterinær- og Jordbrugsbibliotek XXVIII 28
 Dansk Gartnermuseum, Det IXXX 62-64
 Den forstbotaniske Have XXVIII 28,31,34,35,36,37,47 IXXX 65
 Den Gamle By XXVIII 59,66, IXXX 9
 Den kgl. Vet.- og Landbohøjskole XXVIII 56
 Den kgl. Veterinær- og landbohøjskole XXVII 50 XXVIII 27,57
 Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole XXVIII 44,48,49
 Det kongelige Biblioteks have IXXX 74
 Dragsholm XXVIII 61
 Draved IXXX 87
 Draved skov IXXX 82
 Dronning Dorotheas haver, Koldinghus XXVI 21,22
 Dronning Sophie Amalies haver XXX 81
 Dronninggaard XXVII 51
 Dråningholm XXVII 46
 Dumbarton Oaks Research Library and Collection XXX 28
 Dyrehaven XXX 9
 Düsternbrook IXXX 38,40
 Düsternbrook, Planteskolen IXXX 38
 Dänische, Eldana, Greifswald IXXX 42
 Egeskov XXVIII 59
 Egeskov XXX 71
 Egnsmuseet Færggården XXVII 52
 Ejgård XXX 11
 Ejsgaard XXX 5

Eldena, Dänische Wiek, Greifswald IXXX 42
 Elefantapoteket XXX 44
 Elers Kollegium IXXX 81
 Emil Nolde museet IXXX 82,86
 Enebærøde XXVIII 11
 Enghave Parken XXVII 55
 Eremitagealléen XXVII 48
 Erholm XXVIII 12 XXX 71
 Erholm XXX 71
 Eskilsø XXVIII 15,18
 Esrum Kloster XXX 84
 Esrum sø XXVII 48
 Esrum XXVIII 18,19
 Fanø XXVII 33
 fest-auditoriet, kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, Den XXX 64
 fiskerhave, Liseleje XXVII 24
 Flynderupgård XXX 84,85
 Foerstes have, Bornim IXXX 43
 Foerstes, Karl planteskole, Potsdam-Bornim IXXX 42
 forstbotaniske Have, Den XXVIII 28,31,34,35,36,37,47 IXXX 65
 Fransiscanerklostret, Horsens XXVII 36
 Fredensborg Slot XXVII 47
 Fredensborg Slotshave XXVIII 60,67 XXX 64
 Fredensborg XXVI 29,30
 Fredensborg, planer af haven XXVII 47
 Frederiksberg Have XXVII 55 XXVIII 58,70 XXX 64,67
 Frederiksberg Slot XXVIII 60
 Frederiksberg Slot, Kriegers barokhave XXVII 52
 Frederiksberg slotshave XXVII 63
 Frederiksberg XXVI 29
 Frederiksberg, barokhave XXVI 29
 Frederiksberg, have XXX 64
 Frederiksdal IXXX 78
 Frederiksdal XXVII 59
 Frederikshøj, Haveforeningen XXX 68
 Fredriksdal, Helsingborg XXVII 64
 Fredriksdal, Skåne XXVII 62
 Frilandsmuseet XXVII 27 XXX 34,65
 Frimurertårn XXVIII 23,25
 Frimurertårn XXVIII 23,25
 Frydenlund Blomster, Skanderborg IXXX 63
 Frøken Ingers Have, Hofmangave XXVIII 7,8,12
 Fyris Stifts Husmandsskole IXXX 47
 Fyrkat XXVII 19,20,21,22
 Fægårdskaeret, Hofmangave XXVIII 7,8,10,14
 Færggården, Egnsmuseet XXVII 52

- gamle By, Den IXXX 63
 Gammel Estrup XXVIII 59 IXXX 9
 Garnisonhospitalet XXX 46
 Gartenhaus IXXX 39
 Gaunø Slot XXVII 52 XXVIII 59
 Genevieve-kirken, Paris XXVIII 15
 Genevieve-klostret, Paris XXVIII 18,19
 geografiske Have, Den, Kolding XXX 65
 Giardino dell' Uccelliera XXX 24
 Giardino della Meridiana XXX 23
 Giardino di Coltivazione XXX 24
 Giardino Vecchio XXX 22
 Gilleleje XXVIII 30
 Gisdino dell' Uccelliera XXX 23
 Gisselfeld IXXX 84
 Gl. Estrup XXVII 36
 Gl. Estrup, Landbrugsmuseet IXXX 63
 Gl. Holtegaard Museum XXVII 53
 Gl. Holtegaard XXVII 5,6,7,51
 Gl. Holtegaard, Mariehøj XXVII 5,7
 Gl. Kongens Have XXX 69
 Glorup XXVIII 12 IXXX 78 XXX 71
 Goethes Garten Weimar IXXX 43
 Gottorp IXXX 75 XXX 78,81
 Gottorp Slot XXVIII 20,21,25,65
 Gottorp slotshave XXVI 22
 Gram IXXX 87,88
 Gram slospark og museet IXXX 82
 Granpartiet, Hofmangave XXVIII 8,10
 Grotte, Den Trekantede, Hofmangave XXVIII 7,10
 Grundtvigs Højskole, Lyngby IXXX 47
 Grøntorv, Valby IXXX 69
 Gråsten Slot XXX 66
 Gråsten Slotshave XXVII 51,52
 Gråsten, kongelig have XXVII 53
 Gyldenlund XXX 4
 H.C.Andersen-Haven XXVII 17
 Haderslev slotshave XXVI 22
 Hagedsteds have IXXX 51
 Hammershus XXVII 36
 Hammershus XXX 48
 Hampton Court XXVII 5
 Hanerau XXVIII 64,65 IXXX 75
 Havebrugsafdeling XXVIII 40
 Havebrugshøjskole, Vilvorde IXXX 4,18
 havebrugsudstilling i Randers XXVIII 43
 havebrugsudstilling, St. Petersborg XXVIII 44,45
 Haveforeningen Bavnehøj XXX 31
 Haveforeningen Frederikshøj XXX 68
 Havehuset, Frederiksberg Slot XXX 64
 Haveselskabets Have XXVII 57 XXVIII 31
 XXX 64
 Hedeby XXVII 22
 Hellerupgaard XXX 4
 Helligaandshuset XXVIII 55
 Helligaandskirken XXVIII 55
 Henri IV's haver, Louvre XXX 20
 Henrik Smids urtegaard XXVII 32
 Herkules, Kongens Nytorv XXVII 60
 Herkules-pavillonen, Rosenborg Have IXXX 70
 herregårdslandskabet, Hollufgård XXVII 55
 Hesede Planteskole XXVIII 37
 Hesses planteskole, Tyskland XXX 53
 Hindsgavl XXX 71
 historiske haveanlæg, Schackenborg XXVII 55
 Hofmangave XXVIII 5,6,7,13 IXXX 78
 XXX 64,71
 Hofmangaves have XXVIII 5-14
 Holbæk Ladegård XXVIII 70
 Holbæk og Omegn, Museet XXX 44
 Hollufgård, herregårdslandskab XXVII 55
 Holmegård XXX 11
 Holsteinsborg XXVIII 7
 hospitalssalen XXVIII 55
 Humlebæk Hotel XXVIII 50
 Humlebæk Kapel XXVIII 50
 Humlebæk kirkegård XXVIII 47,50,51
 Hyldegård XXX 11
 Hyldegaard XXX 5
 Højer Mølle IXXX 5
 Højer mølle- og marskmuseum IXXX 82,86
 Højris, Mors XXVIII 65,66
 Høkkelbjerg, Museumshaven IXXX 73
 Ibstrup XXX 4
 Ilm-parken, Weimar IXXX 38
 Istedløve XXVIII 63
 Jacobs Høj, Hofmangave XXVIII 7
 Junihaven IXXX 13,15,16
 Jægersborg Alle XXX 4
 Jægersborg, jagtslot XXX 4
 Jönskagården, Paul XXVII 64
 Kalundborg Slotsruin XXVII 36
 Karensminde XXVIII 56,57
 Karmeliterkloster XXVII 36
 Kasteller XXVII 55
 Katrinesminde Teglværk IXXX 6
 Kavalerfløjen IXXX 18
 Kavalerstrædet IXXX 20
 Kerlevan, slottet, Bretagne IXXX 67
 Kew Garden XXVIII 27 XXX 52
 Kgl. Bibliotek XXVIII 66
 kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles have, Den XXX 53
 kinesiske have, Oranienbaum IXXX 41
 Kingscliffe XXX 57
 Kingsmount XXX 57
 Kingston XXX 57
 kirkegård, Nuuk, Den gamle XXVII 53
 Kirkehave, St. Knud, Odense XXVII 17
 Klingenberg Garden XXVIII 60,64
 Klosterhave, Odense XXVII 17
 Knudesøjle XXVIII 24
 Knuthenborg IXXX 71
 Knuthenborg Park XXVII 57 IXXX 74
 Koldinghus slotshave XXVI 21
 Koldinghus XXVI 21
 Kolonihaveforeningen Venner Lyst XXVII 62 XXX 34
 Koloniträdgårdsförbundet, Sverige XXVII 48
 Kongelig Bibliotek, Det XXX 74
 kongelige Biblioteks have, Det IXXX 74
 kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles Bibliotek, Den XXX 74
 kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles have, den XXX 51
 Kongelunden XXX 57
 Kongens Bro XXX 57
 Kongens Have XXVII 27,55 XXX 67
 Kongens have, Kolding XXVI 21,22
 Kongens Nytorv XXVIII 59
 Kongeåen XXX 57
 Kongsdal XXX 57
 Kongskilde XXX 57
 Kongsmark XXX 57
 Kongsted XXX 57
 Kongstrup XXX 57
 Kongsøre XXX 57
 Koop XXVIII 26
 Krapperup XXVII 62,64
 Krathus XXX 5
 Krathusets gartneri XXX 5
 Kriegers barokhave, Frederiksborg Slot XXVII 52
 Krindsen XXVIII 59
 Krøyers Have, Svendborg XXVII 37
 Kulturministeriet IXXX 8
 Kungshat XXX 57
 Kungsör XXX 57
 Kunstakademiets Arkitektskole XXX 15,17
 Kærhave husmandsskole IXXX 47
 Københavns volde XXVIII 69
 Købmandsgård, Holbæk XXVIII 71
 Königshorst XXX 57
 labyrinten, Rosenborg Slotshave XXVIII 65
 Landbohøjskolen XXVIII 28,33,35,40,42,43,47,50,51,58 IXXX 35,82
 Landbohøjskolens Have XXVIII 8,38,68

- landbrugsministeriet XXVIII 44
 Landbrugsmuseet, Gl. Estrup IXXX 63
 Landsgrav, Slagelse IXXX 47
 Landskabsarkitektarnes Riksförbund, Sverige XXVII 48
 Langelands Museum XXVII 52 IXXX 9 XXX 36,71
 Lantbruksuniversitet, Sverige XXVII 48
 Ledreborg Slotspark XXVII 52
 Ledreborg XXVIII 12 IXXX 78
 Lee Valley IXXX 20
 Lerchenborg XXVIII 28
 Lidtgodt, Charlottenlund skov IXXX 65
 Liselund XXVII 26 XXVIII 59
 Liselund-have IXXX 43,44
 Louisenlund XXVII 57 XXVIII 20-26
 Louisesøjlen XXVIII 23,24
 Lundehave, XXVI 22 XXVIII 26
 Læseforeningens Have, Odense XXVII 12,16
 Løgumkloster IXXX 87
 Løve, rosenplanteskole XXVIII 61
 Machern IXXX 38,42
 Machern-haven, leipzig IXXX 43
 Margrethe Kog IXXX 86
 Mariager Kloster XXVII 36
 Mariebjerg, Gentofte XXX 12
 Mariehave XXVIII 24
 Mariehøj, Gl. Holtegaard XXVII 5,7
 Marielyst Strandhotel, parken XXX 18
 Marielysthus XXVIII 23
 Marienborg-have IXXX 43,44
 Marienlyst XXVII 9 XXVIII 26
 Marienwerder, grotten IXXX 41
 Marisyst slotshave XXX 69
 Medaillonhaven, Hofmansgave XXVIII 7,11
 Medici, Villa, haven XXX 19
 Midtsønderjyllands Museum, Gram IXXX 11
 Mikkeltorp IXXX 16
 Minnas Høj, Hofmansgave XXVIII 7
 Morris Arboretum, Philadelphia XXX 55
 Mosaisk Nordre Begravelsesplads XXVIII 68 IXXX 80
 Mosaisk Nordre Kirkegård XXVIII 69
 Mumiegrotte XXVIII 63
 Munke Mølle XXVII 15
 Museet for Holbæk og omegn XXVIII 71
 Muskau, østsachsen IXXX 33,34
 Mynstersvej 2 XXVIII 32
 Møgelstønder kog IXXX 86
 Møntergårdens museum XXVII 13
 Mårslet Landbrugsskole XXVII 49
 Nationalmuseet XXX 65
 Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser XXX 28
 Nes Verk XXX 70
 Nikita botaniske Have, Yalta, Ukraine XXX 54
 Nordisk bro XXVIII 23
 Nordisk hus XXVIII 23
 Nordmandsdalen, Fredensborg XXVIII 67
 Norske Hus XXVIII 59
 Norske Hus, Hofmansgave XXVIII 7,10,11
 Nykøbing Slots haver XXX 81
 Næstved gamle kirkegård XXX 69
 Odense Zoo XXX 12
 Oldemors Dal, Hofmansgave XXVIII 7,11
 Orangeriet, Fredensborg XXVI 30 IXXX 70
 Oranienbaum IXXX 43
 Oranienbaum, kinesiske have IXXX 41
 Ordrup Park XXX 6
 Ordrupgaard XXX 5
 Ordruphøj XXX 5
 Oseberg XXVII 22,59
 osebergfundet XXVII 19
 Peterhof, haven XXVI 23
 Piedmonte, Italien IXXX 67
 Pinetum IXXX 13
 Planterefærdlingsinstituttet Hofmansgave XXVIII 8
 Planteskole, Schäffers IXXX 66
 Pometet XXVIII 59,61
 Pompei XXVII 46
 Postdam IXXX 43
 Postdam-Bornim IXXX 43
 Postdams Neuer garten IXXX 42
 Postholdergårdens Have IXXX 72
 Prästgårdshagen, Östra Sallerup XXVII 46
 Pücklers park IXXX 33
 Ragsholm Slot XXVIII 59
 Rantzaus have, Pløn XXVI 22
 Rantzauske Besiddelser XXVIII 65
 Regensen IXXX 81
 Reichenau, klosteret XXVII 58
 rektorhave, Odense XXVII 13
 Ribe XXVII 21
 Ribe Katedralskoles gård XXX 50
 Ribes Vikinger IXXX 82
 Riksantikvarieämbetet, Sverige XXVII 48
 Riksförbundet Svensk Trädgård og Movium XXVII 48
 Ring Kloster XXVII 36
 Rolighed, lystejeendom XXX 5
 Romerske Hus IXXX 38,39
 Rosenborg XXVIII 27,66 XXX 4
 Rosenborg, have XXVII 34 XXX 64,81
 Rosendal, Hardangerfjorden XXX 70
 Rosenfelt, Schackenberg IXXX 86
 rosenhave, den runde IXXX 13,14
 Rosenhaven, Hellerup Strandpark XXX 18
 rosenhaven, Vodroffsvej XXVI 27
 Rosenholm slot XXVIII 59
 Rosenpartiet, Hofmansgave XXVIII 8
 Roskilde tekniske Skole IXXX 21
 Rousseau's, J.J. første grav XXVIII 63
 rugbrødsbagerens lysthus XXVII 62
 Røj, Schackenberg IXXX 86
 Rågeleje XXVIII 30
 Sanderungård XXVIII 26
 Schackenberg Slot IXXX 71,85
 Schackenberg slotshave XXVII 52 IXXX 82
 Schackenberg XXVII 57 IXXX 78,83,84,86,87
 Schackenberg, Sønderhaven XXVII 55
 Schackenberg, historiske haveanlæg XXVII 55
 Schäffers planteskole IXXX 66
 Sct. Elisabeth Hospital XXX 46
 Sct. Petersborg, Sommerpaladset, haven XXVI 23
 Sektion for Landskab XXVIII 57
 Sjøkaptensgården XXVII 64
 Skanderborg byvold alle XXVII 36
 Skovbrugsafdeling XXVIII 40
 Skovgaard XXX 5
 Skovhaven ved Charlottenlund XXVIII 31
 Skovriderkroen, Charlottenlund skov IXXX 65
 Skrillinge Damgård XXX 30
 Skt. Katharinaklosteret, Sinai XXX 49
 Skt. Petri Kirke IXXX 40
 Solbjerg kirkegård IXXX 68
 Solbjerg Park kirkegård XXVIII 59
 Solbjerg Parkkirkegård XXX 69
 Solvig, Schackenberg IXXX 86
 Sophie Amalienborg IXXX 82
 Sophienholm Museum XXVII 52,54
 Sophienholm XXX 64,66,67
 Sorgenfri slotshave og ark IXXX 74
 Sortebrødre Kloster, Odense XXVII 37
 Sortebrødreklosterets have IXXX 88
 spejl bassin, Fredensborg XXVI 30
 Spejlgrotten XXVIII 62
 Spiegelgrotte XXVIII 64
 St. Andreas kirke, Ordruphøj XXVIII 17
 St. Knuds Kirke XXVII 12
 St. Knuds Kirkehave og Kirkegård XXVII 14
 St. Nicolai Kirken XXVIII 63
 St. Petersborg, havebrugsudstilling XXVIII 45
 Staby Kirke IXXX 65
 Statens Fastighetsverk, Sverige XXVII 48
 Statens Museum for Kunst XXVIII 65

- Staudehaven, Hellerup XXX 18
 Steno Museet, Århus XXVII 32
 Stiftung Seebüll Ada und Emil Nolde, Neukirchen IXXX 86
 Strandparken XXVIII 71
 Strandparken, Holbæk XXVIII 70
 Stuhlske del, Christians Park XXVIII 63
 Stur's Mølle XXVIII 63
 Svanedammen, Schackenborg IXXX 85
 Svastika, Villa, Rungsted IXXX 12-17 XXX 12
 Svenske Villaen XXVII 61
 Søbergs Have IXXX 73
 Søborg slotsruin XXVII 36
 Søllerød Museum XXVII 54
 Soløst, Klampenborg XXX 4
 Sønderborg Slot IXXX 6
 Sønderhaven, Schackenborg gods XXVII 55 IXXX 82,83,84,85
 Tegelhøve, gods XXVIII 21
 Teplices, Dresden-Prag IXXX 43
 Testrup, højskole XXVII 50
 Thorvaldsens Museum IXXX 43 XXX 63
 Tisvilde XXVIII 30
 Tivoli XXVII 61 XXVIII 58 IXXX 70,71
 Tivoli, udstilling XXVIII 44,45
 Tivoli-haven XXX 18
 Tourcoing, Frankrig, havebrugsudstilling XXVIII 41
 Tournai, Belgien, have- og landbrugsudstilling XXVIII 40
 Trekantede Grotte, den, Hofmangave XXVIII 7,10,12
 Trädgårdsanläggningsförbund, Sverige XXVII 48
 Trøjborg slotsruin IXXX 82,87
 Tsarskoe Selo, haven XXVI 23
 Tvilum Kloster XXVII 36
 Tyrks Høj, Hofmangave XXVIII 7
 Tølløse Slot IXXX 4,20,21,22
 Tølløse Slots Efterskole IXXX 22 udstilling i St. Petersborg XXVIII 45
 Udstilling, Tivoli XXVIII 44,45
 Upton Grey, Hampshire IXXX 67
 Uraniborgs renässansträdgård XXVII 46
 Uranienborg XXVII 57 XXVIII 20
 Uranienborg, have XXVI 22
 Valdemar Slot XXX 72
 Valkendorffs Kollegium IXXX 81
 Vallø Park XXVIII 59
 Vallø Slot XXVIII 59
 Ved Stalden, Charlottenlund skov IXXX 65
 Veitshöchheim, Würzburg XXVII 5
 Veng Kloster XXVII 36
 Venners Lyst, Kolonihaveforeningen XXVII 62 XXX 33,36,37
 Versailles Slotsparken XXX 63
 Versailles XXX 59,60,65
 Versailles-slottet XXX 74
 Vestre Kirkegård XXVIII 69
 Veterinærskolen, Amager IXXX 65
 Viborgs arboret, Charlottenlund skov IXXX 65
 Viken XXVII 62
 Villa d'Este XXVIII 58
 Villa Svastika, Rungsted IXXX 12-17 XXX 12
 Vilvoorden, Belgien XXVIII 17
 Vilvorde Kursus Center IXXX 21
 Vilvorde Roskilde Tekniske Skole IXXX 21
 Vilvorde XXVII 50 XXVIII 17 IXXX 4,18,19,20,21,22,47
 Vilvorde, Charlottenlund XXX 5,16
 Vilvorde, Tølløse slot IXXX 18-22
 Vilvorde's annex i Ejby IXXX 22
 Visborggård XXVIII 12
 Voer Kloster XXVII 36
 Vollerup IXXX 6,7
 Vordingborg Slotsruin XXVII 36
 Vrams Gunnarstorp XXVII 62,63
 Wilhelmminde, mindsten XXVIII 23
 Wörlitz IXXX 38,42,43
 Zoologiske Have, København XXX 65
 Æbelholt Kloster XXVIII 16 XXX 63
 Æbelholt XXVIII 15,18,19
 Øm Kloster XXVII 36,37
 Øm XXVII 22
 Øregaard XXX 4
 Øregaardsparken XXVIII 58
 Ørstedparken XXVII 55 IXXX 70
 Østhaven, Schackenborg IXXX 86
 Østre Anlæg XXVII 55
 Øvedskloster XXVII 46
- B. Navneregister, omtalte personer, citerede bøger osv.**
- Abbed Vilhelm XXVIII 15,16,17,18,19
 Abel, Jette XXVI 30 IXXX 11
 Absalon XXVIII 15,18
 Adesina, S.K. XXX 56
 Aepfler, G. IXXX 43
 Ahm, Leif XXVII 53 XXX 67
 Ahrendt, D. IXXX 43
 Alberti, Minister XXX 11
 Albertsen IXXX 50
 Aldrovandini, Ullise XXX 20
 Aleksander III XXVIII 42
 Alexandra, Prinsesse XXX 65
 Allinger, G. IXXX 40
 Als, Erik XXVII 61
 Alstrup, E. IXXX 46,59
 Amalie, Charlotte, Dronning XXVII 59
 Amnitzbøll XXX 84
 Andersen, A. XXX 18
 Andersen, Aksel XXX 12,17,18
 Andersen, Egede IXXX 53,54,55
 Andersen, H. IXXX 22
 Andersen, H.C. XXVII 12 XXVIII 69
 Andersen, H.N. XXVII 5
 Andersen, Henrik IXXX 21
 Andersen, I.N. XXVIII 19
 Andersen, Kjeld, Apoteker XXX 46
 Andersen, Tage XXVIII 59,61
 Andersen, Troels XXVII 44
 Andersen, Ågot Bryde XXX 84
 Andersson, Sven-Ingvar XXVII 55
 Andreasen, Einar XXX 11
 Andreasen, Ole XXVI 26
 Aristoteles XXVII 32
 Arnklit, F. XXX 56
 Averdieck, F.-R. XXVII 43
 Ayers, G.S. XXX 56
 Ayers, S. XXX 56
 Back, Birgit Møller IXXX 72
 Baggesen IXXX 42
 Baggesen, J. IXXX 38
 Bailey, L.H. XXVII 43
 Bang, B. XXVIII 50
 Bang, Inge Hofman XXVIII 8
 Bang, J. Aa. H. XXVIII 13,14
 Bang, Jacob Aall Hofman XXVIII 8
 Bang, N.E.H. XXVIII 14
 Bang, Niels Hofman XXVIII 6,7,8
 Baumann, Poul XXX 14,17
 Baumann, Povl IXXX 12
 Beales, Peter XXVIII 58
 Bean, W.J. XXX 56
 Bech, Axel XXX 10
 Bech, Ebbe XXVII 53
 Bech-Andersen, Jørgen XXVII 53, 59, 60
 Bechstedt, Johan Casper XXVIII 22
 Becker, G. XXVIII 30
 Behre, Karl-Ernst XXVII 23
 Benedict-Møller XXVIII 51
 Bengtsson, A. IXXX 59
 Bennet XXVIII 51
 Benson, Lionel IXXX 67
 Bentsen, Ivar XXVIII 71 XXX 17
 Bentzien, J.A. IXXX 30,34,37
 Berg, Johs. XXX 15
 Bergmann, J. XXX 17

- Bergmann, Jacob XXX 18,18
 Bering, Erik XXVII 51
 Bernstorff, J.H.E. IXXX 40
 Bing, Erik Henriques XXVIII 68,70 IXXX 80
 Bing, Jacob Herman XXVIII 69
 Bissen XXVIII 63
 Bissen, N. XXVIII 47,52
 Bjarke, Lotte XXVIII 61
 Bjørn, C. XXVIII 52
 Bjørn, Claus IXXX 74
 Bjørn, Else XXX 66
 Bjørneboe, Thor XXX 69
 Bjørnson, Bjørnstjerne XXX 70
 Blach, J. IXXX 59
 Blach, Johs. IXXX 45
 Block, H.R. IXXX 37
 Blumensaadt, Peter XXVIII 70
 Bobé, L. XXVIII 14
 Boccacios XXVII 58
 Bochorakova, H. XXVII 45
 Boldsen, I. XXVII 45
 Bondebjerg, Klaus XXVII 52
 Borghese Scipione, Cardinal XXX 22
 Borup, H. XXX 18
 Borup, Lars XXX 16
 Bosisio, E. XXVII 43
 Boullée, E.L. XXVIII 63
 Boye, G. IXXX 37
 Boysen, Julie Bolette XXVIII 57
 Bracken Books IXXX 37
 Brande, Edvard XXVIII 69
 Brande, Ernst XXVIII 69
 Brande, Georg XXVIII 69
 Brandt, G.N. XXVII 9, 46, 57 IXXX 12,15,16,17,40,43 XXX 5,10-18
 Brandt, Gerda XXX 14
 Brandt, P. IXXX 22
 Braun XXVI 21,22
 Bredsted, H.C. IXXX 48
 Bretschneider, E. XXX 51
 Brickell, C. IXXX 37
 Brimer, L. XXVII 43
 Brimer, Leon XXVIII 56
 Brostrøm XXVIII 43,44 IXXX 73
 Brostrøm, C.J. XXVIII 44
 Bruun, A. XXVIII 15,28,29,30,37,48,52
 Bruun, J.J. XXVII 5, 6, 7, 8
 Bruun, S. XXVIII 19 IXXX 44
 Brzosko, W.J. XXVII 45
 Brøndegaard XXX 73
 Brøndegaard, V.J. XXVII 43
 Bundsen, Axel XXVII 57 XXVIII 26, 62, 63
 Burghsdorfs IXXX 41
 Busks, J. XXVIII 49
 Butvar, R. XXVII 43
 Buzuk, G.N. XXVII 43
 Bülow, Johan XXVIII 26
 Böckmann, Matthias XXVII 59
 Børgesen, F. XXVI 25
 Baagøe, J. IXXX 59,60
 Caccini, Matteo XXX 20
 Caetani, Francesco XXX 21
 Calmette IXXX 41,42,43,44
 Calmette, Antoine de la XXVII 26 IXXX 39
 Carl af Hessen, prins XXVIII 20,21,22,23,24,25,26
 Carlsen-Skiødt, J.C.A. XXVIII 53
 Carstensen, C. IXXX 84
 Carter, T. IXXX 37
 Caus, Salomon de XXX 74
 Chevallier, Andrew XXVIII 61
 Chien, T. XXVII 43
 Chr IV IXXX 82 XXX 81,83
 Chr VI XXVI 29
 Chr. III XXVI 21
 Christen, Hanne Gabel XXX 68
 Christensen jun., Andreas XXVIII 63
 Christensen, Ane Sophie Marie XXVIII 47
 Christensen, Anette Lindegaard XXX 69
 Christensen, Annie XXVIII 60,64,65 IXXX 76 XXX 65,67,73,81,82,83
 Christensen, Birger XXX 11
 Christensen, Bjarne XXVII 61
 Christensen, C. XXVIII 53
 Christensen, Ejner IXXX 53
 Christensen, Hans XXX 11
 Christensen, Holger XXX 6,11
 Christensen, Leif G. XXVIII 55,56
 Christensen, Peter Thorming XXVII 54
 Christian 4., Kong XXX 65
 Christian II XXX 39
 Christian IV IXXX 28 XXX 4
 Christian IX XXVII 54 XXVIII 25 XXX 5
 Christian VI XXVII 47
 Christian VII's søster XXVIII 20
 Christian, prins XXVIII 25
 Christian, VIII XXX 5
 Christiansen XXVII 57
 Christiansen, Andreas sen. und jun. XXVIII 64
 Christiansen, Andreas XXVIII 26
 Christiansen, Leo IXXX 8,9
 Christiansen, M. Skytte XXVII 43
 Civitas Orbis Terrarum XXVI 21
 Clarke, D.L. XXX 56
 Classen, C.F. XXVIII 25
 Classen, J.F. XXVII 26
 Clemen Jensen IXXX 35
 Clodius XXX 78,79
 Cock-Clausen, Søren IXXX 37,73,75,76 XXX 67
 Coffin, David R. XXX 25
 Cohen, M.I. XXVIII 69
 Colombo, M.L. XXVII 43
 Conan, Michel XXX 28
 Conrad Nellesmann IXXX 30,35
 Cordes-Vollert, D. XXVIII 64
 Cramy, Paul XXVIII 17
 Czar XXVIII 38,39
 czaren XXVIII 45
 d'Arenberg, Charles XXX 20
 Dahlerup, V. IXXX 60
 Dalgas XXX 8
 Dalskov, Alexander XXVIII 46, 53
 Damsholt, Hanna XXX 63
 Daniell, W.E. XXX 51
 Dansk Økonomisk Plantelære og Flora
 Danica XXVIII 7
 Danske Slotte og Herregårde II XXVIII 6,9
 Davies, R.A. XXVII 43
 de Hunt, J. XXVII 11
 de Jong, E. XXVII 11
 de la Calmette, Antoine IXXX 39
 de Thurah, Laurids XXVII 11
 Deichmann, A. XXX 11
 Deichmann, A.V. IXXX 60
 Deichmann, Albert XXX 11
 Deichmann, E.M. XXX 10,11
 Detraz IXXX 43
 Dioscorides XXVII 32
 Dirckinck-Holmfeld, Kim XXVII 56
 Ditt, M.A. XXX 56
 Ditlevsen, Suzanne Eben XXVII 53, 54
 Dode, L.A. XXX 51
 Dorothea, Sachsen-Lauenburg XXVI 21
 Dostal, J. XXVII 45
 Dronning Dorothea XXVI 21
 Dronning Ingrid IXXX 19
 Durin, Nicholas XXVII 55
 Dwinger, Jonna XXVII 54
 Dybdahl XXVIII 30
 Dybdahl, J.A. XXVIII 27,28
 Dysse, V. XXX 11
 Ebbesen, Jeanette Sporleder IXXX 69
 Edda, den ældre XXVII 22
 Edinger, K. XXVII 31
 Elberg, havebrugskandidat IXXX 47
 Elers, Jørgen IXXX 81
 Eli, Margrethe XXVII 52
 Elias, Norbert XXX 36

- Elling, C. IXXX 44
 Elling, Christian IXXX 39
 Ellinger, O. XXX 81
 Elstrøm, Erik O. IXXX 64
 Emil Nolde IXXX 87
 Encke, B. IXXX 37
 Englund, Heidi XXX 67
 Englyst, Svend IXXX 20
 Erichsen, John IXXX 73,74
 Erik (klougart) XXVII 50
 Ernst, Johan Conrad IXXX 81
 Errboe, Birger XXX 11
 Erstad, Troels XXX 11,17,18
 Erstad-Jørgensen, E. XXX 16,18
 Essen, M. von IXXX 37
 Evelyn, John XXX 22
 Evensen, Alexander IXXX 53,54,55
 Falck, grosserer XXX 84
 Fearnley-Whittingstall, Jane XXX 68
 Feldsted, Jørgen XXVIII 58
 Fellmann, Evert XXX 44
 Ferrari, Giovanni Battista XXX 21
 Festisov, A.A. XXVII 43
 Fischer, Vilh. XXVIII 71
 Fisker, Kay XXX 17
 Fjelstrup, Libbie XXVIII 61
 Fjord, N.J. XXVIII 27
 Flindt, H.A. XXVI 25 XXVIII 7,8,70,71 IXXX 73
 Floris, Lene XXVII 31 XXX 66
 Floryan, Margrethe XXVI 23 XXVII 53
 Foerster, Karl IXXX 40,43,44
 Fogtdal, Søren IXXX 73
 Fonnesbech, M. XXVII 43 XXVIII 68 XXX 56
 Fougereux, Pierre Jacques XXX 60
 Fr IV XXVI 29
 Fr V XXVI 29
 Fr. III XXX 81
 Frederik IV XXVII 47 XXVIII 67 IXXX 39
 Frederik V XXVII 47 XXVIII 67
 Frederik VI XXVIII 25
 Frederik, Kronprins XXVIII 24,25,26 XXX 63
 Frederiksen, Carl XXVII 26
 Frederiksen, fiskerfamilie XXVII 24,25
 Frederiksen, H.C. XXX 15
 Frederiksen, Kamilia Walsøe XXX 67
 Frederiksen, L.H. IXXX 50,60
 Frederiksen, Marie XXVII 26
 Frederiksen, Søren IXXX 85
 Frederiksen, Viggo XXVII 26
 Friederich von Kaup XXVIII 22
 Fries, M. XXVII 44
 Friis, Frederik F. XXVIII 71
 Friis, Ib XXX 65
 Friis, Lars XXX 67
 Frost, Katarina XXVIII 59
 Fægri, Knut XXVII 19, 23
 Gabay, Ernest De XXX 60
 Gad, Emma IXXX 23
 Gahl, Bjørn Westerbeck XXVII 54
 Gardens of the Tsars XXVI 23
 Garner, Holger XXVII 18, 22, 23, 43
 Gellert, M. XXX 56
 Georg Georgsen IXXX 35
 Georgsen, Georg XXX 18
 Gerckens, R. XXVIII 26
 Germain, Grev Sains XXVIII 23
 Gessner IXXX 42
 Glavind, Aage, IXXX 64
 Glodius, Johan XXX 79
 Godwin, H. XXVII 44
 Goethe IXXX 39,40,42
 Goethe, Wolfgang von IXXX 38
 Goldschmidt, Meir XXVIII 63
 Gorm, kong XXX 57
 Gorfredsen, L. XXX 11
 Gram, Hans XXVIII 33
 Gram, K. XXVII 44
 Grandjean, Austin XXVIII 67
 Gregersen, J. XXVIII 51
 Gregersen, Jens XXVII 55
 Grigorjeva, K. XXVII 44
 Grunds, J.G. XXVIII 67
 Grundtvig XXVIII 17
 Gustavsson, Lars-Åke IXXX 74
 Gyldenstjerne XXVII 64
 Gyllenstierna XXVII 64
 Hage, A. IXXX 48
 Halding, Helle XXX 65
 Haller IXXX 42
 Hamann, Ole XXX 68
 Hamler, F. XXVII 44
 Hanmer, Thomas XXVIII 65
 Hans Rasmussen Blocks IXXX 25
 Hans, Kong XXX 4
 Hansen, Bernhard XXX 10
 Hansen, C. XXVIII 27-54 IXXX 50
 Hansen, Carl XXVIII 27-54
 Hansen, Caroline Marie Vilhelmine Sophie XXVIII 47
 Hansen, Caroline XXVIII 47,48
 Hansen, Chr. IXXX 55
 Hansen, E.F. XXX 84
 Hansen, H.A. IXXX 60
 Hansen, H.O., Tomatkongen IXXX 20
 Hansen, Harry A. IXXX 49
 Hansen, Henny Harald XXX 49
 Hansen, Herluf Hofman XXVIII 8,9
 Hansen, Jacob IXXX 58
 Hansen, Jesper XXVII 55
 Hansen, K. XXVII 44 IXXX 37
 Hansen, Melchior XXX 11
 Hansen, Michael August XXVIII 27
 Hansen, O. Høgh XXVIII 70,71
 Hansen, Peter Nordskov XXX 69
 Hansen, Schjerup, Jens XXVI 21,22
 Hansen, skomager IXXX 47
 Hansen, Sven XXX 11,18
 Hansen, V. Fabricius IXXX 7 XXX 17
 Hansmann, W. XXVII 11
 Harild, J.A. XXVII 44
 Harpestreng XXVII 21, 42, 44
 Harpestreng, Henrik XXVII 32
 Harpestræng, H. XXVII 23, 44
 Harsdorff, C.F. XXVIII 62
 Hartley, T.G. XXX 56
 Hartmann, J.B. IXXX 44
 Harvey, John XXX 81
 Haugstrup, Johannes XXX 11
 Hauschild, Louis XXVIII 44,45, 53
 Hausvater IXXX 41
 Hauxner, Malene IXXX 17, 44,74
 Hayden, Peter XXVIII 64,65
 Heiberg, Johanne Louise XXVIII 69
 Helbæk, Hans XXVII 19, 20, 23
 Hellmann, Helle IXXX 73
 Helweg, L. XXVIII 28,53
 Helweg-Møller, B. XXVII 17
 Hemsley, W.B. XXX 51
 Hendeliowitz, Jens XXVI 29
 Henningsen, L.N. IXXX 59
 Henningsen, Poul XXX 15,18
 Henrik, prins XXVII 52
 Henriksen, gartner, Sall IXXX 63
 Henriksen, P. IXXX 49
 Henry, A. XXX 51
 Herholdt, J.D. XXVII 44
 Hesse XXX 75,76,77,79
 Hesse, Heinrich XXX 74,77,78,79
 Hildebrandt, Edel IXXX 74
 Hippokrates XXVII 20
 Hirschfeld, C.L.L. XXVIII 25 IXXX 40,41, 42
 Hirschsprung, A.M. XXVIII 70
 Hjelmqvists, Hakon XXVII 19, 20, 21
 Hobhouse, P. IXXX 37
 Hobhouse, Penelope XXVII 11,58
 Hoff, Anette XXVIII 61
 Hoffmann, C. IXXX 48
 Hofman Bang, Inge XXVIII 8

- Hofman Bang, Jacob Aall XXVIII 8
Hofman Bang, Niels XXVIII 6,7,8
Hofman Hansen, Herluf XXVIII 8,9
Hofman, Niels de XXVIII 5
Hogenberg XXVI 21,22
Hollesen IXXX 20
Holmboe, J. XXVII 23
Holstein, Johan Ludvig XXVII 52
Holten, Niels Erik IXXX 73
Holtzbecker, Hans Simon XXVIII 65
Homemann, J.W. XXVIII 7
Hornung, Peter M. XXX 67
Hultén, E. XXVII 44
Hunt, J. de XXVII 11
Hussain, R.A. XXX 56
Højer, Th. IXXX 58
Højrup, Ole XXX 29
Ifversen, Karsten R.S. XXVII 54
Ingemann XXVIII 17
Ingemann, V. XXX 5
Ingrid, Dronning XXVIII 67 XXX 66
Ingwersen, Ingwer XXX 11
Ipsen, J.A.V. XXX 44
Ipsen, S.C.W. XXX 44
Iselin, Anna Catherina Elisabeth XXVII 26
Isikov, V.P. XXX 56
Jacob Aall Hofman Bang XXVIII 8
Jacobsen, Arne XXVIII 61
Jacobsen, Hans IXXX 64
Jacobsen, I.C. XXVI 25
Jacobsen, Jacob XXVI 30
Jacobsen, Maria XXVIII 60 XXX 69
Jacobsen, Niels XXX 47
Jacobsen, Paul le Fevre IXXX 88
Jacobsen, Vagn IXXX 12,16
Jacobsen, Zenia IXXX 16
Jardin, J.J. XXX 4
Jardin, N.H. XXVIII 67
Jekyll, Gertrude IXXX 67
Jensen, C. IXXX 51
Jensen, C. Martin IXXX 58
Jensen, Chr.M. IXXX 58
Jensen, Clemens XXX 6,9,11
Jensen, E.V. XXVII 31
Jensen, H.N. XXX 56
Jensen, Hans Arne XXVII 19, 20, 23, 44
Jensen, Hans XXX 4,11
Jensen, Jeppesine XXVIII 47
Jensen, Karsten R. IXXX 64
Jensen, Kristine XXVII 51
Jensen, Martin IXXX 54,55
Jensen, Niels XXVII 53, 62
Jensen, O. XXVIII 53
Jensen, Ole XXVIII 47
Jensen, Ole Aaboe IXXX 64
Jensen, V. IXXX 22,37
Jensen, Vald. XXVII 50 XXVIII 17 IXXX 18,19,20,22
Jensen,s søn, Chr. F., købmand IXXX 47
Jenssen, J. IXXX 55
Jessen XXVII 18
Jessen, K. XXVII 44
Jessen, Knud XXVII 19, 23
Joachim, Prins IXXX 71
Johansen, Poul Pilgaard IXXX 73
Johnson, H. IXXX 37
Jordan, Mark XXVI 21
Juhl, Mogens IXXX 88
Junggreen, I.P. IXXX 86, 87
Just, I.D. XXVII 44
Justesen, Marianne XXVII 53
Juil, Leif IXXX 64
Jørgensen, Axel G. XXX 18
Jørgensen, G. XXVII 31
Jørgensen, Richard IXXX 62
Kalkar, C.A.H. XXVII 13
Kamphøvenet, B. XXVIII 37
Karberg, Ulrik XXVII 55 IXXX 82,88
Karen Platt IXXX 37
Katherina den Store XXVI 23
Kazarinova, T.A. XXVII 44
Kern, Kristine XXX 66
Kerte, Jens XXX 68
Kiær, E. IXXX 60
Kiær, Eigil XXX 18
Kjærgaard, Thorkild XXX 68
Klingenberg, P. XXVIII 65
Klingenberg, Paul XXVIII 64,65 IXXX 75
Klingenberg, Paul, d. yngre XXVIII 66
Klixbøll XXX 18
Klopstock IXXX 42
Klougart, Asger XXVII 49, 50
Klougart, Niels XXVII 49
Klæsøe, Iben Skibsted XXVIII 61
Knox-Seith, Elizabeth XXVIII 55
Knudsen, Anne IXXX 72,73,74
Knudsen, Camilla XXVII 55
Knudsen, H. IXXX 60
Knudsen, Hans IXXX 47
Knudsen, Knud Lausten IXXX 87
Knudsen, Meta IXXX 73
Knudsen, Aage IXXX 18,20,21
Koch, Otto IXXX 62
Kofod, H.C. IXXX 60
Kofod, H.C. IXXX 47,57,60
Komerup, J. IXXX 49
Korsmo, S. XXVII 44
Kortzau, Ole IXXX 77
Krieger, J.C. XXVIII 67
Krieger, Johan Cornelius IXXX 81
Kriger XXVI 29
Kristensen, H.K. XXVII 45
Kristensen, Marius XXVII 42, 44
Kristensen, Michel M.H. XXX 67
Kristensen, Orla XXX 18
Kristensen, Øvli XXVII 50
Kudrjavtsov, F.D. XXVIII 42
Kurochkin, E.I. XXVII 43
Kvam, Anders XXX 70
Kvernød, Ann Britt IXXX 74 XXX 63
Køster, F. IXXX 56
Landsberg, Sylvia XXVII 48
Lange XXVIII 15
Lange, A. XXVIII 19,53 IXXX 44
Lange, Chr. C.A. XXVII 18, 23
Lange, Christian XXVII 18
Lange, J. XXVII 44 XXVIII 14,53 IXXX 37
Lange, Johan XXVI 25 XXVII 23, 61, 62, 63
XXVIII 27, 37 IXXX 24,34,76,83,88 XXX 38,47,48,49,51,66,81
Langebek, Jacob XXVIII 18
Langkilde, Eywin XXVIII 60
Langkilde, Olav XXX 11
Larsen, C.N. IXXX 60
Larsen, G.S. XXVIII 28,53
Larsen, H. IXXX 60
Larsen, Hans IXXX 53
Larsen, Jørn XXX 63
Larsen, Max IXXX 50
Larsen, P. IXXX 60
Lassen, Kristine Kløve XXX 69
Lauridsen, Inger IXXX 72
Laursen, Bodil Busk IXXX 74
Lavater, Casper XXVIII 22
Ledoux, C.L. XXVIII 63
Leer, Birgit XXVII 54 XXX 85
Leverenz, J. XXX 56
Levy, Frederik XXVIII 69
Liepins, A. XXVII 45
Lind, J. XXVII 44
Lind, Jens XXVII 18, 23
Lind, Olaf XXVII 54
Lindholt, Arne Stouenborg XXVII 55
Linné XXVIII 64
Lohninger, A. XXVII 44
Lotte, E.G. XXVII 14
Loudon, J.C. XXVII 58
Loudon, John Claudius IXXX 27
Louis XIV XXX 60

- Louise, dronning XXVII 61
 Louise, prinsesse XXVIII 20,21,26
 Lund, Annemarie XXVII 56, 57
 Lund, C.F. IXXX 60
 Lund, Hakon XXVII 47 XXX 81
 Lund, Søren Robert XXVIII 58
 Lund-Andersen, Kirsten XXVIII 67
 Luther IXXX 41
 Lyksborg XXVIII 25
 Lütken, C. XXVIII 54
 Lyttkens, A. XXVII 42
 Løjtnant, Bernt XXVII 18, 45, 54, 55
 Løvegal, E. XXVII 45
 Madsen, A. XXVIII 54
 Madsen, Andreas XXVIII 15,46
 Madsen, Marius IXXX 58
 Majen, Dorothea Frederikke XXVIII 27
 Malling, V. XXX 17
 Mann, Johan IXXX 72
 Mansa, J.L. XXVIII 26 IXXX 41
 Marchner, Jakob IXXX 72
 Margrethe, Dronning XXVIII 67 XXX 64
 Maria XXVII 46
 Mariboe, C. XXVIII 54
 Marie XXVII 5 IXXX 82
 Marie, dronning XXVIII 24
 Marie, prinsesse XXVIII 24,26
 Mariegaard, Helge IXXX 73
 Marion, Margita XXVII 49
 Martel, Karl XXX 57
 Masson, Georgina XXX 19,20,25
 Mathiasen, Hans Olsen XXVII 54
 Matthiesen, C. IXXX
 48,49,51,52,57,58,60,61
 Mauritzen, Jette IXXX 88
 Mawrey, Gillian IXXX 67
 Mawrey, Richard IXXX 68
 Mazell, H. XXVII 45
 Melchior, Dorothea XXVIII 69
 Melkier, S. IXXX 22
 Merian, Maria Sibylla XXVIII 66
 Messerschmidt, Thomas XXVIII 60,62,64
 Meulengracht-Madsen, Jens XXX 65
 Meyer, R. XXVIII 54
 Mitchell Beazley IXXX 37
 Moe, Dagfinn XXX 70
 Molbech, C. XXVII 42 IXXX 42
 Montelatici, D. XXX 22
 Moresco XXX 6,8
 Moresco, Carl XXX 9,10
 Moresco, Jacob H. XXX 8,9,11
 Moresco, Jacob Heinrich XXX 5
 Moresco, Maximilian XXX 5
 Mortensen, Jens Øster IXXX 74
 Mortensen, Skrillinge Damgård XXX 30
 Mosegaard, Hans IXXX 22, 49
 Motz, J.H. XXVIII 21
 Munck, Elly XXVII 29, 31
 Munck, Sv. XXVII 29, 31
 Munk, Harald XXVIII 72
 Munkegaard, R. IXXX 58
 Müller, O.F. XXVII 45
 Münchhausen IXXX 41
 Münter IXXX 40
 Mürsch, Judy XXVI 27
 Mærsk, Chr. XXVIII 44
 Møller, A.P. IXXX 74
 Møller, C.F. XXX 17
 Møller, Henrik Sten XXVII 55 IXXX 73
 XXX 66
 Møller, Jette Dahl XXVII 53
 Møller, Jonas XXVII 54
 Möller, Lotte XXVIII 60
 Møller, Povl Bruun IXXX 22
 Møller, V. Irgens IXXX 22
 Møller-Holst, E. XXVII 45
 Mørk, Ebbe XXX 67
 Nathaniel Bagshaw Ward IXXX 26
 Nebelong, N.S. XXVI 25
 Nedergaard, Hanne IXXX 73
 Nellemann IXXX 34
 Nellemann, C. IXXX 37
 Nicolaisen, Å.L.A. XXVIII 54
 Niels de Hofman XXVIII 5
 Niels Hofman Bang XXVIII 6,7,8
 Nielsen P. IXXX 50,51
 Nielsen, A.J. IXXX 55,56
 Nielsen, Anders IXXX 52
 Nielsen, Edv. IXXX 52
 Nielsen, H. IXXX 22
 Nielsen, Hans IXXX 11,57
 Nielsen, Knud XXVIII 66
 Nielsen, Lene Skaarup XXX 69
 Nielsen, N.J. IXXX 55
 Nielsen, P.C. XXVIII 54
 Nielsen, Svend J.F. XXX 85
 Nikolaj den Anden XXVIII 39
 Ninka XXX 66
 Nordqvist, Jørgen XXX 47
 Norvin, W. XXVII 17
 Nôtre, André Le XXX 59,60,61,65
 Nowicky, J.W. XXVII 45
 Nyeland, Stephan IXXX 19,22 XXX 5
 Nykjær, Mogens XXVIII 58
 Nyland, Stephan XXVIII 16,17,18,19
 Næser, Dennis Georg XXVIII 57
 Nørby, Ghita XXVII 53
 Nørgaard, Lise IXXX 72
 Nørgaard, Niels IXXX 16
 Nørgård, Niels XXX 10
 Nørgaard, P.G.O. XXX 66
 Nørregård, Jens XXVII 50
 Nørregård-Nielsen, Hans Edvard XXVII 54,
 55
 Ohlsens, J.E. Enke XXX 40,43
 Ohwi, J. XXVII 45
 Olesen, A. XXVII 45
 Olesen, Anemette IXXX 72,73,78,79
 Olesen, Peter XXVII 55
 Olesen, Th. XXX 12
 Olrik, H. XXVIII 19
 Olrik, Hans XXVIII 15,17,18
 Olsen, Anemette XXX 72,73
 Olsen, Bernhard XXVII 27
 Olsen, C.J. XXVIII 44
 Olsen, Ib Asger XXX 68
 Olsen, Jens Peter XXVIII 60
 Olsen, P.E. IXXX 46,59
 Oppenheim, Albert XXVIII 69
 Paludan IXXX 36, 37
 Paludan, H.K. IXXX 37
 Paludan, Hother IXXX 22,36
 Paludan, Marie-Louise IXXX 72,73,74 XXX
 67
 Pape, Rebekka XXX 68
 Pasteur, Louis XXVIII 47
 Paulli, Simon XXVII 20, 54 XXX 71
 Paulova, J. XXVII 45
 Paulsen, J. XXVIII 26
 Pavord, Anna XXX 68
 Pedersen IXXX 55
 Pedersen, A. XXVIII 19,54 IXXX 61
 Pedersen, C. XXVIII 54
 Pedersen, Christiern XXVII 23
 Pedersen, H. XXX 11
 Pedersen, Marie XXX 45
 Pedersen, Marius XXVIII 71,72
 Pedersen, Mikkel Venborg XXX 68
 Pedersen, Susanne Renée XXVII 55
 Permin, Karen XXVII 55 XXVIII 60
 Perotto, Bernardo XXX 74
 Perring, F.H. XXVII 45
 Peter den Store IXXX 67 XXVI 23
 Peter, Czar XXVIII 21
 Petersen, Bent IXXX 50
 Petersen, Chr. XXVIII 30
 Petersen, O.G. XXVIII 35,36
 Petersen, Steen Estvad IXXX 73,77,78
 Petersen, Søren Ryge XXVII 55 XXVIII

- 60,61 XXX 66
 Pexla, EirikR XXX 57
 Phytologum, Theodorum XXX 74
 Platt, K. IXXX 37
 Plum, Lisbeth XXVII 53
 Pohl, Eva XXVII 53
 Poll, Sonja XXVIII 60
 Pommeren, Erik af XXX 4
 Pontopidan IXXX 83
 Poulsen, B. XXVIII 51
 Poulsen, D.T. XXVIII 43,44,50,54
 Poulsen, Erik Kalsgaard XXX 36,37,67
 Prytz, C.V. XXVIII 37,54
 Puggård XXX 9
 Pückler, prins IXXX 33
 Pückler-Muskau, prins IXXX 34,35
 Pückler-Muskau IXXX 44
 Puetges, Henriette XXVIII 69
 Paarmann XXX 81
 Raman, Marie Isabella XXVIII 17
 Ramée, J.-J. XXX 4
 Rantzau IXXX 87
 Rasmussen, Anka XXX 10
 Rasmussen, Carl Jacob XXX 84
 Rasmussen, Christina Wåge XXVIII 57
 Rasmussen, Mona XXX 29,30
 Rasmussen, N.P. IXXX 48
 Rasmussen, P.E. IXXX 15,17
 Rasmussen, Steen Eiler XXX 14,17,18
 Rasmussen, Jens V. IXXX 64
 Rave, P.O. IXXX 43
 Ravn, Helle XXX 36,38,67,71
 Redlefsen, E. XXVIII 64
 Rehder, A. XXX 56
 Reich, J. XXX 56
 Rem, Mette XXVIII 61
 Reventlow, L. IXXX 61
 Riedel, W. IXXX 49
 Rieffesthal, P. XXVII 13, 14
 Risum, J.N. XXVIII 66
 Robin, Jean XXX 20
 Robinson, D.E. XXVII 44, 45
 Rodahl, Kurt IXXX 77
 Rosenkjær, Hans N. XXVII 19, 23
 Rostrain, Aurélie XXX 60
 Rostrup, E. XXVII 19, 23 XXVIII 28,37
 Rostrup, Ove XXVII 23
 Rothe, Tyge XXVI 25 XXVIII 28 IXXX 48
 Roussell, Aa. IXXX 44
 Ryvarden, L. XXVII 45
 Røn, Gitte Kidmose XXVIII 66
 Rønø, J. IXXX 51
 Rösch, M. XXVII 45
 Raae, Wisti IXXX 11
 Salomon XXVII 46
 Salvesen, Per Harald XXX 70
 Sandberg, L. XXX 17
 Sankt Stanislav XXVIII 39
 Sarauw, Georg FL. XXVII 19, 23
 Saxo XXX 57
 Scavenius, Bente XXVIII 60,67
 Schack, Brockenhus IXXX 87
 Schack, Hans IXXX 83,84
 Schack, Sophie Dorthe IXXX 87
 Schierbeck, Ole XXVIII 61
 Schinkel, K.E. XXVIII 63
 Schiøtz, Th. XXVII 15
 Schlegel, Fritz XXX 17,18
 Schmidt, S. IXXX 50
 Schmidt-Nielsen, Bent XXX 47
 Schmitz, J. IXXX 37
 Schrøder, Jørgen XXVII 55
 Schubert, Ingrid A. XXX 80
 Schubert, Ingrid IXXX 75
 Schul, J. IXXX 37, 77
 Schul, Jane XXX 47
 Schumacher, C.F. XXVII 45
 Schwanenflygel, Emil XXVII 16
 Schönher, Torben XXX 63
 Segre, Ada XXX 22,25
 Sehested, H. IXXX 61
 Seidelin XXVIII 71
 Seidenfaden, Gunnar XXX 65
 Selch, Søren XXVI 29
 Sepstrup, Ann-Mett XXX 69
 Sermonetas, hertugen af XXX 22
 Seybold IXXX 37
 Seyffert, J.C. XXVIII 5
 Shaw, Guy XXX 12
 Skibsted, Charlotte XXVIII 69
 Skotte, Kim IXXX 72
 Skotte, Kim XXX 68
 Skovby, Erik XXVII 50 IXXX 18,20,22
 Skovgaard, M XXVII 31
 Skriver, Jan XXVIII 61
 Skårup, B. XXVII 54
 Smid, H. XXVII 45
 Smid, Henrik XXVII 20, 21, 23
 Smidt, Claus M. XXVII 53, 55
 Smith, C.M. XXVII 11
 Smithson, Robert XXX 63,66
 Sokol'-skij, I.G. XXVII 43
 Sommer, Anne Louise XXVII 51
 Sophie Amalie XXX 81
 Sperling, Otho XXX 81
 Sperra, SigmundR XXX 57
 Spork, Anja Hartvig XXVIII 57
 Stape, O. XXVII 45
 Starcke, Johan IXXX 84
 Steensberg, Axel XXX 35
 Stegman, Povl XXX 17
 Stein, Charlotte von IXXX 39
 Stenbæk, H. XXVIII 28, 30, 54
 Stensgaard, Pernille IXXX 74
 Stephanus, broder (abbed) XXVIII 18,19
 Stephensen, L.S. IXXX 17, 44
 Stephensen, Lulu Salto XXX 68
 Sterll, Michael IXXX 73
 Stine, Anne XXX 48
 Stjerne, Kerstin XXVII 54
 Stolberg, grevinde IXXX 43
 Strabo, Wahlafrid XXVII 58
 Strong, R. XXVII 11
 Struckmann, Eric XXX 14
 Stuhr XXVII 57
 Stuhr, Peter Clausen XXVIII 26,63
 Suchomlinov, N.F. XXVIII 42
 Syberg, Anna IXXX 71
 Szendrei, K. XXX 56
 Søndergaard, Poul XXVIII 35
 Søren Cock-Clausens IXXX 25
 Sørensen, C.Th. XXVII 12, 17, 57 IXXX 15,16,17,37,44,49 XXX 12-18,27
 Sørensen, F.T. XXVII 45
 Sørensen, Finn T. XXX 48
 Sørensen, H.H. IXXX 16 XXX 10
 Sørensen, handelsgartner, Rønne IXXX 47
 Sørensen, K. Waage XXX 67
 Sørensen, Ove XXVII 27
 Tabernæmontanus XXVII 42
 Taborska, E. XXVII 45
 TanmarkaR but XXX 57
 Tau, Carsten XXVIII 61
 Taylor, G. XXX 56
 Theophrast XXVII 59
 Therkelsen, Marianne XXX 30-35
 Thim, Torben XXVIII 60 IXXX 12
 Thinggard, Birgit XXVII 55
 Tholle, J. XXVIII 54 XXX 11
 Tholstrup, Inger XXX 34,35,37
 Thomsen, Albert XXX 44
 Thomsen, Edvard XXX 18
 Thomsen, J. XXVII 17
 Thomson, D. IXXX 37
 Thurah XXVII 5, 6, 7, 8, 9
 Thurah, Laurids de XXVII 11
 Thygesen, Peter XXVIII 60
 Thyra, dronning XXX 57
 Thøgersen, Birger IXXX 74 XXX 66

- Tidemand, Caroline XXVIII 70
 Tidemand, W.R. XXVIII 70,71
 Tillge, Lise XXX 84,85
 Tillisch, IXXX 48
 Toft, Hans XXVII 61
 Tome, F. XXVII 43
 Tonnérhielm, Marianne XXVII 63
 Tonn-Pedersen, Annette IXXX 6,72
 Topp, K. XXVII 17
 Tramsen, Jens Elfsen XXX 11
 Trantum-Jensen, Harriet XXX 11
 Tryggvesson, Olav XXVII 19
 Tuxen, Laurits XXVI 27
 Tuxen, Laurits XXX 11
 Uffeln, Generalmajor von XXX 78
 Uldall, J. IXXX 48
 Ulldal, Kai XXVII 27
 Valdemar, hertug IXXX 87
 Valdemar, prins XXVII 61
 Valkendorff, Christoffer IXXX 81
 van der Vinne, Vincent XXVIII 66
 Vedel, Helge XXX 53,55
 Vesterberg, Henrik XXVII 55
 Viby, Marguerite XXX 85
 Vilhelm, Abbed XXX 63
 Vindum, Kjeld XXVIII 61
 Voigt, Chr. XXX 10
 Voltchek, I.V. XXVII 45
 von Buttlar, A. XXVII 49 XXVIII 26, 64
 von Essen, Madeleine XXVII 49, 57, 58
 XXVIII 60
 von Kaup, Friederich XXVIII 22
 von Klingenberg, Paul XXVIII 64,65
 von Stein, Charlotte IXXX 39
 Voss IXXX 42
 Wad, P. XXVII 17
 Wagner, Peter XXVII 53
 Waidtløv, Johannes XXVII 14
 Walters, S.M. XXVII 45
 Wansher, Marie-Louise XXVII 53
 Weber, Anna IXXX 22
 Well-Neergaard IXXX 61
 Wergeland, Henrik XXX 70
 Westergård, V.A. XXX 18
 Westphal, Poul XXVII 26
 Wiedemann, Carsten XXVIII 58
 Wiedewelt, J. XXVIII 67
 Wiene, Emil IXXX 37
 Wildenow IXXX 41
 Wimmer, Clemens Alexander XXVII 48
 Wimmer, Clemens XXX 80
 Winge, Mette XXX 68
 Woldbye, Ole XXVIII 67
 Wolden-Ræthinge, Anne XXX 66
 Wulff, politifuldmægtig XXVIII 50
 Yu-s.r. XXX 56
 Zander IXXX 34
 Zeiner-Lassen, A. IXXX 48,61
 Zeist, Wasilikowa XXVII 23
 Zenia IXXX 12,14
 Ødum, S. XXVII 18 XXVIII 14
 Ørum-Larsen, A. XXVII 54, 55 XXVIII 64
 IXXX 19,72 XXX 18
 Østerby, Lars XXVIII 60
 Østergaard, J. IXXX 22
 Østergaard, Jens XXVII 18
 Øvstedal, Dag Olav XXX 70
 Aaboe, Ole IXXX 62
 Aall, Jacob XXVIII 7
 Aamund, Jane IXXX 72
 Åse XXVII 22
- C. Forfatter- og illustratørregister**
- Abel, Jette XXVI 22,28 XXVII 62,64 IXXX
 82,88 XXVIII 66,68,72 XXX 60 71
 Christensen, Annie XXVII 48
 Cock-Clausen, Søren XXX 80
 Dahlerup, Joost XXVIII 15,19
 Edinger, Kristine XXVII 30
 Faber, Christoffer XXVII 13
 Floris, Lene XXVII 27 XXX 44
 Floryan, Margrethe IXXX 38, 43
 Gerner, Ulla XXVIII 57
 Glavind, Aage IXXX 62
 Grøntved, J. XXX 52,54
 Hansen, Anne Stine XXVIII 66
 Kræteus XXVII 59
 Lange, Johan XXVI 26 XXVII 18, 47,50
 XXVIII 15 IXXX 76,77,79 XXX 58,73
 Lund-Andersen, Kirsten XXVI 24 XXVIII 5
 IXXX 68,78
 Løjtnant, Bernt IXXX 65
 Nordqvist, Jørgen XXX 50
 Petersen, Kurt XXX 45
 Poulsen, Erik Kalsgård XXX 19,26
 Ravn, Helle IXXX 5
 Rostaing, Aurélie XXX 62
 Schul, Jane XXVI 30 XXVII 5, 48,58,61
 XXVIII 70 IXXX 23,80 XXX 48,72,83,84
 Sørensen, F.T. XXVII 32, 60 XXVIII 27
 IXXX 45,77 XXX 51
 Saaby, Lisbeth IXXX 68
 Tillge, Lise XXX 39
 Topp, M.N. XXVII 14
 Ørum-Larsen, A. XXVII 12, 24, 49,
 51,53,57 XXVIII 20, 58,60, 64 IXXX 12,
 18,69 XXX 63,66
 Ørum-Larsen, Asger XXX 4,12,60
- D. Emneregister, herunder planter**
- Abies alba IXXX 66
 abildgård XXVIII 19
 Acanthus XXVIII 48
 accisebod XXVIII 71
 Acer campestre IXXX 66
 Acer platanoides XXVIII 71
 Acer pseudoplanus XXVIII 71
 Acer XXVIII 9
 Achillea millefolium XXX 83
 Acorus calamus XXVII 22
 Adonis annua IXXX 25
 adonis IXXX 15,25
 Adoptionsudgifterne XXVIII 47
 Aegopodium podagraria XXVII 19
 Aethusa cynapium XXVII 21
 afskaarne blomster XXVIII 44
 Agapanthus XXX 85
 Agastache IXXX 79
 agaver XXVII 11 IXXX 28
 Ageratum coeruleum IXXX 30
 Ageratum houstonianum IXXX 27,30
 agerkål XXVII 19
 agronomer XXVIII 55
 Agurk, Danmark XXX 42
 Agurk, Dansk Asie XXX 42,43
 Agurk, Dansk Slange XXX 42
 Agurk, Langelands Kæmpe XXX 42
 Agurk, Langelands Kæmpeasie XXX 42
 Agurk, Middel lang XXX 42
 Ahorn IXXX 81 XXX 60
 Ailanthus altissima XXVIII 71
 akeleje XXX 23
 akselrøn XXVI 25
 Alernanthera latifolia major IXXX 29
 Alexanderæblet IXXX 54
 alkaloider XXVII 41, 43 XXX 55
 Allium IXXX 79
 Alm. dansk Gartnerforening XXVII 50
 XXVIII 29,43,44,45 IXXX 48
 alm. thuja XXVIII 37
 almindelig avnbøg IXXX 66
 almindelig eg IXXX 66
 almindelig kristtom IXXX 66
 almindelig robinie IXXX 66
 almindelig taks IXXX 66
 almindelig ædelgran IXXX 66
 alrune IXXX 72,74

- Altemanthera* IXXX 28
Altemanthera nana compacta aurea IXXX 29
Altemanthera paronychioides IXXX 29
Althaea officinalis XXVII 22
 amarant IXXX 25
Amaranthus caudatus IXXX 25
Amaranthus cruentus IXXX 32
Amaranthus giganteus speciosus IXXX 32
Amaryllis belladonna XXX 21
Amberboa moschata IXXX 31
Ammonchachycite IXXX 47
Anagallis coerulea IXXX 30
Anagallis latifolia IXXX 30
Anagallis monelli IXXX 30
Andelstidens haver XXVII 27
 Andeutungen über Landschaftsgärtnerei IXXX 34
 anemone IXXX 15
Anemone japonica XXVIII 32
 anemoner XXX 21,23,24
 anemoner, gule XXVII 61
 anemoner, hvide XXVII 61
Anethum graveolens XXVII 22
 anis XXVII 39
 anlægsgartnerne IXXX 19
Anoda cristata ? IXXX 30
Anoda dilleniana IXXX 30
Antirrhinum IXXX 36
Antirrhinum majus IXXX 25
 antitumor XXVII 41
 antivirale XXVII 41
Apium graveolens XXVII 20
 Apotekervej XXX 44,46
 appelsintræer XXX 20
Argemone mexicana IXXX 31
Argemone ochroleuca IXXX 31
Argyranthemum frutescens IXXX 24
 Arkæologi XXVIII 58
Armillaria XXX 54
 Amamagnæanske håndskrift, Det XXVII 32
 artiskok XXX 84
 ask XXX 52
 asparges XXX 84 XXVIII 5
Aster sinensis IXXX 35
Aster tenellus IXXX 34
 astilbe IXXX 14
 Augenkraut XXVII 33
 augustinerne XXVIII 18
 Augustinus Fonden XXX 65
 auktionsur IXXX 63
 aurikler XXVIII 7
 avnbøg XXVII 5, 10, 63, 64
 avnbøgebugangen XXVII 63
 azaleaterrase IXXX 19
 Baberkost XXVIII 66
 balustrade XXVII 10,11
 bananplanter IXXX 28
 barneskid XXVII 33
 barokhave XXVII 8, 64
Bartonia aurea IXXX 31
 bassin IXXX 14,15
 Beder Gartnerskole IXXX 62,63
 Bedstemors rose IXXX 10
 bee bee tree XXX 55
 bee tree XXX 55
 begonier XXVII 24
 belladonna lilje XXX 21
 benved XXVII 25
 Benziens eetaarige Væxter IXXX 30
 berberine XXVII 41
 berberissaft XXVIII 7
 Beretning for Landsforsamlingen XXVIII 32
 Bergiafonden XXX 46
 Berres Ras, æble IXXX 52
 beskærer, foreningens IXXX 50
 beskæring IXXX 46
 bevaring af haveplaner IXXX 5,6
 bevaring af haver IXXX 5,6
 bevaring af kilderne IXXX 11
 Bevaring af planter IXXX 8
 bevaringslovgivning IXXX 8
 bibelhave XXVIII 59
 Bibelske planter XXVII 54
 Billedsamling XXVIII 34
 Bing & Grøndal XXVIII 70
 birkes XXVII 20 IXXX 77
 birketræ XXVII 29
 Bi-træ XXX 55
 bjergkonge XXX 57
 bjørnekloen IXXX 69
 Bladkaktus XXVIII 32 IXXX 9
 blodurt XXVII 43
 Blomkål, Erfurter Dværg sildig XXX 42
 Blomkål, Snebold XXX 42
 Blomkål, Erfurter Dværg middel-ridlig XXX 42
 Blomkål, Stor Dansk XXX 42
 blomsterbede IXXX 14,15
 blomsterbinderi IXXX 21
 blomsterdyrkning XXVIII 29,30
 Blomsterfestival XXVIII 59
 blomsterhave IXXX 6
 blomsterhave, Holbæk XXVIII 71
 blomsterhaver XXVIII 71
 Blomsterhistorier XXVIII 32
 blomsterkarse IXXX 25
 blomsterknolde XXX 21
 blomsterløg XXVIII 30 XXX 21
 blomstermalerne, Fynske blomster XXX 66
 blomstermotiver, fynske maler XXX 64
 blyrod XXVI 30
 blåkvast IXXX 27
 blåregn IXXX 15 blåsten IXXX 55 XXX 45,85
 bondehave XXVII 27 XXX 34
 Bornholms amts afdeling IXXX 56
 botanik XXVIII 43
 botaniker XXVIII 47
 Botanisk Have's 400-års jubilæum XXX 68
Brachycome iberidifolia fl. albo IXXX 31
Brachycome iberidifolia IXXX 27,30,31
 brandliljer XXVII 25
Brassica IXXX 79
Brassica nigra XXVII 22
Brassica oleracea XXVII 22
 Braun og Hogenbergs kort XXVI 21,22
 Bredafonden XXVII 7, 8
 bregnepartiet XXVIII 68
 bregner IXXX 28
 brennkraut XXVII 33
 brombær XXVII 18
 broncemedaljer XXVIII 45
Brugmansia ssp. IXXX 27
 Bruun Rasmussens auktioner XXVIII 47
 brændenælder XXVIII 69
 Brændyrte XXVII 32, 33
 Brænyrt XXVII 42
 buegang XXVII 6, 9, 63
 buegangene, Het Loo, holland XXVII 5,10
 bukkeblad XXVII 39
 buksbom XXVII 63
 buksbom, keglespillet XXVII 63
 buksbom, pyramideformede XXVII 63
 buksbomhække XXVII 61, 63 XXVIII 7 IXXX 7,13
 buksbomkantede bede IXXX 6
 buksbommønstre XXVI 29
 bulmeurt XXVII 21 IXXX 72,74,88 XXX 48
 bulmeurtfrø XXVII 21
 Bursers herbarium XXVII 34
 busketter IXXX 13
 buste XXVIII 47, 48
 buxbomsersætning XXVII 46
Buxus sempervirens XXVII 63
 byg XXVII 19
 bygmel XXVII 39
 Bygningssyn IXXX 6
 byhave XXX 36

- bøg XXVII 7, 63 XXVIII 71 IXXX 83
 bøg, muse- IXXX 83
 bølgeplønting IXXX 84
 Bønne XXX 41
 Caladium IXXX 28
 Calandrinia grandiflora IXXX 32
 Calandrinia umbellata IXXX 32,37
 Calceolaria integrifolia IXXX 27
 Calendula IXXX 36
 Calendula officinalis IXXX 25
 Calliopsis bicolor IXXX 32
 Calliopsis drummondii IXXX 31
 Callistephus chinensis IXXX 35
 Campanula medium IXXX 24
 Campanula speculum grandiflora IXXX 30
 Campanula speculum Lorei IXXX 30
 Canna x generalis IXXX 25
 Capsicum XXVII 6
 Carlsberg IXXX 12 XXX 64
 Carlsbergfondet XXX 67,73
 Carpinus betulus XXVII 63 IXXX 66
 Carya ovata IXXX 83
 Castanea sativa XXVIII 71 IXXX 66
 ceder XXX 60
 Celandine Poppy XXVII 33
 Celidonia XXVII 32
 Celidonia XXVII 33
 Celidonia XXVII 33
 Celidonium XXVII 33
 Celledonnirod XXVII 33
 Cellini, æble IXXX 51,52,54
 Celtis australis XXVIII 38
 cembrafyrr IXXX 66
 Centaurea americana IXXX 34
 Centaurea candidissima IXXX 29
 Centaurea cyanus IXXX 24
 Centaurea moschata fl. depressa IXXX 31
 Centaurea moschata fl. albo IXXX 31
 Centaurea moschata fl. coeruleo IXXX 31
 Centella IXXX 79
 Centranthus macrosiphon IXXX 32
 Cerastium biebersteinii XXVII 24
 Chamaecyparis lawsoniana XXVIII 37
 Chamaecyparis obtusa XXVIII 37
 Cheiranthus cheiri IXXX 24,25
 chelerythrine XXVII 41
 chelidón XXVII 32
 Chelidonii herba XXVII 40
 Chelidonii majoris Radix, Herba XXVII 37
 Chelidonii, Extractum XXVII 39
 chelidonine XXVII 41
 Chelidonium argentatum XXVII 34
 Chelidonium asiaticum XXVII 34
 Chelidonium cinctum XXVII 34
 Chelidonium citri XXVII 34
 Chelidonium japonicum f. dissectum (Fr. & Sav.) Ohwi XXVII 34
 Chelidonium japonicum f. lanceolatum (Yatabe) Ohwi XXVII 34
 Chelidonium japonicum f. palliflavum XXVII 34
 Chelidonium japonicum XXVII 33, 36
 Chelidonium majus flore pleno XXVII 34
 Chelidonium majus L. f. pleniflorum Christiansen syn. Var. pleniflorum Law. IXXX 65
 Chelidonium majus L. f. semiplenum Domin IXXX 65
 Chelidonium majus L. XXVII 20, 22, 32-45 IXXX 65
 Chelidonium majus subsp. Asiaticum XXVII 36
 Chelidonium majus var. asiaticum XXVII 33, 34
 Chelidonium majus var. fumariifolium Roug & Fouc. XXVII 33
 Chelidonium majus var. grandiflorum DC XXVII 33
 Chelidonium majus var. laciniatum Koch XXVII 33,34, 38
 Chelidonium majus var. latipetalum Moll XXVII 33
 Chelidonium minus XXVII 32
 Chelidonium XXVII 20,22,32-45
 chelidonone XXVII 41
 Chiltern IXXX 37
 Chrysanthemum carinatum elegans IXXX 32
 Chrysanthemum carinatum fl. albo IXXX 31
 Chrysanthemum carinatum IXXX 31,32
 Chrysanthemum frutescens IXXX 24
 Cichorium intybus XXVIII 32
 cikorie XXVII 22
 Cineraria maritime IXXX 29
 Cisterciensermunk XXVIII 15
 cistercienserne XXVIII 18
 citrontræer XXX 20
 Citrus XXX 23,24
 Citrus-arter IXXX 25
 Citrushave XXX 22
 citrustræer XXX 24
 Clarkia concinna IXXX 32
 Clarkia elegans fl.pl. IXXX 32
 Clarkia elegans IXXX 30
 Clarkia pulchella fl. albo IXXX 31
 Clarkia pulchella IXXX 31,32
 Clarkia purpurea IXXX 33
 Clarkia rubicunda IXXX 33
 Clarkia unguiculata IXXX 27,32
 Classenske Fideicomis, Det IXXX 47
 Cliaanthus XXVIII 32
 Coleus Verschaffelti IXXX 29
 Collinsia bicolor IXXX 34
 Collinsia heterophylla IXXX 34,37
 Collomia grandiflora IXXX 32
 Commelina coelestis IXXX 31
 Commelina tuberosa IXXX 31
 Conifer Conference XXVIII 31,32
 Conium maculatum XXVII 20
 Consolida ajacis IXXX 32
 Convolvulus tricolor IXXX 25,31
 coptisine XXVII 41
 Coreopsis basalis IXXX 31
 Coreopsis grandiflora IXXX 24
 Coreopsis tinctoria IXXX 32
 Coriandrum sativum XXVII 19
 Cosmos IXXX 86
 Cox's Orange IXXX 54
 Cox's Pomona IXXX 54
 Crataegus crus-galli XXVI 26
 Crataegus XXVIII 9
 Cryptomeria japonica XXVIII 36
 Cryptotaenia IXXX 79
 Cryudt-hoeck IXXX 37
 Cuphea IXXX 32
 Cuphea lanceolata var. silenoides IXXX 32
 Cuphea purpurea IXXX 32
 Cuphea silenoides IXXX 32
 Cyclamen hederifolium IXXX 77
 Cymbopogon IXXX 79
 Cynoglossum linifolium IXXX 31
 cypres XXX 60
 Cypresser XXVII 6
 Dactylis glomerata fol. Var. IXXX 29
 dagliljer XXVII 25
 dahlia IXXX 9, 27
 Dalgas, H.F., Kolonihaveforeningen XXX 64
 dampskibe XXVIII 45
 Danish Landscape and Landscape Garding IXXX 44
 Danmarks Apotekerforening XXX 46
 Danmarks hjælp til Norge XXVIII 11
 Danmarks Skytshelgen i Havebruget XXVIII 15,17
 Dansk Botanisk Forening XXX 64
 Dansk Erhvervsgartnerforening IXXX 62
 Dansk Frugt IXXX 48
 Dansk Gartnerforening XXX 40
 Dansk Havearkitektur, udstilling XXX 63
 Dansk Havekunst XXX 68
 Dansk Havetidende XXVIII 32

- Dansk herregårdsarkitektur IXXX 44
 Dansk Kulturhistorisk Museumsforening XXX 49
 Dansk Landskabsarkitforening XXVII 56
 Dansk Sygeplejeråd IXXX 4,21
 Danske Atlas IXXX 83
 Danske herregård, Den IXXX 77
 Danske Parker og Haver XXVII 56
 Danske slotte og herregårde IXXX 44
 Darwin-Tulipaner XXVIII 32
 Davidia involucrata XXVI 25
 Dekameron XXVII 58
 Delphinium ajacis nana IXXX 32
 Den keiserlige russiske Gartnerforening XXVIII 44
 Dendrocalamus IXXX 79
 Dendrologisk Forening XXVII 46
 Det danske Rosenselskab IXXX 10
 Det kejserlige sydrussiske Landbrugsselskab XXVIII 42
 Det kgl. Danske Haveselskab XXVIII 44
 Det kgl. danske Landhusholdnings Selskab XXVIII 27
 Dianthus barbatus IXXX 24,25
 Didiscus caeruleus IXXX 31
 Digitalis XXX 23
 dild XXVII 22
 d-Madia elegans IXXX 32
 dodder XXVII 19
 dommerpanel XXVIII 45
 donum coeli XXVII 37
 Dorotheanthus gramineus IXXX 33
 drivhuse XXVII 14 XXVIII 65 IXXX 75
 Drivhuse XXX 67
 Drivhuset i 1700-talle IXXX 25,73
 drivhusgartnerne IXXX 19
 drivklokker IXXX 75
 Dronning Ingrid's Herbarium XXVII 51
 Dræning XXVIII 33
 DSB XXVIII 57
 duebroderordenen XXVIII 55
 duetræ XXVI 25
 duftgeranier XXVI 30
 dufthave XXVIII 59
 duftviol XXX 23
 dukkekrave IXXX 27
 Dunet Steffensurt IXXX 83
 Dybdahls dyrkningsforsøg XXVIII 46
 Dæhnfeldt IXXX 36 XXX 28
 Echevedria IXXX 28
 Echeveria metallica IXXX 29
 Echeveria secunda glauca IXXX 29
 eclaire XXVII 33
 eddike XXVII 39 XXVIII 7
 EFG-uddannelsen IXXX 21
 eg XXVIII 71 XXX 52
 ege, kæmpe IXXX 73
 egetræ XXVII 11, 63
 ekskursioner XXVIII 29,31
 elefantøre IXXX 28
 elm XXVII 5,10 XXVIII 68 IXXX 82
 elmesyge XXVIII 59 IXXX 81
 Else Poulsen, rose IXXX 13
 Emilia flammea IXXX 32
 Emilia javanica IXXX 32
 ene XXVIII 37
 eneboerhytte XXVIII 23
 engelske haveideer XXVIII 21
 engletrompet IXXX 27
 enkekejserrinden XXVIII 45
 Epiphyllum XXVIII 32
 eremithytte XXVIII 24,26
 Eryngium IXXX 79
 Erysimum perovskianum IXXX 32
 Eschscholzia californica IXXX 30,32
 Eschscholzia IXXX 36
 Etnografi XXVIII 58
 Eucharidium grandiflorum IXXX 32
 Euodia Daniellii XXX 51
 Euodia hupehensis XXX 51
 Euphorbia lathyris XXVII 22
 Europa Nostra-diplomet XXVII 52
 European Gardens IXXX 66
 europæisk lærk IXXX 66
 Eutoca viscida IXXX 31
 Evodia daniellii XXX 52
 Evodia hupehensis XXX 52
 Evodia rutaecarpa XXX 52
 Evodia XXX 51
 Exscholtzia compacta IXXX 32
 Exscholtzia crocea IXXX 32
 Extractum Chelidonii XXVII 39
 FI-sorter XXX 41
 Fantasiens have IXXX 44
 farmaceuter XXVIII 55
 Feria Concúrso Agrícola, Barcelona, Spanien XXVIII 42
 Fiat traktor IXXX 63
 Ficaria verna XXVII 32
 fideikommis, Lyksborg XXVIII 25
 Filippa, æble XXVII 60
 finansudvalget XXVIII 49
 Firenze-charteret IXXX 7
 fiskerhave XXVII 24,25
 fistler XXVII 39
 Fjeldhestehov, Flora Danica XXX 68
 flavonoider XXVII 41 XXX 55
 Fliget svaleurt XXVII 34,38
 floks IXXX 43
 fluerne XXVII 39
 flyvesandsegnene XXVIII 30
 fløjlsblomst IXXX 25
 fnat XXVII 39
 Fnaturt XXVII 33
 folkekirken XXVIII 55
 folkelige haver XXX 26
 folkelige haver, etnologisk forskningsprojekt XXX 31
 folketingsmedlem XXVIII 49
 Fonden for Bygningsbevaring og Landskabskultur i Holbæk XXX 46
 Forelæsning over Havebrugslære XXVIII 30,33
 forelæsningsprotokol XXVIII 29
 foreningshave XXVII 14
 forglemmigej IXXX 24,35
 forsyningshaver XXVI 22
 forsøgsplantning XXVIII 31
 Forårshaven IXXX 16
 forårssne XXVIII 65
 fosforsyre XXVII 41
 FPK XXX 40
 Fraxinus chinensis XXX 52
 Fraxinus XXVIII 9
 Frederiksberg amts afdeling IXXX 50
 fregner XXVII 39
 frilandsmuseer IXXX 5
 Friluftsrådet XXX 46
 frimurer XXVIII 24,26,47
 frimurer-bevægelse XXVIII 21, 63
 frimurerbrødre XXVIII 43,47
 frimurerloge XXVIII 21
 frimurertårn XXVIII 26
 frimurerverden IXXX 42
 fritillaria XXX 23
 frost XXVIII 65
 frugtavlén IXXX 46 IXXX 19
 frugtbuske XXVIII 44,59 IXXX 46
 frugthave XXVII 64 XXVIII 29, 30 IXXX 6, 15 XXX 29
 Frugttræbæltet IXXX 47
 frugttræer XXVIII 44,59 IXXX 7, 9,45,46
 frugtudstillinger IXXX 46
 frugtvin XXVIII 7
 frynse-eg IXXX 66
 fræsere IXXX 63
 frø af urter XXVIII 17,19
 frø XXVIII 44
 Frøposen IXXX 37

- fuchsia IXXX 15
 fuchsia-, hæk XXVII 31
 Fuchsiaarter XXVIII 9
 Fugl, F. XXVIII 45,53
 fuglekirsebær IXXX 66
 Fyns Stifts Læseforening XXVII 12
 Fællesudvalget for Prøvedyrkning af
 Køkkenurter XXX 40
 Föreningen för Dendrologi och Parkvård
 XXVII 46 IXXX 70
 Gaillardia IXXX 15
 Galanthus XXVIII 32
 Galdebær, Tvebo IXXX 88
 galdesten XXVII 39
 Galnebær IXXX 72,74
 Garden History, Study XXX 28
 Gardenesque IXXX 27
 Gartenflora XXVIII 32,34,50
 Gartenschönheit, tidsskrift IXXX 43
 Gartnere XXVIII 43, 47 IXXX 45
 gartneri- og havebrugsselskaber XXVIII 42
 gartnerimuseum IXXX 62
 gartneritekniker-uddannelse IXXX 19
 gartneritidsskrifter XXVIII 50
 Gartnernes Forsikring IXXX 63
 gartneritekniker uddannelse IXXX 21
 Gartner-Tidende XXVIII
 32,40,43,44,45,46,50 IXXX 63
 gartneritidsskrifter XXVIII 39
 Gartnerundervisning, Tølløse IXXX 21
 Gaultheria procumbens IXXX 77
 Geisenheim Komfurovn IXXX 52
 Gemeines Schöllkraut XXVII 33
 georginer IXXX 9,27
 Geranium sanguineum XXX 83
 Gesellschaft für Botanik & Gartenbau,
 Königreich Sachsen XXVIII 42
 Giftblomst XXVII 33
 Giftkraut XXVII 33
 Gigrblomst XXVII 33
 Gilia IXXX 31
 Gilia capitata IXXX 34
 Gilia nivalis IXXX 31
 Gilia splendens IXXX 34
 Gilia tricolor IXXX 34
 Gingko biloba XXVI 26 XXVIII 38,68,71
 IXXX 16
 Glarøjne XXVII 33
 glaskasser IXXX 26
 Glaucium flavum? IXXX 32
 Glaucium luteum IXXX 32
 Gloire de Dijon, rose IXXX 10
 gnejs XXVIII 51
 Godetia purpurea IXXX 33
 Godetia rubicunda IXXX 33
 Goethes tid, Trädgar från XXVII 46
 Golden Days, Copenhagen festival XXX 65,68
 Goldkraut XXVII 33
 Gottorfer Codex XXVIII 65 XXX 81
 granater XXVIII 51
 Grande Chelidoine XXVII 33
 Gravensten IXXX 51
 Gravenstentree IXXX 51
 gravestokke XXX 35
 Greater Celandine XXVII 33
 Grosses Schellkraut XXVII 33
 grotten, Marienwerder IXXX 41
 græs IXXX 6 græsareal IXXX 7
 græskar IXXX 35
 græsplæne IXXX 13
 græsser XXVII 18
 grønkål XXX 39
 Grønkål, Lav grøn XXX 42
 Grønkål, Lav moskruset XXX 42
 grønsager XXVIII 17,19
 Graasten IXXX 51
 gråstenæbler XXVIII 5
 Guide over Historiske Haver, Sverige XXVII 48
 Guide til dansk havekunst XXVII 55,56
 Guide til Københavns befæstning XXVII 54
 gul lupin IXXX 25
 Gul Mælk XXVII 33
 Guldalder Botanik, Botanisk Muscum XXX 65
 guldmagere XXVII 37
 guldmaljer XXVIII 40,41,45
 Guldregn IXXX 81
 guldvælmue IXXX 30
 gulerod XXVII 18
 Gulerod, Amager Vinter XXX 43
 Gulerod, Amager XXX 43
 Gulerod, Amsterdamer Perfection XXX 43
 Gulerod, Chantenay XXX 43
 Gulerod, Feonia XXX 43
 Gulerod, Guerande XXX 43
 Gulerod, Hafnia. XXX 43
 Gulerod, James halvlang XXX 43
 Gulerod, James lang XXX 43
 Gulerod, James Øtofte XXX 43
 Gulerod, London Torve XXX 43
 Gulerod, Nantes I XXX 43
 Gulerod, Nantes II XXX 43
 Gulerod, Odense Torve XXX 43
 Gulerod, Randers XXX 43
 Gulerod, Smørkarot XXX 43
 Gulerod, St. Valery XXX 43
 Gulerødder, Amsterdamer XXX 42
 Gulerødder, Danvero XXX 42
 Gulerødder, Feonia XXX 42
 Gulerødder, Guerande XXX 42
 Gulerødder, London Torve XXX 42
 Gulerødder, Nantes forbedret XXX 42
 Gulerødder, Pariser Torve XXX 42
 Gulerødder, Smørkarot XXX 42
 Gulerødder, St. Valery XXX 42
 gulløvede matrem IXXX 28
 gulsot XXVII 39
 Gulsotrod XXVII 33
 Gyldenlak IXXX 24,25 XXX 23
 Gyldenlakken XXVIII 32
 gyldenris IXXX 9
 gærdeurt XXVII 33,43
 Gødningslære XXVIII 33
 Hageske Familielegat, Det IXXX 46
 hagl XXVIII 65
 Halesia carolina XXVIII 71
 Han, Hun og Hamlet XXX 9
 Handelsgartneriet i Danmark XXVIII 46
 hanegalde XXVII 39
 hanesporetjørn XXVI 26
 hassel XXVII 18
 Hauge-Katechismus IXXX 41
 have, plante-medicinske XXVII 32
 have, Stadager, opmåling XXVII 29
 haveanlæg IXXX 5
 Havebilleder XXVII 52
 Havebilledet, Sophienholm XXVII 55
 havebrug for landmænd XXVIII 29
 havebrugsbotanik XXVIII 29
 Havebrugsdocent XXVIII 40
 Havebrugshistorisk Bibliografi XXVII 53
 XXVIII 60 IXXX 72 XXX 66
 Havebrugshistorisk Dagbog XXVII 51
 XXVIII 58 IXXX 69 XXX 63
 Havebrugshistorisk Selskab XXVII 46 IXXX
 5,68 XXX 47,48,49,84
 havebrugskandidat XXVIII 30,43
 havebrugslitteratur XXVIII 44
 Havebrugslære XXVIII 28,29,30
 Havebrugslære, Forelæsning over XXVIII 33
 havebrugsstudiet XXVIII 29
 havebrugsudstillinger XXVIII
 38,39,40,41,47
 havebrugsøkonomi XXVIII 29,30
 havedagbøger IXXX 11
 Havedyrkningslære XXVIII 29,33
 havefredning IXXX 6,7
 Havehelgen XXVIII 15,17
 havehistorisk forskningsinstitut XXX 28
 Havekarl XXVIII 28

- havekarse XXVII 22
 Havekolonien XXX 31
 havekort XXVIII 29
 Havekunst, tidsskrift IXXX 43
 havekunsthistorie XXVIII 58
 havekål XXVII 22
 havelodder XXVI 22
 havemøbler XXVIII 44
 Haven i vinduskarmen IXXX 73
 Haven om huset XXX 29
 Haven XXVIII 32,49,50
 haven, Stadager Brugsforening XXVII 28,29
 Havenelliker XXVIII 32
 Haventugs-Tidende XXVIII 32
 havepavillon XXVIII 23,24
 haveplan, Stadager XXVII 30
 haveplaner IXXX 5
 haveprodukter XXVIII 44
 havepulje XXX 38
 Havepuljen XXVII 29 IXXX 5,6,7,8
 haver IXXX 5
 haver, andelstidens XXVII 27
 haver, folkelige XXX 26
 haver, medicinhistoriske XXVII 32
 haver, medicinske XXVII 32
 haver, rekonstruerede XXVII 28
 haveredskaber XXVIII
 haverregnskaber IXXX 11
 Haverne - dengang XXX 73,74
 haveråd XXVIII 37
 Haveselskab, det Jyske XXVIII 59
 havetegninger XXVIII 44
 Havetid XXX 71
 havnearbejderstrejker XXVIII 45
 havre XXVII 19
 Hawthornden IXXX 54
 Hedera helix XXVIII 36
 Hegn XXVIII 34
 Helianthus annuus IXXX 25,32
 Helianthus californicus IXXX 32
 Helichrysum bracteatum ? IXXX 31
 Helichrysum IXXX 31,32
 Helichrysum macranthum IXXX 31
 Helichrysum niveum IXXX 31
 Helichrysum orientale XXX 20
 Helichrysum robustum IXXX 31
 Helicrison XXX 20
 henkogningsbeholdere IXXX 52
 Herba Cheledonii XXVII 39
 herbarium XXVII 51
 Herculeskulptur IXXX 81
 herregårdsatlas IXXX 78
 hest XXVII 39
 hestebønne XXVII 19
 hestekastanie XXVII 25
 Hibiscus calysurus IXXX 32
 Hickory IXXX 83
 himlens gave XXVII 37
 hindbær XXVII 18
 hirse XXVII 19
 Historic Gardens Foundation IXXX 67,68
 Historic Gardens Review IXXX 66,67,68
 Historische Gärten in Schleswig-Holstein XXVII 51,54
 historiske haver IXXX 7
 Historiske Haver, Sverige, Guide over XXVII 48
 Historiskperipatetiske Akademi XXVII 52
 Holbergs "nye"kastanie IXXX 81
 Holbergs gamle kastanie IXXX 81
 Holbæk amts afdeling IXXX 51,53
 Hollænderne XXX 39
 honey plant XXX 55
 honey tree XXX 55
 honigbaum XXX 55
 honning XXVII 39
 Honningsvamp, ægte XXX 54
 honningurt IXXX 30
 Hortensiens Historie XXVIII 32
 Horticultura Danica IXXX 25
 hortonomer XXVIII 55
 Hortonomstudiet XXX 63
 Hortulania XXVIII 43,44
 Hortulus XXVII 58
 Hortus Palatinus XXX 74
 hospital XXVIII 55
 hovedpine XXVII 39
 humle XXVIII 7
 humlehave XXVIII 7
 hundepersille XXVII 21
 husapoteket XXVIII 7
 Husdyr XXVII 39
 Husmandsforening IXXX 11
 husmandshave IXXX 6,7 XXX 26
 hvede XXVII 19
 hvideg XXX 60
 Hvidkål XXX 42
 Hvidkål, Brunswiger efterår XXX 42
 Hvidkål, Ditmarsker Asco XXX 42
 Hvidkål, Ditmarsker sommer XXX 42
 Hvidkål, Ditmarsker XXX 42
 Hvidkål, Early favourite XXX 42
 Hvidkål, Enkhuizen XXX 42
 Hvidkål, Københavns Torve sommer XXX 42
 Hvidkål, Københavns Torve XXX 42
 Hvidkål, Ruhm von Enkhuizen høst XXX 42
 Hvidkål, vinter Amager halvhøj XXX 42
 Hvidkål, vinter Amager høj XXX 42
 Hvidkål, vinter Amager lav XXX 42
 Hvidkål, vinter Amager middelhøj XXX 42
 Hvidkål, vinter Amager vinter XXX 42
 Hvidkål, vinter Vinterhvidkål XXX 42
 hvidløg IXXX 69 XXX 72
 hyacinter XXX 21,22,23
 Hyacinther IXXX 34
 hylt XXVII 22
 Hymenoxys californica IXXX 32
 Hyoscyamus niger XXVII 21
 hækfuchsia XXVII 31
 hækklipning IXXX 8
 Hærens Arkiv XXVII 47
 hønsetarm XXVII 24
 Høstredskaber XXX 28
 Iberis IXXX 31
 Iberis amara IXXX 25
 Iberis lusitanica IXXX 31
 Iberis umbellata alba IXXX 31
 Iberis umbellata IXXX 31,33
 Iberis umbellata superba IXXX 33
 ICOMOS XXX 60
 ildkrone XXVII 31 IXXX 24
 Ilex aquifolium IXXX 66
 Illustrierte Garten-Zeitung XXVIII 50
 Indfatningsplanter IXXX 34
 indholdsstoffer XXVII 41
 ingefær XXVII 39
 ingeniører XXVIII 55
 Ingrid Marie, æble XXVII 60
 Insektpulverplanter XXVIII 32
 Ipomoea IXXX 79
 Ipomoea purpurea IXXX 33
 Iresine IXXX 28
 Iresine Lindeni IXXX 29
 iris IXXX 14 XXX 23
 Iris persica purpurea XXVIII 32
 iris, dværg IXXX 15
 Isatis tinctoria XXVII 22
 iskælder XXVIII 23
 japanesisk Vildvin XXVIII 31
 japanske lærk XXVIII 36
 jasmin, dobbelt XXX 20
 jasminbuske XXX 24
 jasminer XXX 22,23
 jasmintræer XXX 20
 jernbanevogne XXVIII 44
 jernurt XXVII 20
 jodplante XXVII 43
 jomfru i det grønne IXXX 25
 jomfruskørt IXXX 25

- Jong, E. de XXVII 11
 Jordarter XXVIII 34
 jordbehandling IXXX 47
 jordbrugszoologi XXVIII 29
 jordbær XXVII 18 XXX 41
 Jordbær, remonterende XXVIII 32
 Journal of the Royal Horticultural Society XXVIII 31,32
 judaspenge IXXX 25
 Juglans nigra XXVIII 71
 Juglans regia XXVI 25 XXVII 22
 julesalat XXVIII 31
 Jule-Salaten XXVIII 32
 juletræer IXXX 86
 Juniperus XXVIII 37
 Jydske Haveselskab, Det XXX 39
 Jyllandsposten XXVIII 31
 jyske, Haveselskab, Det IXXX 48,49
 Jødeskæg XXVIII 66
 kaktus IXXX 28
 kalmus XXVII 22 IXXX 88
 kanna IXXX 25
 kantlobelie IXXX 24,28
 kardon XXX 84
 karse XXVII 22
 kartoffel XXX 39
 kartoffelmuseum XXX 64
 kartoffelplante IXXX 77
 kartoffelstivelse XXVIII 7
 kartoffeltyskere XXX 40
 kartoflen XXVII 25,29,31 IXXX 73,86
 Kartofflen XXX 40
 Kastanie IXXX 81
 kastanie, Holbergs "nye" IXXX 81
 kastanie, Holbergs gamle IXXX 81
 kastanie, ægte XXVIII 71 IXXX 83
 kastanietræ, ægte IXXX 52
 kattehale XXX 83
 keglespillet, buksbom XXVII 63
 kgl. danske Haveselskab, Det IXXX 48,69,70
 Kinesik Lysthus XXX 65
 kinin IXXX 69
 Kirkegårdsafdelingen IXXX 70
 kirsebær XXVIII 65
 kirsebær, japanske XXVIII 68
 kirsebærgrundstammer XXVIII 6
 Kirsten, rose IXXX 13
 Klarøjne XXVII 33
 Klingenberg Garden Day-Book 1659-1722, The XXX 73-80
 klippehaver IXXX 28
 Klivia XXVIII 66
 Klon XXX 41
 klosterabstinens XXVIII 18
 klosterbøger XXVII 18
 Klosterhave XXVI 22 XXVIII 55
 Klosterplanter XXVII 18
 klostre XXX 39
 Knoldbegonia IXXX 29
 Knoldselleri, Alabaster XXX 42
 Knoldselleri, Amager Torve XXX 42
 Knoldselleri, Erfurter XXX 42
 Knoldselleri, Non plus ultra XXX 40,42
 Knoldselleri, Prager Kæmpe XXX 42
 kogler XXVIII 31
 Koldfebre XXVII 37
 kollegiehaver IXXX 81
 kolonihave XXVII 53,62 XXX 27,30,32,35
 Kolonihaveanlæg, Guide til XXVII 53
 kolonihaveforening XXX 31
 Kolonihaveforeningen H. F. Dalgas XXX 64
 kolonihaveliv IXXX 72
 kolonihaver, Frederiksberg IXXX 68
 kolonihaveånd XXX 33,35
 Komælk XXVII 39
 konge XXX 57
 kongebrev XXX 57
 kongedømme XXX 57
 kongekrone XXX 57
 kongelige haver XXX 75,77
 Kongelige Lysthaver, De XXVII 47
 kongeloge XXX 57
 Kongelys IXXX 88 XXX 57
 kongelys, filtet XXVII 22
 kongemagt XXX 57
 kongerøgelse XXX 57
 kongescepter XXX 57
 kongeslot XXX 57
 kongespir XXX 57
 kongespyd XXX 57
 kongshøj XXX 57
 kontr XXX 57
 korean evodia XXX 55
 Koreansk euodia XXX 51,52,53
 Koriander sativum XXVII 22
 koriander XXVII 19
 kornblomst IXXX 24
 korresponderende medlem XXVIII 42
 kors-vortemælk XXVII 22
 kort, Braun og Hogenberg XXVI 21,22
 Kraks Blå Bog XXVII 49
 kristtjørn IXXX 7
 kristtorn IXXX 6
 krokus IXXX 35
 kronblade IXXX 11
 krydderhaver, Holbæk XXVIII 71
 krydderurtegård XXVIII 19
 krydderurtehave IXXX 64
 krydderurter XXVIII 7 IXXX 37
 kræft XXVII 39,40
 kulturhistoriske haver, Private XXVII 55
 Kulturmoljørerådet for København og Frederiksberg IXXX 68
 Kulturplanternes indførelshistorie IXXX 76 XXX 66
 kumarin XXX 55
 kungsbacka XXX 57
 kurve af vidjer XXVIII 7
 kvan XXVII 18,19
 kvangårde, vikingetidens XXVII 46
 kvanstilk XXVII 19
 Kæmpeege IXXX 73
 Kærlighedsæbler XXX 40
 Københavns amts afdeling IXXX 49
 Københavns befæstning, Guide til XXVII 54
 Københavns Parkvæsen IXXX 70,71
 københaver XXVII 64 XXVIII 23 IXXX 6,13,15,16
 køkkenhavedyrkning XXVIII 29,30 IXXX 51
 køkkenurter XXVIII 44
 køkkenurter, glemte IXXX 37
 køkkrurter i Danmark XXX 39
 kønugsberg XXX 57
 kørval XXX 39
 kål XXX 39
 kålgård XXVIII 19 XXX 4
 La Societé Nationale et Centrale d'Horticulture de France XXVIII 42
 labyrint XXVIII 23,24 IXXX 42,64
 Lanata camara IXXX 24
 Land Art XXX 66
 landbohaver XXX 26,27,39
 Landbohøjskolens Havebrugsundervisning XXVIII 46
 landbrugsmedhjælpere IXXX 21
 landbrugsministeren XXVIII 49
 Landbrugsministeriet XXVIII 45
 Landbrugsmuseet IXXX 9
 Landbrugspulje IXXX 5,8
 landbrugsudstillinger XXVIII 38,40
 landhaver XXX 36
 Landmandsforsamling XXVIII 43,44
 landmejeri XXVIII 23,24
 landsbyhaver XXX 26
 Landskab, Sektion XXX 69
 landskabarkitekter XXVIII 55
 landskabsfredning IXXX 6
 langlandske haver XXX 36

- lanolin XXVII 40
Larix decidua IXXX 66
Larix leptolepis XXVIII 36
Lasthenia californica IXXX 32
Lasthenia coronaria IXXX 32
Lathraea aquamaria XXVII 61
 laurbær XXVII 11
 laurbærtræer XXVII 5,6,7
Laurus Cerasus XXVII 6
Laurus Stinus XXVII 6
 lavatera IXXX 15
Lavatera trimestris IXXX 33
 lavendel IXXX 15 XXX 23
 Ledsageren i Blomsterhaven IXXX 30
 Lee og Kennedy IXXX 66
Legousia speculum-veneris IXXX 30
 Lettersteds Ts. XXVIII 32
 Levende fortidsmider XXX 48,49
 levkøj XXVIII 32 IXXX 25
 liden selidonie XXVII 32
 liden svaleurt XXVII 32
 ligtorne XXVII 39
 ligusterhække XXVIII 5
 liljer XXVIII 30,46
 lille selidonie XXVII 32
 lille svaleurt XXVII 32
Limnanthes douglasii IXXX 32
Linanthus IXXX 34
Linaria IXXX 32
Linaria perezii IXXX 32
 Lind XXVII 5,10 IXXX 81,82,88
 lindeallé IXXX 83
 lindebevoksninger IXXX 87
 lingon XXVII 46
Lobelia ericoides IXXX 35
Lobelia erinus IXXX 24,35
Lobelia erinus Kaiser Wilhelm IXXX 29
Lobelia heterophylla IXXX 31
Lobelia heterophylla major IXXX 31
Lobelia ramosa IXXX 31
Lobelia tenuior IXXX 31
 lobeliet IXXX 6
 lokalhistorisk arkiver IXXX 11
Lotus peliorhynchus XXVIII 32
 lotusmotiver XXVIII 23
Lunaria annua IXXX 25
 lungeurt XXX 73
 lupiner IXXX 14
Lupinus cruckshanskii IXXX 34
Lupinus hartwegii IXXX 31
Lupinus luteus IXXX 25,32
Lupinus mutabilis IXXX 34
Lupinus nanus IXXX 34
 lyng XXVIII 31
 lysthuse XXX 65
 Lysthuset XXVII 6
Lythrum salicaria XXX 83
 Læge-jernurt XXVII 20
 Læge-Kulsukker IXXX 88
 Lægemidler XXVII 37
 lægeplanter XXVII 18 XXVIII 55 XXX 72
 lægestokrose XXVII 22
 læggekartofler XXVII 31
 lærebøger XXVIII 30,33
 lærkesporer XXVII 61 XXVIII 68
 løg XXX 39
 løg, Det varme IXXX 73
 Løgparken XXVII 52
 Løgplæner IXXX 88
 løjtnantshjerter XXX 72
 løn XXX 60
 løvemund IXXX 25
 løvfældende træer og buske XXVIII 44
 løvgange XXVII 64
Macleaya XXVII 43
 Madplanter XXVII 19
Magnolia acuminata XXVIII 35
 magnolierne XXVIII 68
 Maillebane XXX 82
 Majroe, Gul rund XXX 43
 Majroe, Hvid fladrund rødtoppet XXX 43
 Majroe, Milan hvid flad XXX 43
 Majroe, Snebold XXX 43
 Majroe, Strapleaved purple top XXX 43
 Majroe, Tidlig gul fladrund. XXX 43
 majscolbe XXX 72
 majus XXVII 32
 malaria XXVII 39
Malope grandiflora fl. albo IXXX 31
Malope grandiflora IXXX 33
Malope trifida IXXX 33
Malus XXVII 59
 margerit IXXX 24
 Maribo amts afdeling IXXX 55
 Mariekilde XXVIII 26
 marieklokke IXXX 24
 markært XXVII 19
 Marts-viol IXXX 88
 Massachusetts Horticultural Society, Mass. USA XXVIII 42
Matthiola incana IXXX 25,35
 Mauerkarut XXVII 33
 maveonde XXVII 39
 medicinhistoriske haver XXVII 32
 medicinhistoriske urtehave XXVII 32
 medicinplante XXVII 36,43
 medicinske haver XXVII 32
 medicinske haver historie, Europa XXVII 55
 medicinske urter XXVIII 7
 mellemistiden XXVII 42
 menighedsrådet XXVIII 55
Mentha suaveolens XXVII 20
Mentzelia lindleyi IXXX 31,37
Mesembryanthemum tricolor IXXX 33
Metasequoia glyptostroboides XXVI 25
Mimulus guttatus IXXX 35
 Mindesten XXVIII 51
Mirabilis jalapa IXXX 25
 mistbænke XXVIII 65 IXXX 75 XXX 75-79
 mjød XXVIII 7
 morhærbusk XXVIII 5
 morbærtræ XXVIII 5,10 IXXX 52
 morfin XXVII 20
 morgenfrue XXVII 25,40 IXXX 25 XXX 23
Morus nigra XXVIII 5
 Mosaisk Trossamfund XXVIII 68 IXXX 80
 mosepost XXX 72
 most XXVIII 7
 mumiesakrofor XXVIII 63
 munke fra Roskilde IXXX 42
 Murrude IXXX 87
 musebøg IXXX 83
 museumsloven IXXX 5, IXXX 27,30,86
 Mutsu, æble XXX 63
 myrte XXVI 30
 Møller's Gärtner-Zeitung XXVIII 45
 Napoleonskrigene XXVIII 11
 narcisser XXVIII 12,68 IXXX 15 XXX 20,21,23
 Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser IXXX 11
 Nattens Dronning XXVIII 66
 naturkatastrofer XXVIII 65
 naturmedicin XXX 55
 Navr XXVIII 56,57 IXXX 66
 Nelleman IXXX 29
 Nellemenn, Conrad IXXX 29
 nellike IXXX 39
 nellike XXX 22,23
Nemophila insigna major IXXX 31
Nemophila maculata IXXX 31
Nemophila menziesii IXXX 31
 Neue Garten-Lust XXX 74,77,79
 New Dawn, rose IXXX 10
Nicotiana alata IXXX 24
Nigella hispanica IXXX 31
Nigella sativa IXXX 25
Nolana atriplicifolia IXXX 31
Nolana paradoxa IXXX 31

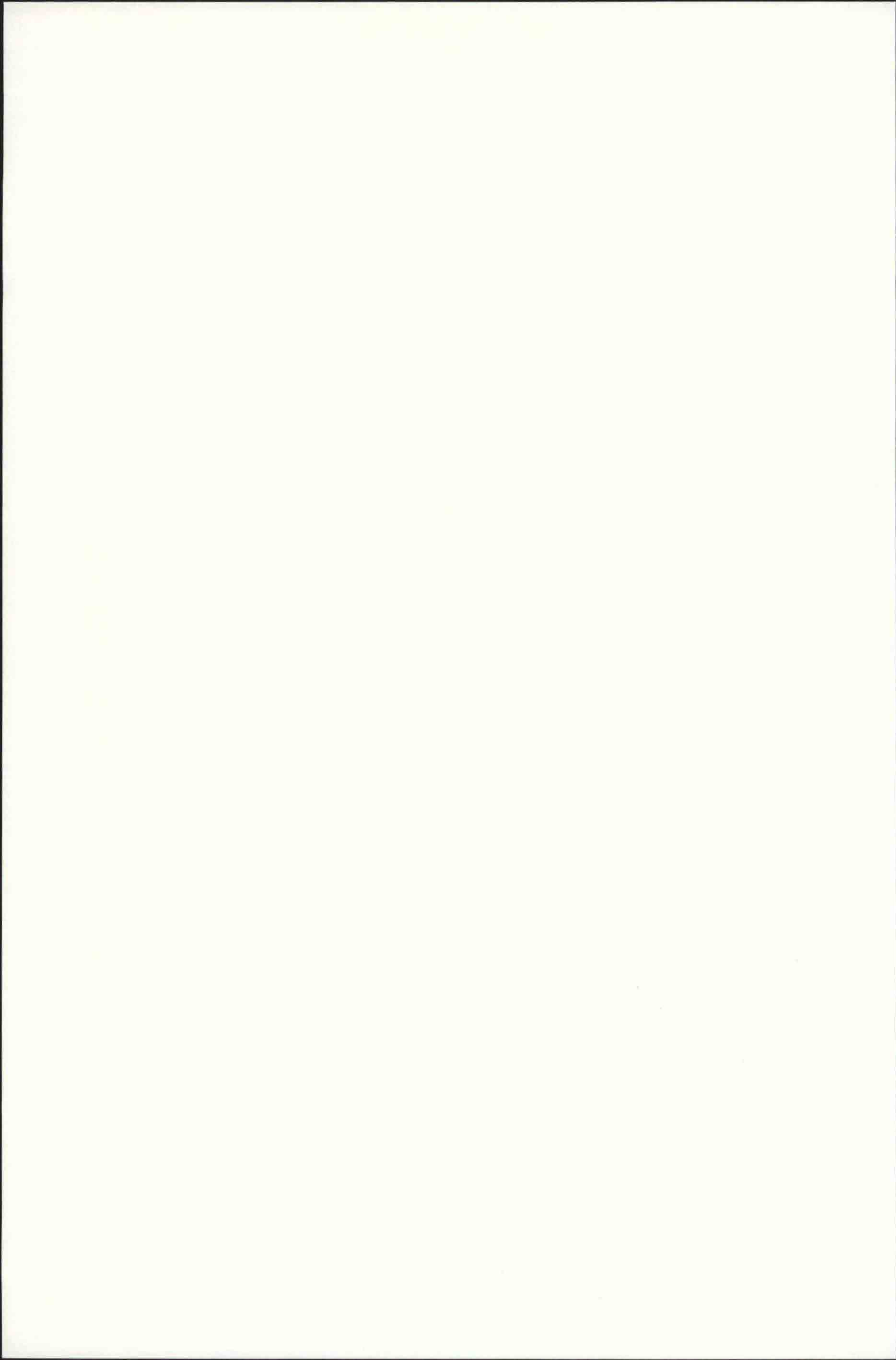
- Nordisk Havebrugstidende XXVIII 33
 Nordisk Tidsskrift för Vetenskap, Konst och Industri XXVIII 32
 Nordiske haver XXX 70
 Nordiske Industri- og Landbrugsudstilling XXVII 61
 norsk bjælkehytte XXVIII 24
 Norsk Havetidende XXVIII 33
 norske huse IXXX 73
 Ny Carlsbergfonden XXX 17,73
 Nyctarinia capensis IXXX 31
 Nyelands russiske møbler IXXX 21
 nøkkerose XXX 73
 Nåletræer XXVIII 34,35
 obelisk XXVIII 23,24
 Oberschlesische Gartenbauverein, Oppeln XXVIII 42
 Odense amts afdeling IXXX 57
 Odense Regiments-musikkorps XXVII 16
 Oenothera IXXX 33
 Oenothera acaulis IXXX 31
 Oenothera drummondii IXXX 32
 Oenothera lindleyana IXXX 33
 Oenothera purpurea IXXX 33
 Oenothera rosea alba IXXX 33
 Oenothera rosea IXXX 33
 Oenothera tenuifolia IXXX 33
 Officier de L'Instruction XXVIII 38,41
 Ohlens Enke IXXX 36
 okkultisme XXVIII 22
 olier XXX 55
 omgangslærer IXXX 45
 oogenklaar XXVII 33
 opiumsvalmue XXVII 20,43 IXXX 25,69,77,88
 opmåling, have, Stadager XXVII 29
 orangehuse IXXX 75
 orangeri XXVIII 23 XXX 76,77
 orangerierne IXXX 25
 orangeri-træer XXX 6
 orangery XXX 74
 Orchidésamling, Gunnar Seidenfaden XXX 65
 Ordensstempel XXVIII 39
 Pagodetræ IXXX 82
 Pagodetræer, hængende XXVI 26
 Pak choi IXXX 79
 Palladium, Filmselskabet XXX 9
 Papaver rhoas IXXX 24
 Papaver somniferum XXVII 20,43 IXXX 25
 Papaveraceae XXVII 33
 Paradistræ XXVIII 66
 parasolgran XXVIII 37
 parcelhushave XXX 26,27
 parklind IXXX 66
 parterrebede XXVI 29 XXX 23
 Parterrehaven XXVII 8 IXXX 88
 pastinak XXX 39
 Pastinak, Halvlang hvid XXX 42
 Pastinak, Lang glat XXX 42
 Pastinak, Suttons Student XXX 42
 Pavillon XXX 45,46
 Pelargonie XXVIII 66 IXXX 6,24,39
 Pelargonium grandiflorum-hybrider IXXX 24
 Pelargonium IXXX 29
 Pelargonium zonale-hybrider IXXX 24
 perikon XXVII 40
 Perilla nankinensis laciniata IXXX 29
 persille XXVII 31
 Persille, krus, Antvorskov ekstra finkruset XXX 42
 Persille, krus, Dværg Perfection XXX 42
 Persille, krus, Ekstra moskruset XXX 42
 Persille, krus, Garnering XXX 42
 Persille, krus, Moskruset XXX 42
 Persille, krus, Non plus ultra XXX 42
 pestagtige sygdomme XXVII 39
 Phacelia tanacetifolia IXXX 30
 Phacelia viscida IXXX 31
 Phalaenopsis IXXX 73
 Pharbitis purpurea IXXX 33
 phenolsyrer XXVII 41
 Phlox drummondii fl. albo IXXX 31
 Phlox drummondii IXXX 31,33
 Phyllaria evodiae XXX 54
 Phytera-institutioner IXXX 69
 Picea abies XXVIII 37 IXXX 66
 Picea omorika XXVIII 36
 pigæble IXXX 72,74,88
 pilkentavl XXX 82
 Pinetum Danicum XXVIII 31,32,34,35,40,41,42,45,50
 pinseliljer XXVII 26
 Pinus cembra IXXX 66
 Pinus nigra XXVI 26
 plantedrivning XXVIII 29
 plantekælder XXX 77
 plantemedicinsk have XXVII 32,40
 plantenavne XXX 57
 plantepatologi IXXX 21
 planteprotokoller XXVIII 34,35
 plantesamlerne IXXX 26
 planteskoledrift XXVIII 29,30
 planteskole-folkene IXXX 19
 planteskoledrager IXXX 63
 Plantning XXVIII 34
 Platanus orientalis XXVI 26
 Plectranthus IXXX 79
 Plumbago auriculata XXVI 30
 plæneklippere IXXX 63
 Podagra XXVII 39
 podekviste XXVIII 17,19
 Polianthes tuberosa XXX 21
 Polygonatum sp. XXX 83
 Politiken XXVIII 50
 Polygonum bistorta IXXX 77
 Polygonum IXXX 79
 Polygonum orientale IXXX 33
 Poma amoris XXX 40
 pomeranstræer XXX 74
 Pomerantzen Haus XXX 76,77,79
 Pomerantzen-Häuser XXX 78
 pomerantzhuse XXX 78,81
 pomerantztræer XXX 78
 pomolog IXXX 48
 Pompei, Trädgårdsarkeologi XXVII 46
 poppel XXX 72
 Populus nigra XXX 72
 Populus XXX 72
 Portrætsamling XXVIII 34
 potpourri XXVIII 7
 Potteplanter fra Oldemors tid XXVIII 66
 primula XXVII 26 IXXX 15
 Projekt Gammeldags Havebrug XXVII 27
 promenadegange XXVII 16
 Prunus avium IXXX 66
 Prunus laurocerasus XXVII 6
 Prunus virginiana IXXX 66
 prydhaven XXX 29
 Præstgårdshagen, Østra Sallerup XXVII 46
 Præstø amts afdeling IXXX 53
 Præstø amts landboforening IXXX 53
 Pterocarya fraxinifolia XXVI 26 XXVIII 71
 Pyrethrum parthenifolium aureum IXXX 29
 Pyrus communis XXVI 25
 Pyrus pollveria XXVI 25
 pæon XXVII 25 IXXX 14,39 XXX 23
 pæonen XXX 68
 pære, vild XXVI 25
 Pæremost, Engelsk XXVIII 32
 pærer XXVIII 65
 pæretre XXVII 29 IXXX 6
 påskeliljer XXVII 26 XXX 72
 Quercus aliene XXX 52
 Quercus cerris IXXX 66
 Quercus pyrenaica XXVIII 38
 Quercus robur IXXX 66
 Quercus rubra IXXX 66
 Rabarber XXX 41
 Raben-Levetzauske Fond, Det IXXX 47

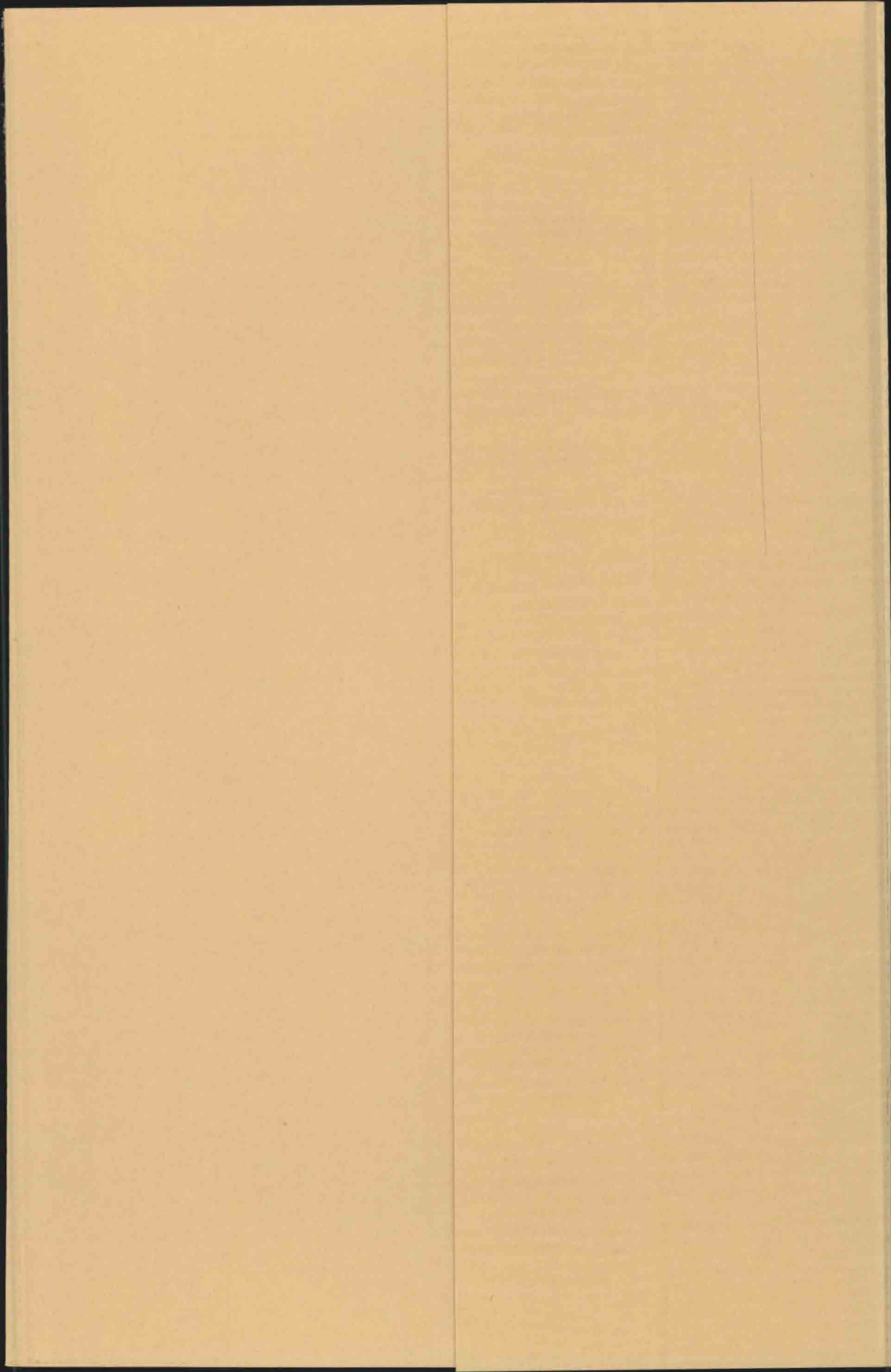
- Radise, Emdruphøj driv XXX 42
 Radise, Excelsior XXX 42,43
 Radise, French Breakfast XXX 42
 Radise, Halvlang rød hvidspidset XXX 43
 Radise, Istap. XXX 42,43
 Radise, Københavns Torve XXX 42,43
 Radise, Non plus ultra XXX 42
 Radise, Oval Amager driv XXX 42
 Radise, Oval skarlagens hvidspidset XXX 43
 Radise, Pernot XXX 43
 Radise, Rund Amager driv XXX 42
 Radise, Rund rosenrød hvidspidset XXX 42,43
 Radise, Saxa XXX 42
 Radise, Vejle driv XXX 43
 ranunkler XXX 24
 Rasmussen, Christine Waage IXXX 74
 Regenslinden IXXX 82
 Regia Societas Botanica, Regensburg, Bayern XXVIII 42
 registrering, have, Stadager XXVII 29
 registrering, rose IXXX 11
 Reise gennem Tydskland, Schweitz og Frankrig IXXX 42
 Reliefkort XXVIII 40
 religiøs mysticisme XXVIII 22
 reliktpanter XXVII 18,36 XXX 49
 Ren linje XXX 41
 renæssancehaver XXVII 64
 Reolgravning IXXX 47
 Reseda odorata IXXX 34
 rhododendrongrupper XXVII 64
 rhododendrongård IXXX 19
 rhododendronpartiet XXVIII 68
 Ribes XXVIII 9
 Ribston-Pippin IXXX 54
 Ridder af Imperator- og Czar-Ordenen XXVIII 39
 ridderspore IXXX 43 XXX 72
 Ridderstjerne XXVIII 66
 Ribbjerg IXXX 73
 ringorm XXVII 39
 Ringspinder IXXX 54
 Robinia pseudacacia IXXX 66
 Robinie, Alm. IXXX 81
 robinierne XXVIII 68
 Rodpersille, Bardowicker XXX 43
 Rodpersille, Berliner XXX 42,43
 Rodpersille, Halvlang Forbedret XXX 42
 Rodpersille, Halvlang XXX 42
 Rodpersille, Kort tyk XXX 43
 Rodpersille, Sukker forbedret XXX 43
 Rodpersille, Tyk Sukker XXX 42,43
 Rodpersille, Aarhus Torve XXX 43
 romersk jernalder XXVII 42
 Rosa alba 'Maxima', rose IXXX 10
 Rosa majalis var foecundissima IXXX 65
 Rosa Mundi XXVI 27
 rose XXVI 27 IXXX 39
 rose, Else Poulsen IXXX 13
 rose, Kirsten IXXX 13
 rose, registrering IXXX 11
 roseneddike XXVII 39
 rosengange XXVII 27
 rosenelé IXXX 11
 rosenhave XXVII 61,64 XXVIII 68,71 IXXX 11,13,15,16
 rosenhave, Holbæk XXVIII 71
 rosenhække XXVII 24
 Rosenkål, Amager XXX 42
 Rosenkål, Fest und Viel XXX 42,43
 Rosenkål, Liersch XXX 43
 Rosenkål, Lyngby. XXX 43
 Rosenkål, Ny Kasturpgaard XXX 43
 Rosenkål, Ny Stamme XXX 42
 Rosenkål, Odense Torve XXX 42,43
 Rosenkål, Pariser XXX 42
 Rosenkål, Roskilde XXX 43
 Rosenleksikon IXXX 74
 rosenvand XXVIII 7,39
 Roser i klosterhaven IXXX 73
 roser XXVIII 7 IXXX 10,11,13,35 XXX 22
 Roser, Historiske IXXX 72
 roser, rodægte IXXX 9,10,11
 Roskilde amts afdeling IXXX 51
 Roskilde Tekniske Skole IXXX 22
 rosmarin XXVII 6XXX 23
 rotunde XXVIII 22
 Royal Horticultural Society, England XXVIII 42
 Rudbeckia hirta IXXX 24
 Ruderatplante XXVII 36
 Rullegræs XXX 82
 rundel XXVIII 23
 runesten XXVIII 23,24
 Runåbergs Frøer IXXX 37
 russisk havekunst XXVI 23
 Rutaceae XXX 51
 rybs XXVII 19
 Rødbede, Amager XXX 42
 Rødbede, Detroit lang XXX 42
 Rødbede, Erfurter XXX 42
 Rødbede, Fladrund Ægyptisk. Crosbys XXX 42
 Rødbede, Halvlang Amager XXX 42
 Rødbede, Ovale-Obelisk XXX 42
 Rødbede, Runde XXX 42
 rødbeder XXX 72
 rødeg IXXX 66
 rødgran XXVIII 37 IXXX 66
 Rødkål, Dansk Sortrød XXX 42
 Rødkål, Dansk Stenhoved XXX 42
 Rødkål, Haco XXX 42
 Rødkål, Kissendrup XXX 42
 Rødkål, Kleins XXX 42
 Rødkål, Zenith XXX 42
 Røllike XXX 83
 Rådhusvin IXXX 81
 rådhusvin XXX 85
 Salat XXX 41
 Salat, Berliner XXX 42
 Salat, Hjerter Es XXX 42
 Salat, Laibacker XXX 42
 Salat, Leppermann XXX 43
 Salat, Maikönig XXX 42
 Salat, nr. 100 XXX 42
 Salat, Stenhoved XXX 43
 Salat, Wheelers Tom Thumb. XXX 43
 Salat, Wonderful. XXX 42
 Saldoner XXVII 33
 Salpiglossis azurea IXXX 31
 Salpiglossis sinuata IXXX 31,32
 Salpiglossis sulphurea IXXX 32
 salvie XXX 23
 Sambucus nigra XXVII 22
 samvirkende danske Haveeselskaber, De IXXX 47
 sandflugten IXXX 65
 Sanguinaria canadensis XXVII 43
 sanguinarine XXVII 41
 Sankt bents Urt XXVII 33
 sanseelementer XXVIII 55
 Sansevieria trifasciata 'Laurentii' IXXX 69
 Saponaria calabrica IXXX 33
 Saponaria multiflora IXXX 33
 Saponaria officinalis XXVII 22
 SAVE-systemet IXXX 78
 Scabiosa atropurpurea IXXX 33
 sceattas XXVII 21
 Schellkraut XXVII 33,42
 Schellkraut, Grosses XXVII 33
 Schellwurz XXVII 42
 schelyrt XXVII 32,42
 Schwalbenkraut XXVII 32,33,42
 Schwalbenwurz XXVII 42
 schweinfurtergrønt IXXX 55
 Schöllkraut, Gemeines XXVII 33
 Sciadopitys verticillata XXVIII 37
 scilla XXVIII 12 IXXX 15
 Scorzoner, Borris Dalgaard. XXX 43

- Scorzoner, Forbedret Stamme XXX 43
 Scorzoner, Russisk Kæmpe XXX 43
 Scriptores Rerum Danicum XXVIII 18
 Sct. Victors-regel XXVIII 18
 Sedum album XXVII 24
 Sedum carneum fol. Var DXXX 29
 Seladon XXVII 33
 Seladonrod XXVII 33
 Selidon XXVII 33
 Selidonie XXVII 33
 selidonie, liden XXVII 32
 selidonie, lille XXVII 32
 Selledonner XXVII 33
 selleri XXVII 20 XXVIII 32
 Selvmord XXVIII 50
 Semper Augustus, tulipan XXX 21
 Sempervivum IXXX 28
 Senecio bicolor IXXX 29
 Senecio elegans atropurpurea IXXX 33
 Senecio elegans IXXX 33
 sennep, sort XXVII 22
 Sepervivum californicum IXXX 29
 Silene IXXX 33
 Silene atocion IXXX 33
 Silene bipartita IXXX 35
 Silene coeli-rosa IXXX 34
 Silene pendula IXXX 34
 Silkedunurt XXVII 33,43
 sirplanter XXVIII 44
 skadedyrsbekæmpelse IXXX 46
 Skandinavisk Tobakskompani XXX 64
 skarabæmotiver XXVIII 23
 skarntyde XXVII 20,21
 skeelwort XXVII 42
 Skelkrudt XXVII 33
 skelurt XXVII 42,43
 skelvrt XXVII 42
 skelwort XXVII 42
 Skelört XXVII 33
 Skirmismål XXVII 22
 Skov- og Naturstyrelsen XXVIII 12
 Skovbrugsafdeling XXVIII 40
 skovbundsflora XXVII 61
 skovteknikere IXXX 21
 skovæbler XXVII 22
 Skrællemaskine IXXX 52
 skræppe-arter XXVII 18
 skurv XXVII 39
 skvalderkål XXVII 19
 skyrækker XXVIII 71
 skælrod XXVII 61
 skønhedsøje IXXX 24
 skørbug XXVII 39
 Slangerod IXXX 88
 Slots og Ejendomsstyrelsen XXVII 52 IXXX 70,71 XXX 63,64,67
 sløjfeblomst IXXX 25
 småbladet elm IXXX 66
 Sneeglöckchen XXVIII 32
 sneklokketær XXVIII 71
 Societé de Geographie de Rochefort, Frankrig XXVIII 42
 Societé d'Épartementale d'Horticulture de la Seine, Frankrig XXVIII 42
 Societé d'Horticulture & de Viticulture d'Épernay, Frankrig XXVIII 42
 Societé d'Horticulture d'Éperny, Frankrig XXVIII 41
 Societé d'Horticulture d'Orleans, Frankrig XXVIII 42
 Societé Horticole et Botanique de l'Arrondissement de Melun, Frankrig XXVIII 42
 Societé Nantaise d'Horticulture, Frankrig XXVIII 42
 Societé Royale Horticole & Agricole, de l'Arrondissement de Huy, Frankrig XXVIII 41
 Solanum rantonnetii XXVI 30
 solbær x stikkelsbær XXVII 31
 solcypres XXVIII 37
 soldug XXVII 40
 solhat IXXX 24
 solitærtræer IXXX 13
 solsikke IXXX 25 XXX 23
 solsikkeolie XXVII 40
 Solskive XXVII 6
 solstik XXVII 31
 solur XXVIII 22,23
 sommerannuelle IXXX 24
 sommerblomster IXXX 15,23,26,28
 Sommerblomsternes historie IXXX 23-37
 Sommerblomsthaven XXVIII 68
 sommerlevkøjer IXXX 35
 Sophora japonica 'Pendula' XXVI 26
 Sophora japonica IXXX 82
 Sorbopyrus auricularis XXVI 25
 Sorbus aria XXVI 25 XXVIII 38
 sorter XXX 40
 sortfyr XXVI 26
 Sorø amts afdeling IXXX 53
 spejlgrotte XXVII 57
 spejlmogrammer XXVI 29
 Sphaenogyne speciosa IXXX 32
 Spidskål XXX 42
 Spidskål, Alta XXX 42
 Spidskål, Erstling. XXX 42
 Spidskål, Express XXX 42
 Spidskål, Jersey Wakefield XXX 42
 Spidskål, Sukker XXX 42
 Spidskål, Tidlig Maj XXX 42
 Spidskål, Wakefield XXX 42
 spidsløn XXVIII 71
 spinat XXVII 19
 Spinat, Bloomsdale. XXX 42
 Spinat, De Gaudry XXX 42
 Spinat, Herning XXX 42
 Spinat, Hjalmar XXX 42
 Spinat, Holdbar Sommer XXX 42
 Spinat, Victoria XXX 42
 Spinat, Winter Prickley XXX 42
 Spinat. RADISE XXX 42
 Spiraea XXVIII 9
 sprængstofpartroner IXXX 47
 sprøjter IXXX 63
 Stadsgartner IXXX 70
 Stammer XXX 41
 Stanislauordenen XXVIII 38,39,41
 Statens Museumsnavn IXXX 6
 Statshusmandsbrug IXXX 8
 staudebede IXXX 8,13,14
 staudehaven IXXX 16
 stauder IXXX 14
 Stedmoderblomst IXXX 24
 stedsegrønne træer og buske XXVIII 44
 Steffensur, Dunet IXXX 83
 sten - japanske haves pryde IXXX 73
 stenalter XXVIII 23,24
 stendige IXXX 8
 stengrotte IXXX 8stengærde XXVII 6
 stenhøjsplanter IXXX 14
 stenurt XXVII 24
 Stettiner, æble IXXX 52
 stikkelsbær XXVIII 7
 Stinkende gouwe XXVII 33
 Stoffarvning XXVII 37
 stokroser XXVII 25 IXXX 39 XXX 23
 Storkenæb XXX 83
 storkonval XXX 83
 storm XXVIII 65
 Strandens urtehave IXXX 72
 stubmølle XXVIII 71
 studentermellike IXXX 24,25
 stuegran XXVIII 48
 Stylophorum japonicum XXVII 33
 suftvioler XXX 24
 Sumpcypres XXVI 26
 super honey tree XXX 55
 surgunnæ XXVII 32,33,42

- svale XXVII 32
 Svaleurt XXVII 20,22,32-45 IXXX 65,88
 svaleurt, fliget XXVII 34,38
 svaleurt, liden XXVII 32
 svaleurt, lille XXVII 32
 svaleurt, stor XXVII 33
 svaleurt-præparaterne XXVII 41
 Svendborg amts afdeling IXXX 58
 Svigermørs Skarpe Tunge IXXX 69
 svulsters vækst XXVII 42
 Swallow Wort XXVII 33
 Swollæwrth XXVII 33
 sygdomsbekæmpelse IXXX 46
 syre XXVII 18
 sæbeurt XXVII 22
 sølvmedaljer XXVIII 40,41,45
 sømandsstrejker XXVIII 45
 søvnløshed XXVII 39
 sår XXVII 39
 Tagetes erecta IXXX 27,32
 Tagetes fistulosa IXXX 32
 Tagetes fl. plenissimo IXXX 32
 tagetes IXXX 24
 Tagetes patula IXXX 25,27,32
 Tagetes patula nana IXXX 32
 Tagetes signata IXXX 32
 Tagetes spp. IXXX 24
 Tagetes tenuifolia IXXX 27,32
 taks XXVIII 37
 taks, pyramideklippede XXVI 29
 Tanacetum parthenium "Aureum" IXXX 29
 tandpinen XXVII 39
 Tat soi IXXX 79 Taxus baccata IXXX 66
 Taxodium distichum XXVI 26
 Taxus XXVIII 37
 temahaver XXVIII 59 IXXX 70
 tempeltræ XXVI 26 XXVIII 71
 Tetradium daniellii f. hupehensis XXX 51,54,55
 Tetradium daniellii XXX 48,52
 Tetradium ruticarpum XXX 55
 The Gardeners Chronicle XXVIII 50
 The pavillon XXX 44
 theriak, lægemiddel XXX 73
 Thottske håndskriftsamling XXVII 33
 Thuja occidentalis XXVIII 37
 tidsler XXVIII 69
 Tidsskrift for Havevæsen XXVIII 33
 Tidsskrift for Skovvæsen XXVIII 40
 Tilia petiolaris XXVII 63
 Tilia platyphyllos XXVII 63
 Tilia x vulgaris IXXX 66
 Tivoli-aktier XXX 63,64,67
 tjørnehæk XXVIII 37
 tomat XXX 39,41
 Torbenfeldts haveanlæg XXVII 55
 Torvevogn IXXX 63
 Tournefortia heliotropioides IXXX 31
 Trachymene coerulea IXXX 31
 transportable drivhus IXXX 26
 treillage-gange XXVII 5
 trolddomsurt XXVII 20
 trommesyge XXVII 39
 Tropaeolum canariense IXXX 32
 Tropaeolum majus atropurpureum IXXX 34
 Tropaeolum majus IXXX 25,34
 Tropaeolum peregrinum IXXX 32
 Trädgårdar från Goethes tid XXVII 46
 Trädgårdsarkeologi i Pompei XXVII 46
 Trädgårdshistorisk Forskning XXVIII 59
 trädgårdshistorisk forskning, Forum for IXXX 72
 Tsars, Gardens of the XXVII 53
 Tsuga canadensis XXVIII 38
 tuberose XXX 21
 tulipan "Semper Augustus" XXX 21
 Tulipandyrkning XXVIII 31
 tulipaner XXVII 25 XXVIII 30,31,32,46,68 IXXX 13,34 XXX 21,23,24,64,67,68
 tulipaner, botaniske IXXX 15
 Tulipaner, Darwin XXVIII 32
 tulipanhave XXX 20,22
 tulipanmanien XXX 21
 Tusindårshaverne IXXX 73
 Tvebo Galdebær IXXX 88
 Tvind skolerne IXXX 22
 tæppebede IXXX 28,29
 tæppebedsplanter IXXX 28
 tøffelblomst IXXX 27
 tørrede frugter XXVIII 7
 uddeling af frugttræer IXXX 46
 udplantningsplanter IXXX 23,24,26
 udsigtshøj IXXX 15
 udstillingsudvalg XXVIII 43
 Ugeskrift for Landmænd XXVIII 33
 UKRAIN XXVII 41,42
 Ulmus minor IXXX 66
 Ulmus XXVIII 9
 undervisning XXVIII 29
 Ursinia pulchra IXXX 32
 vajt XXVII 22
 valmue XXVIII 32 IXXX 24 XXX 23
 valnød XXVI 25 XXVII 22 XXVIII 71
 valnøddetræ IXXX 52 XXX 45
 vandakse XXVIII 59
 vandingsudstyr IXXX 63
 vandregartnere IXXX 45
 vandregartnerinstitutionen IXXX 51
 vandregartnervirksomheden IXXX 51
 Vandrelærere IXXX 45
 Vandrelærerinder IXXX 45
 vandrelærervirksomheden IXXX 46
 vangran XXVI 25
 vaselin XXVII 40
 vattersot XXVII 37,40
 vedbend XXVIII 36
 Vedbend-Torskemund IXXX 87
 Vegetativ Formering XXVIII 34
 vejbred XXVII 39
 vejpileurt XXX 72
 venstrepolitiker XXVIII 49
 Verbascum-arter XXX 57
 Verbascum thapsus XXVII 22
 Verbena officinalis XXVII 20
 verdensudstilling XXVIII 39,41
 Verein zur Beförderung des Gartenbaues in den Königlichen Preussischen Staaten, Der XXVIII 42
 Vernacular Gardens XXX 28,67
 Viburnum tinus XXVII 6
 vidunderblomst IXXX 25
 Vigna IXXX 79
 vikingetiden XXVII 42
 vikingetidens kvangårde XXVII 46
 Vilhelm, Abbed XXVIII 15,16,17,18,19
 villahave XXX 26,27
 vindrueavlere XXVIII 59
 vinge-tobak IXXX 24
 vingevalnød XXVI 26 XXVIII 71
 vingård IXXX 70
 vinterasters IXXX 36
 Vintergækken XXVIII 32
 vintersnuelle IXXX 24
 Viola grandiflora IXXX 35
 Viola x wittrockiana IXXX 24,35
 virginsk hæg IXXX 66
 Viscaria oculata IXXX 34
 Vort Havebrug XXVIII 33,44,45 IXXX 48
 Vort Land XXVIII 50
 vorter XXVII 39,40
 vortetrod XXVII 32
 Vorteur XXVII 33
 vrangbøg IXXX 66
 væksthus, gammelt IXXX 63
 væksthuskakkellovn IXXX 63
 Væksthuskultur og Blomsterdyrkning, professor XXVII 50
 Ward's kasse IXXX 26
 wok IXXX 79

- Xeranthemum annuum IXXX 31,34
 Xeranthemum annuum, fl. pl. IXXX 34
 Xeranthemum fl. albo IXXX 31
 Ydun, (Haveblad) XXVIII 33 IXXX 47,51
 Yucca IXXX 28
 yverbetændelse XXVII 39
 Zaluzianskya capensis IXXX 31
 ZANDER Handwörterbuch der
 Pflanzennamen IXXX 37
 Zanthoxylum Bretschneideri XXX 51
 Zanthoxylum Daniellii XXX 51
 Zanthoxylum XXX 51
 Zar XXVIII 42
 Zinnia elegans IXXX 34
 Zinnia IXXX 86
 æble XXVII 22,59 XXVIII 7
 æble, Alexanderæblet IXXX 54
 æble, Berres Ras IXXX 52
 æble, Cellini IXXX 51,52,54
 æble, Cox's Orange IXXX 54
 æble, Cox's Pomona IXXX 54
 æble, Filippa XXVII 60
 æble, Gravensten IXXX 51
 æble, Gravenstentræ IXXX 51
 æble, Graasten IXXX 51
 æble, Hawthornden IXXX 54
 æble, Iduns XXVII 22
 æble, Ingrid Marie XXVII 60
 æble, Mutsu XXX 63
 æble, Ribston-Pippin IXXX 54
 æble, Stettiner IXXX 52
 Æblemost, Engelsk XXVIII 32
 æblesorter XXVIII 59
 æbletræ IXXX 6
 ædelcypres XXVIII 37
 ægte kastanie IXXX 66,83
 ægte kastanietræ IXXX 52
 ægyptiske haver IXXX 28
 ægyptologi XXVIII 22
 ær XXVIII 71
 Æresdiplom XXVIII 41,42
 æresmedlem XXX 47,49
 Ært XXX 41
 Øjengræs XXVII 33
 øjenlidelser XXVII 39
 Øjenlægsbetændelse XXVII 39
 Økonomisk Havebrug XXVIII 27,48,49
 ølafkog XXVII 39
 Østens urter IXXX 78
 Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme
 IXXX 53,54
 Østifternes Haveselskab IXXX
 45,46,47,49,57,59 XXX 39
 Østifternes Selskab til Frugtavlens Fremme
 IXXX 46,48
 åkande XXX 73
 åkander IXXX 14

Indholdsfortegnelse

Asger Ørum-Larsen: Den eventyrlige have ved Villa "Adelaide" i Ordrup	4
Asger Ørum-Larsen: Havearkitekterne G.N. Brandt's og C.Th. Sørensen's samarbejde fra 1925 til bruddet 1929	12
Erik Kalsgård Poulsen: Fire giardini segreti genskabt ved Villa Borghese i Rom	19
Erik Kalsgård Poulsen: 50 års etnologiske studier af folkelige haver i Danmark	26
Lise Tillge: Udviklingen af køkkenurter i Danmark før og efter 1920-erne	39
Lene Floris: Apotekerens Thepavillon - hjem igen!	44
Professor Johan Langes udnævnelse til det første æresmedlem af Havebrugshistorisk Selskab 26.10.2000	47
Jane Schul: Kære Johan	47
Jørgen Nordqvist: Tale i forbindelse med professor Johan Langes udnævnelse til æresmedlem af Havebrugshistorisk Selskab	49
Finn T. Sørensen: Koreansk euodia, Tetradium daniellii (Benn) Hartley hupehensis plantet i Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles have	51
Små meddelelser	
Johan Lange: Konge som førsteled i plantenavne	57
Asger Ørum-Larsen: André Nôtre mindes	59
Jette Abel: Supplement til André Nôtre	60
Aurélia Rostaing: Chronologie... ..	61
Havebrugshistorisk Dagbog okt. 1999 - sept. 2000. Ved A. Ørum-Larsen	63
Havebrugshistorisk Bibliografi okt. 1999 - sept. 2000. Ved A. Ørum-Larsen	66
Boganmeldelser	
Dagfin Moe, Per Harald Salvesen, Dag Olav Øvstedal: Historiske haver	70
Helle Ravn: Havetid	71
Anemette Olesen: Lægeplanter fra danske urtehaver	72
Annie Christensen: The Klingenberg Garden Day-book og Haverne - dengang .	
Korrektiv til et par nye havebøger	73
Annie Christensen: Haverne dengang	81
Ekskursionsberetninger	
Flynderupgård, 8. juni	83
Register	
Stedregister	86
Navneregister, omtalte personer, citerede bøger osv.	89
Forfatter- og illustratormagister	95
Emneregister, herunder planter	95